ВІНСЕНТЕ БЛЯСКО ІБАНЄС

ХАТИНА

(LA BARRACA)

ПОВІСТЬ.

Переклав з іспанського
ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО

ЦІНА 75 ЦЕНТІВ

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
„УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ“
ВІННІПЕҐ, КАНАДА.
1921

КНИЖКИ, ЯКІ КОЖДИЙ УКРАЇНЕЦЬ ПОВИНЕН МАТИ В СВОЇЙ ХАТІ.

Ілюстрована Історія України, М. Грушовського. (в оправі) 3.5
Історія України. Підручник. 7
Борці За правду. 5
Збірка Оповідань. 4
Кайдашева Сімя. 6
Сорок Тисяч Миль Під Водою 1.0
Тайни Царської Родини. 5
Для Домашного Огнища. 8
Грішники. 8
Шкільні Окразки. 1
Ілюстроване Українське Письменство .3
Наша Рідна Мова — Ґеоґрафія України — Характер Українця, Поляка і Москаля. 1
Звідки Взялась і Що Значить Назва „Русь" і „Україна". 3
Історія Московщини. 4
Українська Читальня. або Що Кождий Українець Повинен Знати. 2
Молодий Вік. 4
Місяць Свідок. 2
Початки Релїґії. 2
Культурно Національний Рух На Україні. М. Грушевського. 1.2
Про Старі Часи На Україні. М. Грушевського. 6

Сї книжки замовляйте в Книгарни „Українського Голосу", висилаючи замовлене на адресу:

UKRAINIAN VOICE
WINNIPEG, — Box 3626. — MAN., CANADA.

ВІНСЕНТЕ БЛЯСКО ІБАНЕС.

ХАТИНА

(LA BARRACA)

ПОВІСТЬ.

Переклав з іспанського
ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
„УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ".
ВІННІПЕҐ, КАНАДА.
1921

ХАТИНА

La Barraca

I.

Широкопола рівнина протягала ся зі сну під синястим сяєвом свитаня, що йшло широкою смугою світла з боку моря.

Останні соловії, втомившись оживляти своїми трелями сю осінню ніч, що теплим повітрєм здавала ся веснянною, кидали фінальне тьохканє, як наче-б виблиски свитаня ранили їх острим зелїзом. З-під соломяних стріх хатини виривали ся зґраї воробців, як купки наздогнаних пустунчиків, і верховітя дерев тремтїли від перших жартів тих летючих творінь, що каламутили все повітрє своїми крилами.

Гасли помалу голоси що наповняли ніч: булькотїнє каналів, шелескотїнє очеретів, гавканє пильних дворових собак.

Прокидав ся сад і його позїханє було щораз голоснїйше. Від хати до хати перекликались півнї, сїльські дзвіниці відповідали сильним гудїнєм на дзвони до ранної служби, що гули здалека, з дзвіниць Валєнсії — синїх, затуманених відлеглостю; а з кождого подвіря лунало ріжним концер-

том живих тварин: іржанє коний, муканє лагідних коров, куряче кудкуданє, беканє ягнят, свиняче рохканє; голосно прокидалась від сну скотина, і почувши свіжу ласку ранкового повітря напоєного острими пахощами ростинности поривала ся бігти по полях.

Простір ставав напоєний світлом; зникали тіни, наче їх ковтали розкриті борозни і купи листя, і в непевному тумані свитаня визначали свої вогкі й лискучі контури рядки шовковиці й садовини, хвилясті лінії очеретів, широкі картки городини, подібні до величезних зелених хусток, і руда земля старанно поорана.

На шляхах позначили ся ряди чорних рухливих, наче низки комашні, крапок, що посували ся до міста. По всіх кінцях рівнини рипіли колеса, чулись мляві пісні, часом покрик щоб підігнати скотину, і коли-не-коли, як голосна сурма поранку, розтинав повітрє скажений рев чотироногого парії, на знак протесту проти тяжкої праці, що падала на його, скоро народив ся день.

В каналах блискуча поверхня рудавого кришталю каламутила ся з гучними виплесками, що примушувала замовкнути жаб; чулось битє крилами по воді, і наче байдаки з слоневої кости виплавали білі качки, несучи, як химерні корабельні носи, свої гадюкою вигнуті шиї.

Житє, що разом із світлом захопило рівнину, вступало потроху в середину хатини і в комору.

Відчиняли ся з скрипінєм двері, по-під загородами зявляли ся білі постати й потягали ся, заложивши руки за шию та поглядаючи на освітлений обрій, широко розчиняли ся загони, викидаючи до міста дійних коров, чередки кіз, шкап гноєвозів; через заслону низеньких дерев, що вкривали дороги, дзвеніли балабончики й дзвіночки і поміж веселого теленьканя чулось енерґічне : арре! ака! на уперту скотину.

На порогах хат витали одно одного ті що йшли на місто й ті що лишали ся робити в полї.

— Добрий день дай нам Боже!

— Добрий день!

І по тому привитаню, вимовленому з повною поважністю сільського люду, що має в своїх жилах чимало муринської крови і згадує Бога тільки з урочистим жестом, наставала мовчанка, як що той що проходив був не знакомий, а як що то був приятель, то йому доручало ся купити в Валєнсії дещицю для жінки, або для господи.

Вже зовсім настав день.

Повітрє стало чисте від тонкого туману — нічного випарюваня вохких ланів і воркотливих каналів; сходило сонце; по рудавих борознах стрибали жайворонки, раді

що живуть ще оден зайвий день, і меткі воробчики чепляючись на вікна ще зачинені, стукали дзюбами в лутки і казали своїм цвіріньканєм до волоцюг, звиклих жити на дурничку, до тих що живуть у хаті: „Уставайте, ледачі! Йдіть обробляти землю, щоб нам було що їсти!"...

В хатину Тонї, відомого в цілій околиці під призвищем Піменто увійшла жінка його Пепета, моторна молодиця з обличем блідим, зівялим у молодих лїтах, виснажена анемією, і яка була, проте, найбільш роботящою жінкою на всїх огородах.

Як свитало вона вже вертала ся з торгу. Вона вставала о третій годині, навантажувала в кошики городину, що Тонї назбирав попередної ночи, лаючи й кленучи злиденне житє, яке вимагає стільки роботи, і помацки стежками, потрапляючи в пітьмі, як добра дочка городу, чимчикувала до Валєнсії, тим часом як чоловік її, той добрий юнак, що так дорого їй коштував, ще хріп собі в свойому теплому закутку добре вгорнувшись в ковдру подружнього ліжка.

Ті, що скуповували землю, здебільшого щоб перепродувати її, добре знали сю молодичку, що ще до світа була вже на базарі Валєнсії й сиділа над своїми кошиками, дріжачи під лихим протертим плащем та поглядаючи за для себе самої несвідомою заздрістю на тих, що мали змогу випити

чашку кави та побороти холод ранної доби, дожидала з нетерпеливістю покірної скотини, поки їй дадуть за зелень ті гроші які вона собі визначила в своїх складних рахунках, щоб удержувати Тоні й провадити на далї господарство.

Спродавши все, вона ще раз бігла до дому, прудко поспішаючи щоб виграти годину дороги.

Ставала знов до роботи, щоб розвинути другий промисл: після зелені — молоко. І тягнучи за налигач руду корову, за якою йшло, пришившись до хвоста, як вірний товариш, брикливе телятко, вона йшла знову до міста, з лозиною під пахою, і з олов'яною мірочкою щоб націджувати покупцям молока.

Ля-Роча, як звала ся корова за свою руду масть, лагідно мукала, здрігаючись під попоною з рядна від свіжости пораннього повітря, повертала свої вохкі очи до хати, що зістала ся з заду з чорною повіткою, з важким у їй духом, і думала про пахучу в їй солому з заласєм незадоволеної потреби сну.

Пепета підогнала її лозиною: було вже не рано, ще будуть скаржитись постійні покупці. І корова з телятком тюпали серединою Альборайського шляху — коритчастого, брудного, проритого глибокими коліями.

Високими косогорами, з одною рукою

в кошику і вимахуючи другою, проходили довжезні низки сигарниць і шовкопрях, усе дівоцтво огородів, що йшло на фабрики, і поли їхньої одежі, маючи по вітру, залишали по собі наче слід жорстокого й грубого панянства.

Розсипалось по полях благословенство Боже.

З-за дерев і хат, що замикали обрій, з'являло ся сонце, як величезний червоний корж, кидаючи горізонтальні стріли золота, що змушували заплющувати очи. Гори далечіні й башти в місті набували рожевого кольору; хмаринки, що плинули по небу, червонили ся як пасма кармазинного шовку; канали й калюжі на дорозі здавали ся повні огненних рибок; чуло ся в середині в хатах дерканє віника, цоканє посуду, ввесь той гомін погожого ранку; жінки гнули ся по узбережах, маючи при боці коші з білизною до праня; стрибали по стежках сірі кралї з своєю облесливою усмішкою, показуючи на бігу рожеві задки з куценьким хвостиком по середині, а на копиці рудого гною півень оточений своїми покірними одалісками пускав покрик розгніваного султана, з оком гарячим і червоним від лютости.

Пепета, байдужна до того пробудженя, що при йому вона була кождого дня, йшла собі далї, що раз більш поспішаючи, з по-

рожним шлунком, з болем у литках, у сорочці просяклій потом слабости, властивим такій блідій і бідній крови, що як найкраще вичерпувала ся протягом цілих тижнів, на зламанє законів природи.

Юрба трудящого люду, що входив у Валенсію, наповняла мости. Пепета пройшла поміж робітників передмістя що йшли з торбинками повними харчів на шиї, спинила ся перед заставою щоб заплатити за квіток — ті кілька грошин що дня підступали їй до серця — і ввійшла в порожні вулиці які відживляв дзвіночок її корови однотонною буколїчною пісенькою, що навівала сонним городянам сни про зелені луки та ідилїчні сцени з пастухами.

Пепета мала клїєнтів по всьому місту. Її подорож була заплутаною блуканиною по улицях із зупинками перед зачиненими дверима; то постукає раз в одному місці, то разів три в другому, ще й задзвонить, і ввесь час не перестає з голосним і гострим криком — La lleeet! (молоко). І з кухлем у руці збігала розкудовчена служниця в пантофлях, з підпухлими очима, і приймала молоко, або часом стара придверниця з мантлею яку наложила щоб іти до служби Божої.

О осмій були задоволені всї покупці. Пепета була біля кварталу де-Пескадорес.

Навіть там траплялись покупці. І бід-

на трудовниця відважно пірнула в брудні проулки, що здавали ся мертвими в такий час. Входячи туди, вона завше почула певний неспокій, інстинктову відразу природної делїкатности; але її душа справедливої й слабої жінки вміла стати понад тим почутєм, і вона йшла наперед з певною задоволеною пихою, з ґордотою чесної жінки, знаходячи потїху в тій свідомости, що вона, така слаба й прибита злиднями, вища за инших.

З замкнених мовчазних будинків ішов видих дешевої розпусти, голосної й отвертої; дух підправленого й гнилого мяса, вина й поту, і крізь щілини дверий, здавало ся, вирвалось переривчисте й грубе дихане важкого сну по цїлій ночі звірячого милування і любовних примх пяниці.

Пепета почула, що її хтось кличе. На дверях над одними сходами на неї кивала дівчина, розхрістана, негарна, без ніякої краси крім молодих лїт готових зникнути; з вохкими очима, зі збитою на бік зачіскою, на щоках з плямами фарби наложеної минулої ночи, карикатура, клови розпусти.

Робітниця, підогнавши губи з міною гордою й зневажливою, щоб гаразд зазначити відаленє, почала доїти корову в кухоль що подала дівчина. А та не відводила очий від трудящої молодиці.

— Пепета, — сказала вона нерішучим

голосом, як би не маючи певности, що то справді вона.

Пепета підвела голову; в перше пильно придивила ся до нещасного сотворіня і, здавало ся, що не була впевнена.

— Росаріо... се ти?

Так, то була вона; вона потвердила се, смутно киваючи головою. І Пепета зараз же виявила своє здивоване. Вона тут! дочка таких чесних батьків! Господи, який сором!

Пропаща дївчина, з професійної навички, хотїла приняти сї покрики обуреної трудовницї цинїчною усмішкою, але пильний погляд Пепетиних ясних очий, здавало ся, засоромив її й вона похилила голову, наче готова заплакати.

Нї, вона не була лиха. Працювала й вона по фабриках, ходила й вона по наймах, але зрештою сестрички її показали їй приклад, знесиливши ся терпіти голод; і от вона стала діставати часом поцїлунки, а часом ляпаси, аж поки пропала на віки. Звичайна річ: де немає батька й матері, дїти кінчають так. І вся вина падає на власника землї, на того дон Сальвадора, що певно тепер шкварить ся в пеклї. Ах, злодїй!... і як він згубив усю сїмю!

Пепета втратила свою холодну й здержану поставу і прилучила ся до обуреня дївчини. Правда, все се правда! Вішний був той скупий пан. Усї городи те знають. І Бо-

же мій! так і пропадає родина. Такий добрий був дядько Баррет. Якби встав з домовини та поглянув на своїх дочок! Вже відомо було що бідолашний батько вмер у Сеуті перед двома роками, а мати — бідна, старенька скінчила своє горюване на шпиталевому ліжку. Скільки перевернуло ся в світі за якихсь десять літ! Хто бувби сказав їй і її сестрам, тим що були в своїй хаті як цариці, що вони скінчать таким робом? Господи, Господи, збав нас від лихої людини!

Росаріо оживляла ся розмовою: наче відмолодила ся перед сею подругою дитячих літ. Очи її, раніш мертві, блищали на згадку минулого. А їхня хата? а земля? все ще покинуті? справді?.. Се їй подобало ся: щоб були подохли, щоб подавили ся тою землею діти грабіжного дон-Сальвадора. Одно її потішало: була вдячна Піменто і всім тамошнім, що не давали иншим осісти там і робити на тому полі, що поправді належало родині. І як би хтось наважив ся захопити його, то був відомий против того спосіб... Бах! Стрельнути й розторощити голову.

Дівчина запалювала ся: очи її блищали іскрами гніву: воскресала в потіпасі, покірній тварині, звиклій до ударів, дочка городів, що відколи народить ся на світ, бачить повішену за дверима рушницю і в

днї урочистости вдихає залюбки дим пороху.

Поговоривши про сумну минулість, Росаріо, в якої прокинулась цікавість, розпитала ся про всіх знакомих і нарештї придивила ся до Пепети. Зараз видно що нещасливо їй живеть ся! Ще молода, а ту молодість тільки й можна вгадати по очицях ясних дївочих, невинних і боязких. Тїло — чистий тобі скелет; і в білявій косї кольору тонкого прядива сиве волосє цїлими жмутами, а їй ще немає трийцяти лїт. Яке житє утворив її Піменто! Чи все ще такий пяниця й втїкає від роботи? І знайшла ж вона його собі та й вийшла заміж, хоч нїхто не радив. Гарний юнак, то правда; його всї бояли ся в Копиній корчмі, як було в недїлю в вечері грає в трук з бравими хлопцями з городів; але в себе, в хатї повинен бути чоловік неможливий. Хоча, як роздивити ся гаразд, то всї чоловіки однакові. Якби вона була знала! Собаки, на яких не варт дивити ся! Бідненька! Та як же попоганьшала бідна Пепета.

Голос грубої баби загримав з сїней над сходами.

— Елїсо! Неси-ж швидше молоко. Сеньйор дожидає.

Росаріо зареготала ся, як божевільна. Тепер вона зветь ся Елїса. Пепета не знає сього? Така вимога професії — змінити імя,

так саме ще розмавляти з андалуським акцентом. І вона вдатно перекривила грубий голос баби що кричала згори.

Але не вважаючи на свою веселість, поспішила ся йти. Вона бояла ся тих, що там на горі. Голосиста баба або охочий до молока сеньйор, можуть завдати її дечого за те що забарила ся. І швидко побігла по сходах, ще раз добре наказавши Пепеті, щоб заходила часом на той куток згадати житє на городах.

Утомлений дзвіночок Ля-Рочі теленькав більш години по вулицях Валєнсії; висохлі дійки віддали до остатної краплї несмачного молока, продукт мізерної пашї з капустяного листя і щедрого видоюваня, на останку Пепета пійшла на поворіт до дому.

Бідна трудовниця йшла смутно й задумана. На неї справила враженє зустріча; вона пригадала так, неначе се було тільки вчора, страшну траґедію що втопила дядька Баррета з усьою родиною.

З того часу поле, що більш сотнї лїт обробляли предки бідного робітника, лишило ся покинуте при дорозї. Хата його стояла пусткою; не було милосердної руки щоб полатати покрівлю або вальком глини залїпити розколини в стїнах, і вона потроху обвалювала ся.

Десять років безперестанного ходженя

попри сю пустку було досить, щоб у ній не можна було жити. Пепета вже чимало часу не зупиняла своєї уваги на старій халупі. Нею цікавили ся тільки хлопята, що, діставши в спадщину ненависть батьків, лазили поміж кропивою покинутого поля та шпурляли камінєм на покинуте житло, пробиваючи великі дірки в зачинених дверях, та закидали землею й камінєм колодязь викопаний під старими лозами.

Але сього ранку Пепета під вражінєм недавної зустрічі зайшла до пустки і навіть задержалась у дорозі, щоб краще роздивитись на неї.

Поля дядька Баррета, або краще сказати, Жида дон-Сальвадора та його невірних нащадків, були оазою мізерії й занепаду серед городів, таких родючих, оброблених і веселих. Десять років благуваня затвердили ґрунт, даючи змогу виростати з його неплідного лона всім паразитним рослинам, усяким бурянам, що Бог сотворив на кару хліборобови. Цілий низенький ліс розкудовчений і безладний підіймав ся над тими полями хвилями дивоглядних зелених тонів, відмінених подекуди таємничими й рідкими квітами, які тільки ростуть по руїнах та кладовищах.

В гущавині того ліса, смілива під захистом схованки, росла й множила ся всяка погань розлазаючись по сусідних полях:

зелені ящірки, з поморщеною спинкою, величезні жуки з покришкою металевого блиску, павуки з короткими й волохатими лапками і навіть вужі, що зникали в сусідних каналах. Там жили вони в осередку гарного, обробленого лану, творячи собою окрему державу, поїдаючи одні одних; і хоч потроху шкодили землеробам, ті не займали їх, з певною навіть пошаною, бо сім кар єгипетських здавали ся городянам малою річю, щоб кинути на ті прокляті землї.

Земля дядька Баррета не повинна нїколи служити людям, нехайже на нїй розплоджуєть ся всяка погань, і чим буде її більше то красше.

По середині сього спустошеного лану, що вирізняв ся на пишній рівнинї, як брудна пляма на царському плащі зеленого оксаміту, підносилась хата, чи краще сказати, падала, з своєю соломяною продертою стріхою, що показувала крізь дірки, пороблені вітром і дощами, поточені деревляні ребра. Стіни оббиті водою, показували свою земляну цеглу, тільки декілька легеньких білих плям свідчили про те, що вона була колись побілена; двері були розбиті знизу, погризені пацюками, з розколинами, що розрізали їх з одного краю до другого; двоє чи троє віконниць, зовсім розчинені і потріпані вітрами з південного заходу, висїли на одну завіску і кождої хвилини готові

були впасти, як тільки подме добрий вітер.

Та руїна засмучувала душу, гнїтила серце. Здавало ся, що з покинутої хати виходили привиди, ледве ставала ніч; що з її середини йшли крики зарізаних людий і вся та лиха містина здавала ся бути смертним покривалом, що ховав сотнї страшних трупів.

Страшні річи йшли на думку як дивити ся на те покинуте поле; його похмура мізерія була ще виразнїйша в супротилежности до земель навкруги — рудих, добре оброблених, з прямими рядками городини й кущами, яких листові осінь надавала карамелькову прозорість. Навіть птахи втїкали з того мертвого поля, може з остраху перед тим гадям, що роїло ся під бурянами, або нюхом чуючи нездоровий дух.

Над обдертою соломяною стріхою, як часом кружляло що небудь, то се були чорні й здрадницькі крила, вістники смерти, що від їх помаху німіли дерева, повні веселого пурханя й жартливого цьвірінькання, і город ставав такий мовчазний, наче на пів милї навкруги зовсїм не було воробцїв.

Пепета все йшла до своєї біленької хати, що вже була видна крізь дерева через кілька городів далї, вона зупинила ся нерухомо на високому березї шляху, щоб дати пройти наперед навантаженому возови, що

колшваючись, здавало ся, їхав з міста.

Її жіноча цікавість збудила ся, як вона до його придивилась.

Був то злиденний хліборобський віз, який тягла стара драбинчаста шкапа, і в глибших вибоях їй допомагав високий чоловік, що йшов поруч з нею, підбадьорюючи її поклпком та ляскаючи батогом.

Одягнений був як робітник, але спосіб, яким він почепив на голову хустку, плисові штани й инші подробиці вбраня, свідчили що він не належав до городів, де в убираню себе потроху засвоєно міський звичай. Певно був робітнік з якогось далекого села, а може вийшов з глибу провінції.

На возі було навантажено цілу копицю всяких річий до господарства, що підіймали ся високо над возом. Се було переселенє цілої родини. Сухорляві матраси, сінники начинені мізерним кукурудзяним листєм, комишеві стрільці, сковороди, казанки, тарілки, кошики, зелені ослони, все се було накопичено на возі, брудне, потерте, злиденне, з духом голоду й безнадійного втікання, як неначеб злидні гнали ся за тою родиною наступаючи їй на ноги. І на вершку сьої купи сиділи обнявши ся двоє дітий і дивили ся на поле широко розкритими очима, наче ті дослїдувачі, що в перше прибули в незнану країну.

За возом йшли пішки, немов догляда-

ючи, щоб з нього що небудь не впало, жінка й висока дівчина, худа й струнка, що здавало ся була її дочкою. По другий бік шкапи, помагаючи як віз застрягав у вибої, йшов хлопець років одинайцяти: його поважний вигляд свідчив, що то дитина, яка звикши бороти ся зі злиднями, зробила ся дорослою людиною в такому віку, коли инші діти ще грають ся. Позад усіх бігла загикавшись брудна собачка.

Пепета, сперши́сь на крижі своєї корови дивила ся, як вони наближали ся, і її поривала все більша цікавість — куди се бідолахи простують?

Сей шлях, що впадав у Альборайський, не виводив нікуди, а зникав далї, потративши ся ввесь на незчислені галузочки стежок та доріжок, що вели до хат.

Але її цікавість мала несподіваний кінець. Мати Божа! Віз збочив з шляху, перейшов небезпечний місток з деревин та землї, що провадив на прокляту землю, і віхав на поле дядька Баррета, роздавлюючи своїми колесами недоторкані до того часу буряни.

Сїмя йшла по заду, показуючи рухами й безладною мовою те вражінє, що справляла на їх та мізерія, але посуваючись до зруйнованої хати, як люди що ідуть на своє власне добро.

Пепета не схотїла далї дивити ся. Те-

пер вона просто побігла до своєї хати. Навіть щоб швидче прибігти, покинула корову й теля, які пішли собі далї помаленьку, як сотворіня що не турбують ся людськими справами і мають забезпечену повітку.

Піменто лежав простягшись біля своєї хати, лїниво посмоктуючи люльку й пильно дивлячи ся на три палички намазані клеєм і положені на землї, округ яких пурхали кілька пташок. Се було панське занятє.

Побачивши, що його жінка поспішає з притьмареним поглядом і важко набираючи духу в бідні груди, Піменто повернув ся на другий бік, щоб краще слухати, застерігаючи її щоб не наближала ся до паличок.

Побачимо, що там трафило ся? чи не вкрадено в неї корову?

Пепета зворушена й утомлена ледви могла до ладу звести пару слів.

Барретова земля... цїла родина... ідуть обробляти, жити в хатинї. Вона сама бачила.

Піменто ловець на клей, ворог працї й страх околицї не міг додержати своєї байдужної поважности великого сеньйора перед такою несподіваною звісткою.

Прокляті!

Одним скоком він розправив свою важку й мускулисту постать і побіг, не дожидаючи дальших пояснень.

Його жінка бачила, як він біг навпростець через поле до компшаника, що доходив до проклятого поля. Там він став навколішки, далї лїг на черево, щоб виглядати крізь очерет, як бедуїн на чатах, і по кількох хвилинах знов побіг, зникши в плутанинї стежок, кожда з яких вела до хати, до поля, де згинали ся люди, виблискуючи заступами як зелїзними блискавками.

Огород усміхав ся й гомонїв, повний світла й шелесту, приспаний під каскадою золотого проміня ранїшнього сонця.

Але здалека лунали крики й лемент. Звістка перекидала ся з одного поля до другого голосним криком і дрож трівоги, здивованя і обуреня побіг по всїй рівнинї, як неначеб не промину ли віки, і кружляє звістка, що зявила ся в березї алжерська ґалєра й хоче наладувати ся білим людським мясом.

II.

Коли в час жнив дядько Баррет поглядав на картки різної культури, на які було поділене його поле, то не міг утримати ся від почутя гордощів, і дивлючись на високу пшеницю, на капусту з головками з ясно-барвного завитя, на динї з зеленими краями на самій землї, і на перець і томати, на пів сховані під листєм, він славив добрість

своєї землї й старанність своїх попередників, що обробляли її краще, нїж решту городу.

В тій землї була кров усїх його предків. Пять чи шість поколїнь Барретів прожили житє, роблячи ту саму землю, вивертаючи її зпід споду, даючи ліки в її нутро горячим гноєм, дбаючи щоб не зменшила ся її родюча сила, голублячи й розчісуючи заступом і лемешем усї ті клаптї землї, з яких не було й одного, не политого потом і кровю всеї родини.

Дуже любив землероб свою жінку і майже вибачав їй ту необачність, що вона породила йому чотири дочки й нї одного сина, щоб помагати йому в роботї, не менш і своїх чотирох дївчаток, ангелів Божих, що провадили день у співах та шитї на порозї хати, і по-де-коли виходили в поле щоб трохи допомогти бідолашному батькови; але найвище закохане дядька Баррета, кохане над коханєм була та земля, над якою пролинула одноманїтна історія його родини.

Давно, дуже давно, ще в ті часи як дядько Томба, майже слїпий дїд, що стереже отару одного Альборайського різника, ходив по світу в загонї „Братчика” та стріляв з мушкета на Французів, ся земля належала ченцям святого Михайла де-льос-Рейес, добрим панам, товстим лиснючим, не

дуже пристойним на язик, і вони не надто поспішали збирати арендну плату, маючи себе задоволеними, коли часом у вечері зайдуть у хату і їх привитає бабуся, що була тоді пишна краля, великою чашкою чоколяди й первістками садовини. Ранїйш, далеко ранїйш, власником сього всього був великий сеньйор, що вмираючи визволив ся від гріхів і від власности на лонї святого брацтва; а тепер, ой! належало дон-Сальвадорови, дїдуганови з Валєнсії що був карою дядька Баррета, навіть снив ся йому в ночи.

Бідний землероб ховав своє горе від своєї власної родини. Був він чоловік відважний, і з добрими звичаями; як приходив часом у недїлю на хвилину в таверну Копи, де збирали ся всї з околицї, то тільки дивив ся на тих що грали в трук, та сміяв ся як блаженний, слухаючи вигадки й грубі жарти Піменто й инших парубік, що розбирали місцевих жевжиків; але нїколи не приступав до конторки заплатити чарку; мав завше гаманця при своєму чересї добре припоясаного до живота, і як що пив, то хиба тодї як хто, з тих що виграли, частував усїх присутних.

Ненавидїв дїлити ся своїм лихом, і показував ся завше усміхнутим, добродушним, спокійним, з насунутим по самі уха синїм шличком, що справджував його прізвище.

Працював з ночи до ночи: коли ще ввесь город спав, то він заходжував ся при непевному проміні свитаня дряпати свою землю, що раз більше впевняючись, що не дасть їй ради.

Робота була надзвичайно тяжка для одного чоловіка. Хоч би принаймні був мав сина!... Шукаючи помочи брав наймитів, що його обкрадали, що працювали мало, і яких він відправляв, по тому як застав їх поснулими в стайні під час соняшної спеки.

Натхнений повагою до своїх попередників, він радий був швидче вмерти, пропасти від утоми над своїми клаптями землї, нїж згодитись щоб хоч одна частка з їх була віддана в аренду в инші руки. І не можучи впорати ся з такою силою роботи, залипав неплідною й незасіяною половину своєї родючої землї, гадаючи культурою другої половини вдержувати сїмю й платити власникови.

Взявши на себе такий обовязок він мусїв вести глуху боротьбу, безнадійну, вперту, з потребами житя й власною слабістю.

Одного тільки бажав він: щоб дївчата його не знали про те, щоб нїхто в хатї не догадував ся про батькову скруту й смуток; щоб не скаламутила ся свята веселість тієї хатини, де по всяк час лунали сміхи й співи чотирох сестер, що були старші на один рік одна від другої. І поки дїв-

чата, на яких починали вже звертати увагу парубки з огороду, гуляли в нових показних шовкових хустках і прасованих та шелестячих спідницях на сільських торжествах, а в ранці вставали босоніж і в одній сорочці подивити ся в щілинку в вікні — хто там співає les albaes*) або шанує їх акордами ґітари, — бідний дядько Баррет, раз-по-раз більше заплутаний у вирівнаню своїх обрахунків, витягав, червінець по червінцеви, жменьку золота, зібраного по шагу, що залишив йому батько, та все заспокоював дон Сальвадора, старого жмикрута, якому все було мало і який не задовольняючи ся тим, що витискав з його все, ще й любив погомоніти про те, що настали тяжкі часи, про ганебне збільшенє видатків і про конечну потребу підносити арендну плату.

Баррет не міг би знайти собі гіршого хазяїна. Препогана слава йшла про його по всьому городу, а землю мав мало не по всій околиці. Що вечера, завинувшись у свій старий плащ, навіть весною, брудний на погляд, наче старець, ішов він стежками довідувати ся до поселенців, а за ним ішли проклони й за плечима його показували ся кулаки. Се була впертість скнирої людини, що хоче раз-у-раз відвідувати свою власність, навязливість лихваря, що все

*) Поранкові пісні.

має якісь непокінчені рахунки до вирівнаня.

Собаки гавкали здалека, побачивши його, наче то йшла смерть; діти дивились на його насупившись, чоловіки ховали ся, щоб уникнути тяжкого перепрошуваня, і жінки виходили за поріг з хати спустивши очи в долину й з приготованою брехнею щоб просити дон Сальвадора потерпіти ще, і відповідали плачем на його погрози.

Піменто, що бувши завзятим, цікавив ся недолею своїх односельців і був мандрівним лицарем городу, нахваляв ся скрізь зуби зробити щось, на подобу того, щоб потягти його ломакою, а тоді простудити в каналї. Але самі жертви жмикрута відраджували його те робити, кажучи про вагу яку має дон Сальвадор, чоловік що звичайно з ранку стремів десь у судовій камері та мав приятелїв між значним людом. З таким чоловіком бідний завше програє справу.

З про-між усїх його поселенців найсправнїйший був Баррет: хоч коштом великих усилований, а не був йому винний нїчого. І старий що ставив його за зразок перед иншими арендаторами, як стикав ся з ним самим, то збільшував без міри свою жорстокість, показував ся все більш вимогливим, підбуджуючись покірливістю трудовника та радий що знайшов людину, на якій може задовольнити безпечно свої інстин-

кти нагніту й здирства.

І таки накинув на аренду землї. Баррет сперечав ся, навіть плакав, нагадуючи заслуги своєї родини, що скинула з себе шкуру на сї поля, щоб зробити їх найкращими в городї. Але дон Сальвадор був невблаганий. Вони найкращі? То повинен платити більше. І Баррет заплатив підвисшенє, він був би радий віддати свою кров, ніж покинути свою землю, що поволи витягала з його житє.

Він вже не мав гроший, щоб виходити з скрутного становища; міг рахувати тільки на те, що давала земля. І цїлком самотний, криючись від родини з своїм становищем, стараючись усміхати ся, як був з жінкою і з дочками, що вмовляли його не працювати так дуже, бідолашний Баррет завзяв ся до нечуваної, божевільної працї.

Не спав; йому здавало ся, що його городина росла не так швидко, як у сусїдів; намагав ся сам один обробляти всї клаптї землї; працював ночами помацки; найменша хмара бентежила його й змушувала тремтїти; і він такий добрий, такий чесний, став користати з недогляду суміжних землеробів и нишком одводити в їх трохи води.

Коли родина його не помічала нічого, то в сусїдних хатах добре догадували ся про скрутне становище Баррета і жалїли, що він такий плохий. Був надто добрий і не

вмів дати одсіч мерзенному жмикрутови, і се його виссало помалу, поїдало його здоровлє.

І так було справді. Бідолаха трудовнік, прибитий горячковим житєм і божевільною працею, мав самі кістки, зігнув ся як вісімдесять літній дід, очи йому позападали. Той характерний шличок, що стверджував його прізвище, вже не сшіняв ся над його ушима, а користуючи ся його схудлістю спадав аж до плечий, як похоронний гасильник його істнованя.

Найгірше було для його те, що так безустанне виснаженє служило тільки на те, щоб сплачувати тільки на половину неситій потворі. Наслідки його божевільного завзятя до роботи не забарили ся. Барретова шкапа, змучене сотворінє, що ділило з ним усю непомірну працю, знесиливши ся робити в день і в ночи, тягати в Валєнсію на торг воза наладованого городиною а тоді без вільної хвилиши щоб одсапнутись і прохолонути, запрягати ся в плуг, — наважилась умерти, перш ніж дозволити собі найперш замір повстаня проти свого бідного хазяїна..

І тоді побачив землероб, що він пропав! Безнадійно поглядав він на свої грядки, які вже не міг обробляти, на рядки свіжої городини, що городянський люд поїдав байдужно, не догадуючи ся про те лихо, яке

змушувало терпіти бідного батька її вирощуванє в вічній боротьбі з землею й злиднями.

Але добрий Бог, що ніколи не покидає вбогого, промовив до його устами дон Сальвадора. Не дурно кажуть, що Бог часто зле повертає на добре.

Ненависний скупяга, неситий лихвар, почувши про його нещастє, підняв ся помогти йому, з батьківською й чулою добрістю. Скільки йому треба, щоб купити другого коня? пятьдесять дурос? то от він тут, щоб помогти йому, щоб показати оскільки неправі ті, що його ненавидять, що його лихословлять.

І він позичив Барретови гроші, з невеличкою тільки подробицею: сказав підписатись (справи є завжди справами) під певним папірцем, у якому говорило ся про інтерес, про наріст процентів і про відповідальність за позичку, і ради сього останнього було пописано меблї, хлїборобські знаряди, все що робітник мав у хатї, зачисляючи сюди й скот у дворі.

Баррет, підбадьорений тим що має нового коня, молодого й жвавого, вернув ся ще з більшим запалом до роботи, до знищеня себе над тими щивками, що його вбивали, яких здавало ся все більше, що менше було в його сили, і які обгортали його наче рудим саваном.

Усе що приносила земля йшло на харч,

родині і невеличкі гроші, що добував він з продажі на торгу в Валєнсії, зникали, не досягаючи ніколи суми, потрібної щоб задовольнити дон Сальвадора.

Ся неспромога дядька Баррета сплатити свій борг, збуджувала в йому де який інстинкт протесту, зроджувала в його важкім мізку бліді й невиразні ідеї справедливости. Чому сї ниви не його власність? Всї діди його поклали житє між сими грядками, поливав їх своїм потом увесь його рід: як би не вони, не Баррети, то булиб сї землї порожні, як беріг моря... і от тепер затягає йому шию, жене його з світа своїм нагадуванєм той немилосердний дїд, і він зветь ся хазяїном, хоч не вміє повернути лопатою і зроду-звіку не згинав ся над роботою... Боже! і який порядок завели собі люди!..

Але такий повстанчий настрій з'являв ся в його на хвилину; повертала ся до його покірна слухняність роботяги, традицийна й побожна повага до власности: треба працювати та бути чесним.

І бідолаха, що вважав невиплатку за найбігльшу ганьбу, знов брав ся до роботи, що далї більш знесилений, почуваючи в собі, що його енерґія помалу падає, впевняючи ся, що далї не здужає тягти, але обурюючи ся перед можливостю зректи ся й одної латки своєї предківської землї.

За різдвяний семестер міг віддати дон

Сальвадорови тільки невелику частку плати; прийшов св. Іван, — і ніодного сентіма; жінка була слаба; щоб заплатити видатки, довело ся навіть продати слюбні перстені, цінні підвіски і разок перлів, що були родовим скарбом і за які вже сперечали ся четверо дівчат — кому що дістанеть ся.

Старий жмикрут показав ся невблаганий. Ні, Баррете, так далї не може бути. Бувши ж він добрий (дарма, що люди не ймуть йому віри), не може погодити ся, щоб робітник занапащав себе, намагаючи ся обробити землю, більшу нїж його сили. Він на те не пристане ; добре серце йому того не дозволить. І вважаючи на те, що йому вже є пропозиції від нових арендаторів, оповіщав Баррета, що він повинен покинути ту землю як найшвидше. Він дуже йому спочуває, але він сам бідак... І через те власне він йому нагадує, щоб виплатив йому позичку на купівлю коня, себ то суму, що з процентами досягає до...

Бідний трудовник не звернув уваги на тисячі реалів, до яких сягала його позичка разом із згаданими процентами, так стурбував і збентежив його наказ, щоб покинув землю.

Слабість, висиленє внутрішнє, витворене гнїтючою двохлїтною боротьбою виявили ся разом.

Він, що не знав слїз ніколи, заплакав як

дитина і вся його гордість, уся муринська поважність зникли одним разом, і впавши на коліна перед старим, благав його не викидати його, бо бачив в йому рідного батька.

Але добрий батько не вважав на бідного Баррета. Дон Сальвадор був невблаганий. Він тяжко відчуває все те, але не може: він сам бідний чоловік, мусить добувати на хліб своїм синам; і пійшов далї замазувати свою жорстокість фразами лицемірної чулости.

Землероб аж утомив ся просити ласки. Приходив кілька разів у Валєнсію до хазяїна, розмовляв з ним про своїх попередників, про моральні права які має на тії ниви, просив його трохи зачекати, запевняв його з божевільною надією, що все виплатить, і на останку жмикрут перестав пускати його в хату.

Безнадія відродила Баррета. Зробив ся знову сином городу, гордим, енерґічним і заповзятим, тодї як гадає що по його боцї правда. Хазяїн не хоче його вислухати? Не дає йому жадної надії?

То гаразд: як що йому треба, нехай до нього прийде. А він побачить, хто то такий сміливий, що вижене його з його хати.

І робив далї, хоч з деяким страхом, поглядаючи завше неспокийно, коли суміжними шляхами проходив хто небудь неві-

домий, як людина що кождої хвилини сподіваєть ся нападу розбишацької ватаги.

Його покликано на суд, він не пійшов.

Він уже знав що се значило: людські інтриґи, щоб губити чесних людий. Як що хочуть його пограбувати, нехай його шукають тут, на сих грядках, що були латками його шкури, і так як шкуру свою він їх боронити буде.

Одного дня його оповістили, що ввечері виїде суд ужити проти його заходів: веселить його з землї, і крім того заарештує на виплат його боргів усе, що він має в хатї. Тої ночи він уже не мав в ній ночувати.

Се здало ся дядькови Барретови чимсь таким нечуваним, що він усміхнув ся не ймучи віри. Так можна робити з крутїями, з такими що нїколи не платили, але він завше був справний, він навіть тут і родив ся, і винен тільки за один рік аренди. Овва! Не живеж же він між диким людом без милосердя й без Бога.

Але в вечері, як побачив що дорогою йдуть панки одягнені в чорне, зловісні пташиська з крилами з паперу, згорнутими під руками, вже поняв віри. То був ворог. Ішли його грабувати.

І почуваючи в серцю слїпу відвагу мавра, що стерпить усяку образу, але са-

таніє з гніву, коли займають його власність, Баррет бігцем ускочив до своєї хати, вхопив стародавню рушницю, що завше набита висіла в його за дверима, і притуливши її до щоки засів під ґраткою, наваживши ся післати дві кулї в першого з тих розбишак закону, що ступить ногою на його грядки.

Вибігла його слаба жінка й усї чотири дочки, кричучи як божевільні, і вчепили ся за його, силкуючи ся відібрати від него рушницю, тягнучи за руки обома руками. І такий счинила крік та ґрупа, що борючись і сїпаючись переходила від одного стовпа ґратки до другого, що з сусїдних хат почали виходити люди й збігали ся юрбою, збентежені, з братерською одностайністю люду, що живе в пустинї.

Піменто був той що захопив у свої руки рушницю й з обережности заніс її в свою хату. Баррет кинув ся за ним, щоб його наздогнати, але його вхопили і придержали дужі руки юнаків і він зганяв свій гнів на тій тварюцї що не дає йому боронити своє добро.

— Піменто!.. Розбійнику! віддай рушницю!

Але розбійник тільки всміхав ся добродушно, радий що зробив так обережно та по батьківському з розлютованим старим і так він ішов, а той за ним з заду, до самої хати, де й зістав ся він й кілька приятелів,

щоб його стерегти; радили йому не робити дурниці. Стережи ся дядьку, Баррете, то народ судовий і бідний завше програє, завязавши ся з ними. Спокійні і злонамірні люди, що допевнять ся всього.

І в той сам час чорні птахи писали папери в Барретовій хаті, перебираючи байдужно меблї й одежину, списуючи все в дворі і в стайні, а жінка й дочки безнадійно голосили і юрба, стовпивши сь за дверима, перелякано стежила за всїма подробицями акту, стараючи ся розважити бідних жінок, та нишком кидаючи проклонами на Жида Сальвадора і тих добродіїв, що взяли ся прислужити ся тому собацї.

Як смеркло ся, Баррет, що був зовсїм прибитий і після кризи лютости впав наче в сон, побачив у себе біля ніг кілька звоїв ганчіря і почув брязкіт мішка з залїзними знарядами працї.

— Тату! тату! — плакали тремтячі голоси.

То дочки його кинулись його обняти; за ними бідна жінка, слаба, тремтячи від пропасницї, а в глибинї, наповняючи хату Піменто і зникаючи далї за темними дверима, була се людність околицї, переляканий хор трагедії.

Їх уже виселено з їхньої хати. Чорні добродії замкнули її й забрали ключі; їм не

лишило ся нічого, опріч манатя, що лежало долі, поношена одежа, залізний струмент; єдине що їм дозволено взяти з дому.

Розмова перешняла ся плачем, і батько з дочками обіймали ся, і Пепета, господиня хати, і инші жінки, плакали й раз-у-раз посилали проклони старому жмикрутови, аж доки вмішав ся до речі Піменто.

Богато буде часу розмовляти про пригоду, а тепер час вечеряти. Нехай йому лихий! Не варт тілько плакати ради злочинства якогось жида; як би він се все бачив, то як би раділи його прокляті печінки! Городарі були добрий нарід, — родину дядька Баррета любили все і охоче ділили ся б з нею тим що мали.

Жінка й дочки зруйнованого землероба пішли з деякими сусідками ночувати в їх хатах. Дядько Баррет зістав ся під доглядом Піментa..

Обидва чоловіки зістали ся до десятої години, сидячи на комишевих стільцях, при світлї лямпи, палючи цигару за цигарою.

Нещасний старий був як божевільний. Оповідав сухими короткими словами на міркуваня того завзятця, які він тепер приймав добродушно; а як починав говорити, то все повторював ті самі слова:

— Піменто!.. віддай рушницю.

І Піменто усміхав ся з деяким подивом· Його дякала несподівана запеклість того

діда, якого ввесь город жалів як нещасного. Віддати йому рушницю! А потім! Добре можна вгадати, подивившп ся на ту пряму зморщку, що позначила ся в його між бровами, твердий намір випалити на винуватця своєї руїни.

Баррет що-раз більше непокоїв ся в товаристві молодого господаря. Почав знову звати його злодюгою, що не хоче віддати йому зброю. Не має він приятелів; авжеж, він добре се бачить: усї вони невдячні, подібні до скнирого дон Сальвадора; він не буде тут спати; тут його давить. І пошукавши в своєму мішку за струментом, він витяг серпа, заткнув його за пояс і вийшов з хати. Піменто не спробував його спинити.

В таку добу нїчого лихого не може вдіяти; нехай спить на дворі, коли йому так хочеть ся. І замкнувши двері, відважний господар положив ся спати.

Дядько Баррет пішов навпрост до своїх грядок і наче покинута собака почав ходити округ хати.

Замкнена! замкнена на завше! Сї стїни збудував його дід, а він ладив їх що року; і тепер вирізнялось у пітьмі чисте біле вапно, яким його дївчина помазала їх три місяцї перед сим.

Загорода, стайня й хліви були роботою його батька, а сю соломяну покрівлю, таку високу, таку легку, з двома перехрестями

по краях він її звів на ново, на місце старої, що протікала з усіх боків.

І теж роботою його рук були камяна цямбрина на колодязї, стовпчики біля ґраток, на яких очеретяні кошики показували свої пучки цвіту — гвоздики нічної краси. І все се має стати власністю иншого, бо так от хочуть люди?...

Він став шукати пачку сїрників за поясом, щоб підпалити соломяну стріху. Нехай сатана забирає все те; зрештою то його власність, про се знає Бог і він може знищити своє житло, перш нїж побачить його в злодїйських руках.

Але лагодячись запалити сю стару хату, він відчув жах, неначе стали перед ним трупи всїх його предків, і кинув сїрники на землю

Проте стогнучи мучив ся жадобою руїни, і от із серпом у руцї він кинув ся на ті грядки, що стали його катами.

Тепер заплатить за все те в купі невдячна земля, причина всього його лиха!

Цїлї години тягло ся знищенє. Злїтали від ударів ногою комишеві тички, по яких повзли зелені батоги нїжних турецьких бобів і гороху; падали боби скошені немилосердним серпом, а рядки латуку й капусти відлїтали далеко відкинені гострим зелїзом, як зрубані голови розсипаючи навкруги свою чуприну з листя... Нїхто най не має ко-

ристи з його праці. І так мало не до світу він косив, топтав безумно тупаючи ногами, голосно лаяв ся, викрикував богохульні слова, аж поки втома заспокоїла його лютість, і він упав на борозні та й заплакав як дитина, подумавши що земля буде на дальше його власним ліжком, а його єдиною роботою старцюванє на шляхах.

Його розбудило перше проміне сонця, вдаривши йому в очи, і веселе щебетане пташок, що скакали біля його голови, вживаючи собі на сніданок рештки нічного знищеня.

Він устав обважнілий від утоми й вохкости. Піменто з жінкою кликали його здалека, запрошуючи щоб ізїв що небудь. Баррет відповів їм зневажно: Розбійник!.. Досї не віддає рушниці!.. І пійшов собі шляхом до Валенсії, дріжачи від холоду й незнаючи сам куди йде.

Ідучи повз таверну Копи, зайшов туди. Візники з сусїдства заговорили до него, бажаючи його розважити, і запросили його випити що небудь. Він дуже охоче приняв. Він бажав чого небудь проти того холоду, що пронизував йому кістки. І він, такий досї тверезий, хильнув одну по одній дві чарки горілки, що лягли як хвилї вогню на його знесилений шлунок.

Його вид почервонів, а далї набув трупячої блїдости, очи йому налили ся кровю.

З візниками, що його жаліли, він став балакучий і довірливий; наче щаслива людина. Називав їх „сини мої" і запевняв, що не зубожів від такої дрібниці. Не все ще він утратив. Ще в него лишила ся найкраща річ в господарстві, серп його діда, скарб який він не проміняє за богато землї.

І виняв зза пояса криве зелїзо, чисте й блискуче знарядє доброго гарту й надзвичайно остре, що як запевняв Баррет, різало в повітрі цигарковий папір.

Візники заплатили і вдаривши коней подались до Валенсії, наповняючи шлях скрипінєм коліс.

Старий ще більш години оставав ся в тавернї, сам з собою розмовляючи, почуваючи що в його завертаєть ся голова, а далї йому стало ніяково під суворим поглядом хазяїнів, що бачили в якому він станї, він дізнав не виразного почутя сорому і вий-
він дізнав невиразного почутя сорому і вий-
кроком.

Він не міг вигнати з своєї памяти одної упертої згадки. Бачив з заплющеними очима помаранчевий садок, що був більш ніж на одну годину ходу між Бенімалектом і морем. Туди ходив він не один раз у своїх справах; і туди йшов тепер, щоб побачити чи дідько буде такий добрий що нанесе його на хазяїна, який мало не кождого дня оглядав своїми скнирими очима кожде з тих

гарненьких дерев, наче в його були полїчені всї помаранчі.

Він прийшов по двох годинах ходу, зупиняючи ся часто, щоб дати рівноваги своєму тїлови, що хитало ся на непевних ногах.

Горілка його подолала. Він уже не тямив, з якою метою прийшов аж сюди, так далеко від того боку городу, де жила його родина, і на останку впав у коноплї край дороги. Кілька хвилин перегодом його важке хропінє пяницї лунало між зеленим і пишним бадилєм.

Як прокинув ся він, то вже було пізно по обідї. Він почув вагу в голові і охлялість у шлунку. В ухах гуло, а в липкому ротї почував ся якийсь препоганий смак. Що він тут робить поблизу садка того жидюги? Як він зайшов так далеко? Його давня чеснота була засоромлена від такого ганебного стану. Він спробував встати на ноги, щоб утекти. Зібравши сили він випхнув голову з поміж конопель і побачив на поворотї стежки чоловіка, що йшов помалу завинутий у плащ.

Баррет почув, що вся його кров разом ударила в голову, що він знову пяний; і він увесь зібрав ся, витягаючи серп... І ще кажуть, що дїдько не добрий! Тут його добродїй, якого він бажав бачити ще від учора.

Старий драпіка вагав ся перш нїж вий-

ти з дому. Йому трохи муляла на душі справа з дядьком Барретом; подія була дуже свіжа, а городарство таке зрадливе; але страх за те, що скористають з його небутности в садку, переміг його инший страх, і міркуючи про те що ся його оселя стоїть далеко від арештованої хати, він посунув стежкою.

Він уже бачив свій садок і вже сміяв ся з свого недавнього страху, коли раптом побачив, що з грядки конопель вискочив Баррет, який здав ся йому величезним злим духом, з червоною тварю й витягнутими руками; і не дасть йому нікуди втекти, бо притис до берега каналу що біг по-під дорогою. Йому здавалось що то сон; зуби його зацокотіли, його вид аж позеленів і впав до долу плащ, одкривши старе пальто і брудні хустки повязані на шиї. Його жах і збентежене були такі великі, що він навіть заговорив до його кастильською мовою*).

Баррете! сину мій! — сказав він, переривчастим голосом, — то все було в жарт; не звертай уваги. То хотіли тебе вчора трошки налякати... тільки й того. Іди на свою землю... Вертай ся завтра в хату... Ми побалакаємо : заплатиш мені, як знаєш.

І згинав своє тіло, не даючи наблизити ся дядькови Барретови хотів зникнути, втекти від страшного серпа, на різаку яко-

---

*) Себто мовою, яку в тій провінції Еспанії народ мало розуміє.

го ломав ся промінь сонця й відбивалась небесна блакить. Але маючи канал за плечима, не находив місця щоб поворухнути ся і відхиляв тіло назад, стараючи ся закрити ся скорченими руками.

Робітник усміхнув ся як гієна, показуючи свої острі й білі зуби злидаря.

— Брехун! брехун! — відповів він голосом, що здавав ся хрипінєм.

І рушаючи свій струмент з одного боку в другий, шукав місця, деб ранити, обминаючи сухі й тремтячі руки, що виставляли ся наперед.

— Але ж, Баррете, сину мій! Що се ти? Кинь сю зброю... не жартуй. Ти поважна людина... Подумай про своїх дочок. Кажу тобі знов, що то був жарт. Прийди завтра, і я дам тобі клю... Ааай!..

Був се нестямний рев, крик раненого звіра. Серпови набридло зустрічати перешкоди і він одним махом відтяв одну з тих скорчених рук. Вона повисла на жилах і шнурі, і червоний обрубок бризнув з силою кровю і облив Баррета, що аж заревів, принявши просто в лице той горячий дощ.

Старий захитав ся на ногах, але перш ніж упав додолу, серп махнув горізонтально по його шиї і... чик, перерізавши складно навинуті хустки, відкрив глибоку розщілину, майже відділивши голову від толуба.

Дон-Сальвадор упав у канал; ноги йо-

го зісталп на березї й задригали в останнє, як у зарізаної скотини. А тим часом голова, затоплена в калюжу, вибрискувала всю свою кров глибокою щілиною, і вода червоніла ся, спокійно протікаючи далї з тихим хлюпанєм, що веселило урочисту тихість вечера.

Баррет став як стояв на березї, мов дурний. Скількиж крови мав той лихий добродій! Канал почервонів, здавав ся далеко повнійшим. Раптом працьовник жахнув ся і кинув ся бігти, як неначе бояв ся, що крівава річка переллєть ся повз край і затопить його.

Ще не скінчив ся день, як уже розійшли ся чутки, наче гуркіт гармати, що зворушили всю околицю. Чи бачили ви з яким лицемірним рухом, з якою обрадуваною мовчанкою приймає село звістку про смерть правителя який його гнїтив? Так оплакував і огород смерть дон Сальвадора. Всї догадали ся що він не минув Барретових рук, і всї мовчали. Кожда хата булаб відчинила йому найпотайнїйші свої схованки; кожда жінка булаб сховала його під подолом.

Але вбивець блукав як божевільний по околиці, тїкаючи від людий, ховаючи ся за пригорками, припадаючи попід містками, гонючи через поля, наляканий собачим гавканєм, аж поки другого дня жандармерія забрала його сонного в соломі.

Тільки через шість місяців заговорили на городах про дядька Баррета.

У неділю йшли як на прощу чоловіки й жінки до валєнсійської тюрми, щоб подивити ся крізь ґрати на бідолашного визвольника, щораз більше висхлого, з запалими очима і неспокійним поглядом.

Прийшов день його справи, і його присудили на смерть.

Та звістка справила глибоке вражінє на всю рівнину. Попи і алькальди*) заворушили ся, щоб відвести такий сором... Чоловіка з повіту зведуть на поміст!

І як Баррет завжде був із слухняних, голосуючих за те що велїв ватажок, і смирно вкоряючи ся всьому що він наказував, — то пробували в Мадриті, щоб уратувати йому житє і помилуванє прийшло в свій час.

Землероб вийшов з тюрми сухий як мумія, і його попровадили в Сеуту, де він мало років перегодом і вмер.

Родина його розійшла ся, розвіяла ся, як жменя соломи по вітру.

Дочки одна по одній покинули ті семї, що дали їм притулок, та й пішли до Валєнсії заробляти собі на хліб службою по панах: а бідна стара, втомившись докучати своїми хворобами, пішла до шпиталю і не

*) Мирові судії.

забаром умерла.

Огородний люд, з легкостію, з якою звичайно всї забувають чуже лихо, тільки коли не коли згадував по вечерах про страшну траґедію з дядьком Барретом, питаючи ся, що стало ся з його дочками.

Але нїхто не забув поле й хатину, які й зістались у такому самому станї, як і в той день коли судова справедливість викинула з їх бідолашного селянина.

Се була мовчазна згода всього городу, інстинктова змова яку навряд чи й приготовано за помічю мови, але до якої пристали, здавало ся, навіть дерева і шляхи.

Піменто сказав про се в самий день катастрофи. Побачимо, який молодець відважить ся осїсти на сю землю!

І ввесь люд на городї, навіть жінки й дїти, здавало ся, відповідали своїми поглядами взаїмного порозуміня: — Так, побачимо.

Бураки й осока почали рости на проклятій землї, що її дядько Баррет топтав і ранив своїм серпом останньої ночи, наче чуючи, що через неї вмре у вязницї.

Сини дон-Сальвадора, богатирі, такі самі скупі як їхнїй батько, вважали себе нещасними злидарями від того що той малий клаптик землї залишив ся неплідним.

Оден землероб, що жив у иншій окрузї городу, дуже охочий до земельки, якому все

було її мало, спокусив ся низькою платою за аренду, вхопив ся управляти ті ланки, що всім завдали страху.

Ходив обробляти землю з рушницею за плечима; він і його наймити сміяли ся з тієї самотности, в якій залишали їх сусіди; хати замикались, як вони наближали ся, і здалека за ними стежили ворожі очи.

Землероб пильнував, заздалегідь почуваючи, що його пристережуть, але його обережність не здала ся ні на що, бо раз як вертав ся ввечері до дому сам, коли ще не скінчив розчищати поле, на него два рази хтось вистрілив з рушниці, а напасника він-і не побачив; та якимсь чудом його не зачепила жменя дробу, пролетївши попри самі уха.

На шляхах нікого не було видно, ні одного свіжого сліду. Хтось на него стріляв з якого небудь каналу, засївши за очеретом.

З такими ворогами бороти ся не можна було, і сміливий селянин тогож таки вечера віддав ключі від хати своїм хазяїнам.

Треба було послухати, що казали дон Сальвадорові сини: Хиба вже немає ні власти, ні забезпеки для власности... і нічого немає?

Безперечно майстром того замаху був Піменто, то він не дав обробляти те поле, і жандарі вхопили того розбишаку города та й потягли в тюрму.

Але як прийшов час посвідчень, ціла околиця прийшла перед судію, потверджуючи, що Піменто не винний, і так від тих хитрих селян не довело ся вирвати ні одного слова суперечного.

Всї співали одної пісні. Навіть старі хорі баби, що ніколи не вилазили з хат, посвідчили, що в той день тої самої години, коли двічи стрельнуло. Піменто був у Альбарайській таверні, в добрій компанїї з приятелями.

Нічого не можна було вдіяти з тим народом, що мав вигляд дурнїв і такі невинні очи і чухаючи потилицю брехав з такою певностію; Піменто довело ся випустити, і в кождій хатинї відітхнули задоволено від перемоги.

Проба відбула ся. Тепер було відомо, що хто оброблятиме ту землю заплатить своєю шкірою.

Скупі власники землї не покорили ся. Вони готові були самі обробляти ту землю, і стали шукати наймитів на поденне поміж злиденним і покірним людом, що тхнучи грубою вовною й злиднями, спускаєть ся з гір суміжних з Арраґоном, на самому краю провінції, щоб пошукати собі роботи.

В городї жалували бідних волоханів. Бідолашні! хотять заробити поденне! Чим вони винні? І в вечер як вони вертали ся з заступами на плечах, то завше знаходила

ся якась добра душа, що клікала їх з порога Копиної Таверни. Їх запрошували ввійти, ішли з ними, говорили їм на ухо з похмурим лицем і батьківським добродушним тоном, як люди, що радять дитині не наражати ся на небезпечність. І наслїдком бувало, що покірні волохані другого-ж дня, замість того щоб йти на город ішли гуртом до власників землї.

— Пане, ми прийшли порахувати ся.

І даремні були всї докази тих двох нежонатих панків, що страшенно злостили ся, бачивши шкоду своїй ненажерности.

— Пане, відповідали на все робітники, — ми вбогі, але не маємо другого житя в запасї.

І не тільки кидали роботу, а ще й перестерігали всїх земляків, щоб обминали поденну роботу на Барретовім полї, як самого дїдька.

Хазяїни тої землї шукали собі ради навіть через публїкації. І туди посилано по кілька жандармів, робити обхід по городу, чатувати по шляхах, підстерігали жести й розмови, але надаремно.

Кождого дня бачили вони те саме: жінки шили й співали під виноградом, чоловіки працювали в полї зігнувши ся, з очима втупленими з землю, не даючи спочинку жвавим рукам; Піменто лежав собі, як пан, перед своїми паличками з клеєм, дожида-

ючи пташок, або незґрабно й ліниво помагав Пепеті; в корчмі Копи кілька старих гріли ся на сонці, або грали в трук. Околиця дихала спокоєм, товарячою чеснотою, то була мурийська Аркадія. Але на те не вневняли ся причепні до городарства; ні один землероб не хотів і дурно тої землї, і на останку власники мусїли зректи ся свого заміру, залишаючи її заростати бурянами, а хату заволювати ся, а тим часом мали надію, що знайдеть ся таки добрий чоловік, що схоче купити або обробляти ту землю.

Город тремтїв від вдоволеня, бачивши, як пропадає марно той коштовний шматок та як наступники дон Сальвадора дістають облизня.

То була нова й сильна втїха. Таки буває часом, що бідні зверху, а богатирі ідуть у низ... І черствий хлїб здавав ся смачнїйшим, вино кращим, робота не такою важкою від думки про гнів тих двох драпік, що усїми своїми грошима мусять терпіти, щоб селяни з городу з їх сміяли ся.

Крім того та латка спустошілої й нікчемної землї серед рівнини служила й на те, щоб инші земельні власники були менше вимогливими, не збільшували арендної плати, беручи приклад з сусїда та вважали на людий, як часом затягнеть ся плата за якого півроку.

Спустошені грядки були талїсманом,

що тїсно звязував городників, держав їх локоть до локтя, монументом, що проголошував їх силу над панами, чудом одностайности бідаків проти законів і богацтва тих, що панують над землею, не працюючи й не вмиваючись потом над своїми нивами.

Все се, що вони думали невиразно, давало їм певність, що в той день як поле Барретове буде знов оброблене, впадуть на город усякого рода напасти. І не гадали вже, по десяти роках перемоги, що в покинуте поле може зайти инша людина, опріч дядька Томби, слїпенького й балакучого пастуха, що не маючи инших слухачів, розповідав по цїлих днях про свої вояцькі вчинки перед своєю отарою брудних овець.

І тому ввесь город зустрів криком здивованя і рухом несамовитого гніву ту звістку, що Піменто розносив від поля до поля й з хати до хати — що Барретова земля має вже арендатора, якогось невідомого і що він... він (хто-б він не був) вже там з усьою родиною твердо осїдає.. так наче-б то його власне добро!

III.

Батіст, оглянувши необроблену землю, сказав сам собі, що тут буде чимало роботи.

Але від сього не занепав духом. Був

він людина енерґічна, наважлива, звик до боротьби за шматок хліба; роботи буде та й не аби скільки, як він казав, і проте він потїшав себе згадкою, що доводилось йому бути й у гіршому становищу.

Житє його було безперестанною зміною професії, все в крузї сільського злиденного житя; що року міняв він роботу, і ніяк не міг доробити ся хоч до маленького достатку для своєї родини, до якого він тільки й намагав ся прийти.

Коли познайомив ся з своєю жінкою, він був за хлопця при млинї коло Саґунто. Працював він тодї як вовк (так він казав), щоб у хатї нїчого не бракувало. І Бог нагороджував його невсипущу працю тим, що посилав йому кождого року сина, любі сотворіня, що мабуть і родили ся з зубами, бо дуже поспішали покинути материні груди, та просили раз-у-раз хліба.

Наслїдком було, що мусїв покинути млин і став візником, шукаючи кращого заробітку.

Лиха доля йшла за ним слїдом. Нїхто так як він не доглядав скотини й не пильнував в дорозї. Вмираючи від сну, нїколи він не наважував ся, як товариші, спати на возї, пускаючи скотину йти куди веде її інстинкт; пильнував кождої години, йшов завше поруч із передньою конякою, обминаючи глибокі вибої й калюжі, і про те як що

яка небудь коняка слабла в дощеву пору, то певно то була Батістова, не вважаючи на ту батьківську дбайливість, із якою він поспішав накривати спину своїй скотині попоною з рядна, на яку ледво падало краплї з чотири.

Через кілька років тяжкого вандруваня по шляхах провінції, недоїдаючи, ночуючи на дворі, і терплячи турботи від розлуки на цілї місяцї з родиною, яку він любив з упертим почутєм грубої й мовчазної людини, Батіст відчував тільки занепад і побачив, що його становище стає що далї більш непевним.

Поздихали його конї і він мусів запозичати ся, щоб купити инші. Все, що він добував за перевіз міхів з вином або з оливою, гинуло в руках крамарів та возових майстрів, і прийшла хвилина, коли він, побачивши близьку руїну, покинув сю роботу.

Наняв він тодї шмат землї коло Саґунто, поле на суходолї, руде й вічно сухе, на якому корчились своїми дупластими стовбурами столїтні ріжки або підносили маслини свої круглі мов присипані попелом шапки.

Житє його була вічна боротьба з засухою, безперестанне поглядане на небо, неспокійне тремтїнє кождого разу як чорна хмара зявляла ся на крайнебі.

Дощу було мало і врожаї були малі через

чотири літа, і Батіст не знав уже що має робити й куди податись, аж якось прибувши до Валєнсії познайомив ся з синами дон Сальвадора, прегарними панами (нехай їх Бог благословить), що дали йому се прехороше поле, вільне від плати на два роки, аж поки стане цілком таке, як було в давнійший час.

Він чув дещо про ту пригоду, що стала ся в хатині, про ті причини, що змушували власників залишати неплідною таку гарну землю; але від того минуло стільки часу! і зрештою злидні не дуже дослухають ся: йому подобаєть ся поле, і він на йому зістанеть ся.

Що його обходять старі казки про дон Сальвадора та про дядька Баррета?

Він те вважав дрібницею й забував, дивлячись на своє поле. І Батіст почував солодкий запал, бачучи що він оброблятиме шматок родючого городу, на який він так часто заздрив, як проходив шляхом з Валєнсії до Саґунто.

Отсе так справді земля; завше зелена, з невтомним лоном, що родить урожай за врожаєм, переливаючи ся кождої години рудою водою як живодайною кровю, по незчисленних каналах і рівчиках що поснували її поверхню як складна сітка вен і артерій, така родюча, що може прогодувати цілу родину з такого невеличкого клаптика,

що здавав ся завбільшки хустки зеленого листя. Про сухе поле біля Саґунто згадував він як про пекло спраги, з якого він щасливо визволив ся.

Аж от коли став він на добрий шлях. До праці! Поле було занедбане; доведеть ся тут чимало розчищати; але коли чоловік добре захоче!.. І потягаючи ся сей кремезний чоловік, мускулистий з плечима велитня, з круглою стриженою головою і добродушним обличєм над товстою як у ченця шиєю, простягав дужі свої руки, звиклі підіймати без піддачи мішки з борошном і важкі міхи, що він перевозив.

Він був такий заклопотаний своїм полем, що навряд чи й звернув увагу на зацікавленє сусідів.

Витикаючи трівожно голови з поміж очерету, або лежачи черевом на пригорках, на його пильно дивили ся чоловіки, діти й жінки з сусідних хат.

Батіст не надавав їм ваги: то була просто цікавість, вороже вижиданє, що збуджують завжди нові люди. Він добре знав що то буде; призвичають ся тай підуть собі. З рештою їм певно цікаво побачити, як горітиме той буряи, що за десять років благуваня назбирав ся на Барретовім полї.

І за помочю жінки й дітий він на другий день по тому як прибув, заходив ся палити ввесь бурян.

Кущі корчили ся у вогни, падали перегорівши на приск, а з попелу вискакували обсмалені гидкі комахи, і хата була обвинена в хмару диму від тих вогнів, що збуджували глухий гнів на сьому городі.

Скоро земля була чиста, Батіст не гаючи дурно часу, заходив ся її обробляти. Земля була тверда, але він як досвідчений землероб, бажав обробляти її потроху, клаптиками, і назначивши квадрат округ хати, почав перекопувати землю, а вся родина йому помагала.

Сусіди сміяли ся з них і глузували виявляючи своє глухе розгніванє. От так родина! Се якісь цигани, що ночують під мостом. Вони жили в старій халупі як розбиті бурею, що бідують на поломаному байдаку; тут латали дірку, там підпирали; творили справжні дива щоб піддержати соломяну стріху, розставляли свої вбогі меблї, старанно почищені, по всїх покоях що були раніш притулками для миший і ящірок.

А що вже працьовиті були всї, то наче векші. Не могли сидїти спокійно, коли батько працює. Жінка Тереса й старша дочка Росета, підтикавши поли й з заступами в руці, копали завзятійше нїж поденники, перестаючи тільки на хвилину щоб відкинути назад кучері, що падали їм на спітнїле й розпалене чоло. Старший син ходив раз-у-раз до Валєнсії з кошем з осітнягу

за плечима й приносив гній і груз, тай складав у дві копиці, як колони пошанування перед дверима халупи. І три малих хлопчики, поважні й працьовні, наче розуміли становище родини, лазили рачки за копачами, вириваючи з землї цупке корінє попалених кущів.

Тягла ся приготовна робота більш тижня, вся родина вмивала ся потом і була задихана від світу до ночи.

Половину землї було перекопано. Батїст її угноїв і зорав з помочію старого і жвавого коня, що здавалось належав до родини.

Треба було сїяти. Прийшов день святого Мартина, час коли саме сїють, і землероб подїлив зорану землю на три частки. Більша на пшеницю, менший квадрат на боби та иньший на пашу, бо не треба ж було забувати й Моррута, старого й любого коня. Він добре на се заробив.

І з веселістю людий що по тяжкій плавбі бачуть пристань, родина заходила ся біля сївби. Будуччина була забезпечена. Земля городу не одурить; буде з неї хлїб на цїлий рік.

Того вечера, як скінчили сїяти, побачили вони що суміжним шляхом наближаєть ся черідка овець із припалою пилом вовною, що з острахом опинила ся на межі поля.

За ними йшов висхлий, жовтий дїд, з

очима глубоко запалими та многими рядами зморщків круг рота. Ішов помалу, твердим кроком, але виставляючи ковіньку на перед, неначе розпізнаючи дорогу.

Родина дивила ся на нього з пильністю: він був єдиний що за ті два тижні, що вони тут, наважувавсь наближитись до їх поля. Помітивши що вівці вагають ся, він крикнув на них, щоб ішли вперед.

Батіст вийшов на зустріч дідови. Тут не можна пройти: земля тепер уже засіяна. Він сього не знає?...

Дядько Тома чув дещо, але два останні тижні він водив пасти свою отару на луку в Карайксетський яр, зовсім не думаючи про се поле... То воно справді тепер засіяне?

І старий пастух витягав голову й силкував ся бачити своїми майже мертвими очима того смілого, що наважив ся зробити те, що весь город уважав неможливим.

Він помовчав кілька хвилин, а далї став смутно бубонїти.

Дуже погано: він як був молодий, був відважний, любив він всім робити перекір. Але як ворогів богато!. Дуже погано. Загнав він себе нікуди. Сї землї з часу пригоди з Барретом прокляті. Він може йому поняти віри, бо він уже старий і має досвід. Завдадуть вони йому лиха.

І пастух кликав свою отару, повернув

її знов на дорогу і перш ніж відійшов відкинув плащ назад піднявши свої схудлі руки і з певною інтонацією ворожбита що віщує будуччину, або пророка що почуває руїну, крикнув до Батіста.

— Повір менї, мій сину, завдадуть вони тобі лиха.

З сеї зустрічи вийшла ще одна причина гніву для всього городу.

Вже дядько Томба не може ганяти свої вівцї на отсю землю, по десяти роках спокійного користаня пастівником!

Не говорило ся нї слова про законність заборони, раз вже земля засіяна, говорило ся тільки про ту повагу, якої заслугує старий вівчар, чоловік що замолоду міг зїсти Француза не варивши, що бачив чимало світа, і якого мудрість, виявлена півсловами і невиразними порадами, наводила якусь забобонну повагу на людий з хатин.

Батіст і його родина побачивши, що лоно його землї вже досить наповнене плідним засївом, стали гадати про те, щоб поліпшити своє житло, поки нема більше нагальної роботи.

Поле виконувало свій обовязок, то вже був час подумати про їх самих.

І вперше по тому як прибув на город, Батіст покинув свою землю та й поїхав до Валенсії, щоб там набрати на свій віз усякого міського покиду, що міг йому на що

небудь придатись.

Сей чоловік був щасливою комашкою. Ті гори, що наносив синок, значно виросли від батькових подорожів. Горбок гною що складав оборонний мур перед хатою, скоро збільшував ся в гору, а там далї нагромаджувались сотнї побитої цегли, потовченого дерева, битих дверий, потрощених вікон, усяких покидків з мійських руїн.

Городний люд дивив ся похмуро на моторну й метку роботу працьовитих мурашок, що лагодили свою хату.

Соломяна стріха хатини виправилась; ребра покрівлї, поточені дощами, деякі були підлатані, деякі перемінені; плащ з нової соломи покрив два остріжки; навіть хрестики по краях покрівлї було замінено на нові, що Батіст вирізав дрібно ножем, прикрасивши їх ріжки мережаними нарізками; і не було в цїлій околицї покрівлї, яка-б підносилась більш весело.

Сусіди, бачивши як відновлялась Баррета хатина та вирівнювала свій верх, побачили в сьому наче глум і докір.

Потім почала ся робота в низу. І от тут стали в пригодї всякі уламки з Валенсії. Щілини позникали, і скінчивши шпарувати стіни, жінка й дочка побілили їх сліпучобілою крейдою. Нові двері, помальовані синім, здавали ся ватажком усїх тих вікон, що показували в прорізах стін свої квадра-

тові облича того самого кольору; під виноградовою ґраткою Батіст вимостив червоною цеглою невеличкий пляцик, щоб жінки могли там шити вечірної доби; колодязь, по тому як тиждень поползили в його та повитягали смітє, став чистий від усього каміня й бруду, яким шкідливі хлопці закидували його цілі десять років, і одного дня його чиста й свіжа вода підняла ся в винятому ведрі з веселим пищанєм блока, що наче сміяв ся з сусідів голосним сміхом лукавої баби.

Сусіди мовчки таїли в собі гнів. Розбійник! гірш розбійника! Ще б йому не працювати: сей чоловік мав пару жилавих рук, що здавали ся чародійними паличками, які перетворюють все то чого доторкнуть ся.

За два місяці від свого прибутя він і разів шість не покидав своєї землї. Вічно там, ущуливши голову в плечі, несамовито працював він: і Барретова хата мала принадний і веселий вигляд, якого ніколи не мала за свогє давного хазяїна.

Двір ранійш обставлений трухлявими кулями очерету, тепер мав стіни з кіля, обмазані глиною й побілені, і по їх хребті бігали червоні кури і надувши ся півень, підіймав свою червону голову. На площинці перед хатою цвили куші нічної краси й повзучі рослини; низка щербатих горщків, помальованих на сино, стояли замість

вазонів на приспі з червоної цегли, а крізь прочинені двері — Ось ми як пани! — було видно новий миснік з блискучих фаянсових кахлів, з зеленими поливяними кухлями, все се нахабно блищало й брало очи всїх, хто проходив дорогою повз хату.

Всї в своїм розлютованю приступали до Піменто. Чи можна погодитись на те? Що гадає зробити страшний Пепетин чоловік?

І Піменто шкрябав собі чуба, слухаючи їх мову з деяким замішанєм.

Що він думав зробити? Його замір був сказати два слївця тому приблуді, що взяв ся обробляти те що йому не належить; натякнути йому зовсїм поважно, щоб не був дурний, та забирав ся з сеї землї, бо тут він не має що робити. Але бісова душа не відступала з свойого поля і не було зручно йти страхати його в його власну хату. Се булоб дало докази на те, що може трафити ся згодом. Треба бути обережним і пристерегти його, як він вийде. Зрештою... можна трошки потерпіти. Він же може про одно тільки запевнити: що той добродїй не збере нї пшеницї, нї бобів, анї того всього, що насадив на Барретовім поли. Буде воно для дїдька.

Слова Піменто заспокоювали сусїдів, що пильним оком стежили за успіхами проклятої родини, нишком бажаючи, щоб скор-

ше настав час її руїни.

Одного вечера Батіст повертав ся з Валенсії дуже вдоволений з наслідку своєї подорожи. Він не любив гулящих рук у своїй хаті. Батіст, як не було роботи на полї, мав обовязок ходити до міста по гній. Зіставала ся дочка, здорова дівка, що не була потрібна дома, як скінчили чепурити хату, і завдяки протекції Сальвадорових синів, що були дуже задоволені з свого нового арендатора, він отсе здобув їй роботу на шовковій фабриці.

З другого дня Росета мала прилучити ся до гурту дївчат, що встаючи світом, чимчикували всїма стежками на шлях до міста, маючи полями, з кошиками на руці, щоб прясти шовкові кокони своїми грубими пальцями сільських дївчат.

Як Батіст дійшов до околиці Копиної таверни з'явив ся на шляху чоловік, що вийшов сусїдною стежкою, і повагом став зближати ся до його, даючи зрозуміти, що хоче з ним побалакати.

Батіст зупинив ся, жалкуючи в души, що не взяв з собою хоч би поганенького ножа, або серпа, але ясний, спокійний, піднявши свою круглу голову, з виразом приказу, що страшив його родину, й скрижувавши на грудях міцні руки колишного наймита при млинї.

Він знав того чоловіка, хоч і ніколи не

мав нагоди розмовляти з ним: то був Піменто.

Таки довело ся йому відбути зустрічу, якої він так бояв ся.

Страшний чоловік зміряв очима ненависного приблуду й заговорив до него солоденьким голосом, силкуючи ся надати своїй лютости й лихій думці вираз добродушної поради.

Він бажав висловити йому пару доводів, давно вже бажав, але яким побитом, коли він ніколи не виходить з дому?

— Пару слів не більше.

І почав викладати свої виводи, радячи йому, щоб яко мога швидше покинув Барретову землю. Він мусить няти віри людям, що зичуть йому добра, людям що знають добре город. Його пробуванє тут справляє образу, а майже нова хата — глум бідним людям. Він повинен повірити йому й піти собі з родиною десь в инше місце.

Батіст іронічно всміхав ся, слухаючи Піменто, який наче відчув замішаня від спокою приблуди, приниженний тим, що спіткав чоловіка, який не почував до його страху.

Піти собі? Немає такого молодця, що змусив би його покинути своє власне добро, що було полите його потом і мало дати хліб його родині. Він чоловік смирний, адже ж так? Але коли його зачеплять, то

він такий чоловік, як і кождий инший. Нехай кождий робить своє діло, а йому досить буде того, що справлятиме своє, не роблячи кривди нікому.

І пройшовши перед страшуном, він пішов собі своїм шляхом, зневажно повернувши до його спину.

Піменто, звиклий до того що його бояв ся ввесь огород, ставав що далї більш збитий спокоєм Батіста.

— Се останнє слово? — гукнув він йому, як той уже чимало відійшов від него.

— Так, останнє, — відповів Батіст, не оглядаючись.

І пішов далї та й зник у повороті стежки. З далека в колишнїй Барретовій хатї загавкав пес, почувши що близько його хазяїн.

Зіставшись сам один, Піменто віднайшов свою гордовитість. Боже мій! І як же посміяв ся з його той добродїй! І пробурмотївши кілька проклонів він стиснув кулак і посварив ся на ту поворітку дороги, де зник Батіст.

— Ти менї заплатиш за се!.. Заплатиш менї, потворо!

В його тремтячім від гнїву голосі бренїла зібрана до купи вся ненависть городу.

IV.

Був четвер і відповідно до звичаю, що йшов від пятьох віків, Водяний Суд мав зібрати ся перед дверима катедрального собору, що звав ся Собором Апостолів.

Дзиґарі Міґелєте показували трохи більш десяти, і городарство збивало ся в гуртки, або сідало на край басейна сухого водограю, що прикрашав майдан, роблючи навколо його живий вінок з блакитних і білих плащів, з червоних і жовтих хусток і фалдів із ситцю ясних кольорів.

Нарід прибував, одні ведучи своїх коників що мали на спині мішки з гноєм, раді з такого збіговиска по улицях; другі порожними возами, стараючи ся задобрити міську сторожу, щоб дозволено їм зіставити ся і тим часом як старі розмовляли з жіноцтвом, молодші заходили в крамничку на розі поблизу, щоб спожити час за чаркою горілки, смокчучи сиґару за три сентіми.

Ввесь огородній люд, що мав кривди до відшкодованя, був тут, вимахуючи руками й висунивши вид, розмовляли про свої права, пориваючи ся виложити перед сіндіками або судями семи каналів нескінчену низку своїх скарг.

Альґвасіл трібунала, що більш пятьдесяти років провадив боротьбу з тим настирним і відливим натовпом, примостив під

тїню стрільчастого портала широку софу, оббиту старим адамашком, а тоді потягнув низеньку загородку, обвівши частину брукованої площі, що мала служити салею засїданя.

Двері храму апостолів, старі, порудїлї, поточені віками, виставляли проти світла сонця свою обгризену красу і творили відповідний фон стародавному трібуналови: були наче камяним накритєм над пятивіковою інституцією.

На тимпанї була Діва з шістьма анґелами в негнучких білих ризах і з дрібними перами в крилах, з чупринками на подобу язиків вогню і з важкими закрутками на висках; вони грали на скрипки й флєйти, сопілки й барабани. Трома верхнїми арками портала тягли ся низки фіґурок, ангели, королї й святі, накриті діравими дошками; на міцних мурах, якими портал вишинав ся на перед, видно було дванайцять апостолів, такі понївечені, такі покалїчені, що їх би не пізнав Ісус: з обгризеними ногами, з оббитими носами, з обтятими руками; низка фіґур, що ще більш нїж апостоли здавали ся хворими втїкачами з клїнїки, умно виставляли свої понївечені обрубки. В горі в кінцї портала відкривалась як величезна квітка, кольорова розетка, що давала світло церкві і в спідній части, в низу колон, прикрашених араґонськими щитами, камінь

був обшмульганий, кутки й орнаменти забруднені, бо об їх терли ся незчисленні поколїня.

В сьому попсованому порталї вгадував ся перехід розрухів і повстаня. Біля сих каменів товпилась і змішувала ся цїла людність; там хвилював у давні часи левантинський валенсіянізм, викрикуючи проклони й червоний від гніву, і сьвяті портала, покалїчені й лискучі як египетські мумії, що підіймали до неба свої круглі голови, здаеть ся ще прислухували ся до революційного дзвону Спілки, або до аркебузних пострілів.

Альґвасіл скінчив уряджувати трібунал і став при входї в загородку дожидаючи судіїв.

Вони наближали ся йдучи урочисто, з виглядом селян-богатирів, одягнені в чорне, в білих постолах і з шовковими хустками під широким брилем. Кождий вів за собою почет з канальної сторожі та з позивальників, що перш, нїм настане судова розправа, бажали їх прихилити на свій бік.

Селяни дивили ся з пошаною на сих судіїв, що вийшли з їх стану і на присуди яких не було апеляції. Вони були хазяїнами води; в їх руках було житє родин, напоєнє городів, потрібне наводненє, якого брак убиває врожай. І мешканцї широкої рівнини, подїленої річкою, що є наче неприступним

кордоном, називали судіїв іменами каналів.

Сухорлявий дідок, зігнутий, якого руки червоні й покриті лускою тремтіли спираючись на грубу ґерлиґу був Кварт де Файтанар; другий товстий і величний, якого маленькі очи навряд чи бачили що небудь з під жмутів білого волося його брів, був Мислята; трохи далї йшов Раскаля, здоровенний чоловяга в прасованій блюзї й з круглою головою, а за ним посували ся останні, до семи числом, Фавара, Робеля, Тормос, і Месталя.

Тепер вже зійшли ся представники обох рівнин: лївобережної, де чотири канали, і яка замикає в собі городи Русафи з їхніми стежками затіненими зеленим листєм, що зникають в околиці болотнистої Альбуфери; і рівнини правого берега Турії, поетичної з її суницями Бенїмаклєта, з її земляними каштанами Альбораї та з садками вічно повними квіток.

Семеро судіїв привитали один одного як люди що не бачили ся цїлий тиждень і розмовляли про свої справи перед дверима катедрала й тим часом поде-коли, як відчиняли ся двері обліплені церковними оголошенями, виривав ся в горяче повітре пляцу подих свіжости напоєний ладаном, щось подібне до вогкого духу підземного місця.

О пів до дванайцятої, як скінчила ся служба божа і з базилїки виходила хіба

тількп яка запізнена мироносиця, трібунал почав функціонувати.

Сім судіїв сіли на старій софі; зі всіх боків площі збіг ся городній люд і стовпив ся округ загородки, тиснули ся своїми спітнілими тілами, що тхнули соломою й грубою вовною; альґвасіл став, нерухомий і величний, біля стовпа закінченого в горі бронзовим гаком, символом водяної справедливости.

Сім представників каналів відкрили голови держучи руки на колінах і спустивши очи до долу і найстарший проміж їх промовив звиклі слова.

— Трібунал відчиняєть ся.

Настала абсолютна мовчанка. Вся юрба, побожно настроєна стояла там, на відкритому пляцу, як у церкві. Торохтінє коліс, їзда трамваїв, увесь гуркіт нового житя, проходили не зачіпаючи й не турбуючи тої стародавної інституції, що зіставала ся тут спокійна, як той хто почуває себе дома, не спостерігаючи часу, не бачучи тої повної зміни що настала в усьому навкруги, і не здатна ні до якої реформи.

Городарство пишало ся своїм судом. Отсе справді суд. Присуд на словах і ніяких паперів, якими заплутують чесних людий.

Відсутність паперу з печатями і писаря, що пригнічує, найбільш подобалась

людови, який звик дивитись з де яким страхом на невідому йому вмілість писаня. Там же не було ні секретаря, ні паперу, ні тяжких днів дожидання вироку, ні страшної сторожі, нічого, тільки самі слова.

Судії держали посвідченя в памяти, а тоді вирікали свій присуд спокійно, як люди що знають що їх вироки повинні бути виконані. Тому, хто остро змагав ся з трибуналом — штраф; тому, хто не хотів виконати присуд, відбиралась на завше вода, і він міг умирати собі з голоду.

З таким судом не жартував ніхто. Се була патріярхальна й проста справедливість доброго казкового короля, що поранками виходив з своєї палати і перед дверима розсуджував скарги своїх підданих; судова система кабільського ватажка, що судить перед входом у своє шатро. От як карають злочинців, і тріюмфує чеснота і настає спокій.

І публика, бажаючи не впустити ні одного слова, чоловіки, жінки й діти, натискали на загородку, часом енерґічно порушаючи плечима, щоб уратувати ся від задушеня.

Ті, що позивали ся, приходили з другого боку загородки, і ставились перед тою софою, такоюж поважною, як і трибунал.

Альґвасіль відбирав у їх ціпки і ковеньки, вважаючи їх зброєю нападу, незгідною з повагою до трибуналу, потім штовхав

їх у спину, поки ставали о кілька кроків перед судіями з плащем перекинутим через руку; а як що йшли не поспіваючи відкрити голову, то двома скубками зривав їм хустку з голови. Упиряки! От так і треба робити з сим непевним людом.

Довгою низкою викладали ся всякі заплутані питаня, які не мудрі судії розвязували з надзвичайною легкістю.

Водяні сторожі й атандадори, на обовязку яких було пильнувати черги в обвідненю, висловлювали свої заяви, і оскаржені ставали й подавали докази на свою оборону. Старий дід доручив говорити за себе синам, що вміли висловлювати ся з більшою енерґією, вдова ставила ся в кумпанії з яким небудь приятелем небіщика, що брав ся боронити її й здіймав голос за неї.

Південний запал виявляв ся в усіх мовах.

В середині обвинуваченя оскаржений не міг здержати ся. „Брехня! Те що кажуть — вигадка хочуть мене погубити”.

Але сім каналів прийняли сі перериви лютими поглядами. Тут ніхто не міг мовити, поки не прийшла на него черга. За другим разом мусить заплатити скількість штрафу. І трафляли ся такі запеклі, що платили су і знов су, так поривало їх завзяте що не давало їм мовчати, поки скінчить ся обвинуваченє.

Судії, не встаючи з місця, схиляли до купи голови, як черідка кіз, кілька хвилин тихенько шепотїли між собою і найстарший віком поважним і урочистим голосом випрікав присуд, визнаючи штрафи в лїврах і сольдах, як неначеб монета не підлягла жадній відмінї і серединою площі це й досї проходив величавий Юстиций в червоній туніцї, з почотом арбалетчиків Пера.

Було по дванайцятій, і сім каналів почали виявляти втому від щедрого розсипаня свого скарбу правосудности, коли се альґвасіль голосно викликав Батіста Борруля, оскарженого за зламане порядку й непокору в обвідненю. Піменто й Батіст увійшли в загородку, і юрба наперла дуще на залїзний барієр.

Тут видно було богато з тих, що жили в сусїдстві з колишнїми Барретовими землями.

Ся справа була цікавою. Осоружний приблуда був оскаржений від Піменто, що був атандадором округи.

Той страшко, мішаючись до виборів і носячи ся з собою по всій околици, зумів здобути собі той уряд, що дав йому певний вигляд поваги й зміцняв його престіж у сусїдів, які панькали ся з ним і частували його в днї пусканя води.

Батіст стояв похмурий від неправого обвинуваченя. Його блїдість показувала о-

бурене. Він дивив ся гнівними очима на всї знайомі глузливі облича, що натикали ся на загородку і на свого ворога, Піменто, що вихиляв ся, пишаючи ся, як чоловік звиклий ставити ся перед судом, і якому мала належати деяка частка його безперечної поваги.

— Говори, вашець, — промовив найстарший судя, простягаючи ногу, бо з стародавної звички трібунал замісць того щоб користувати ся руками, показував білим постолом на того, хто повинен говорити.

Піменто зложив своє обвинуваченє. Сей чоловік, що стоїть поруч із ними, хоч і новий на городї, про те гадає, що подїл води дурниця і що він може чинити свою волю.

Він, Піменто, атандадор, що репрезентує повагу канала в своєму участку, визначив йому, Батістови, годину на обвідненє городини, о другій годинї рано. Але добродїй, певно не маючи охоти вставати о такій годинї, проминув свою чергу, і в пятій годинї, коли вода мала належати иншим, підняв заставку без нічийого дозволу (перший злочин), украв воду в инших сусїдів (другий злочин) і намагав ся полити своє поле, хотячи живою силою заперечити накази атандадора, (що становить третий і останнїй злочин).

Потрійний злочинець, мінячи ся на виду і обурений мовою Піменто не міг здержати ся.

— Брехня і перебрехня!

Трібунал образив ся енерґією й браком поваги з яким сей чоловік протестував.

Як що він не замовкне, то на нього накладуть пеню. Але що йому пеня перед його великим гнївом смирної людини! Він протестував далї проти неправди людської, проти трибуналу, що має слугами таких злодіїв і брехунів, як Піменто.

Трібунал розсердив ся. Сім каналів наїжили ся.

— Чотири су пенї!

Батіст, зрозумівши свою ситуацію, зразу замовк, злякавши ся штрафу. Тим самим у публицї почув ся сміх і гомін задоволеня його ворогів.

Він став нерухомо, схиливши голову й з очима повними сліз від гніву, а тим часом його лютий ворог кінчив своє обвинуваченє.

— Говори, вашець, — сказав йому один із сусїдів. Але в очах сусїдів відбивалось мало симпатії до того неспокійного чоловіка, що каламутив своїм спереченем урочисті наради.

Батіст, тремтячи від гніву, почав невиразно говорити, незнаючи як почати оборону своєї справи хоч визнавав її цілком правою.

Його одурено. Піменто брехун і до того відомий його ворог. Він був сказав йому що

його черга на поливанє о пятій годині; се він добре памятає,а тепер каже що о другій і се навмисне, щоб привести його до штрафу, та щоб убити посіви, в яких житє його родини... Чи перед трибуналом має ціну слово чесного чоловіка? Отже все се правда, хоч він і не може дати свідків. Неможливо щоб панове сіндіки, всї таки добрі особи, поняли віри такому злодієви як Піменто.

Білий постіл голови суду затупав об камінь бруку, заклинаючи той дощ протестів і ознак неповаги, що можна було сподївати ся далї.

— Мовчи вашець.

І Батіст замовк, тим часом як семиголова потвора, зібравшись до купи на адамашковій софі, шепотїла готуючи присуд.

— Суд обявляє присуд... — почав найстарший канал і настала повна тиша.

Увесь люд за загородкою виявляв неспокій у своїх очах як неначе кожний з їх був сам підсудний. Всї наче прилипли до рота старого сіндіка.

— Має заплатити Батіст Борруль два ліври пенї і чотири су штрафу.

Перебіг гомін задоволеня по юрбі і навіть якась баба закричала на всю горлянку: Слава! слава! під регіт натовпу.

Батіст вийшов з суду з затуманеними очима, нагнувши голову мов до нападу, і

Піменто обережно тримав ся за його плечима.

Як би нарід був не розступив ся, відкриваючи йому вихід, певно був би пустив у роботу свої довгі кулаки й там таки на місці побив би свого клятого ворога.

Він пішов собі. Відвідав господу своїх панів і розповів їм свою пригоду, лихі заміри того люду, що завзяв ся отруїти його житє, і згодом пізнійш, трохи заспокоєний добрими словами тих панів, вернув до дому.

Нестерпуча мука. Йдучи поруч з возами навантаженими гноєм, або сидячи на ослах, на порожних мішках, йому попадали ся на Альборайському шляху богато з тих, що були на суді, як його суджено.

То все були вороги, сусіди з якими він ніколи не витав ся.

Вони замовкли, як він наближав ся до них, силкували ся заховати поважність на виду, але в очах їх мимоволї блищала лиха радість; а як він поминав їх, то за його плечима вубихали нахабні сміхи, і раз навіть почув голос одного парубка, що перекривляючи поважний тон старшого судії, крикнув:

Чотири су штрафу!

Здалека він побачив на порозі корчми Копи свого ворога Піменто, з ківшем у руцї, в центрі гурта приятелів, що вимахував і

реготав ся, видимо удаючи протести й скарги обвинуваченого. Його засудженє було приводом до радощів для всього городу. Всї сміяли ся.

Боже милий! Тепер він розумів, — він смирний чоловік і добрий батько своєї родини, — за що можуть люди вбивати.

Дужі руки його тремтїли, він почув що в його страшенно сверблять кулаки, він задержав ходу наближаючись до корчми; хотїлось бачити чи глузуватимуть з його в його присутности.

Навіть подумав — дивна новина, — вперше вступити до корчми і випити шклянку вина перед очима своїх ворогів; але дві лїври штрафу сидїли йому в печінках і він зараз же покаяв ся за своє марнотравство. Нещасливі дві лїври! Той штраф був погрозою черевикам його дїтий і мав зникнути стовпчик шажків, що назбирала Тереса на нові постолики малим дїтям.

Як був саме проти корчми, Піменто зник, перепросившись що має піти наповнити ковша, а його приятелї удали що не бачуть Батіста.

Його вигляд, як людини готової на все, накладав повагу ворогам.

Але ся перевага наповняла його смутком. Як ненавидять його, люди! Цїла рівнина встала на його, що години висла хмарою й погрожувала йому. Се не житє. На-

віть у день він уникав покидати свої поля, не хотячи зачіпати ся з своїми сусідами.

Не бояв ся їх, але яко чоловік обережний, обминав змаганя.

В ночи спав неспокійно, і часто як тільки забреше собака, схоплював ся з ліжка, вибігав з хати з рушницею в руці і нераз здавало ся йому, що бачив якісь чорні тіни, що зникали на сусідних стежках.

Він бояв ся за свої посіви, за пшеницю, що була надією родини, і за зростом якої стежили всї в хаті мовчки жадібними очима.

Він знав погрози Піментa, що маючи піддержку всього городу, побожив ся, що тої пшениці не збере той, хто її сіяв, і Батіст майже забував за своїх дітей та все думав про своє поле, про ті зелені хвилї, що росли й росли під сонїчним промінем і мали повернути ся на жовті копи зжатої пашнї.

Мовчазна і здержана ненависть ішла за ним у слїд. Жінки відходили від него прищулюючи губи й не шануючи його привітом, як то звичайно робить ся на городах. Чоловіки, що працювали на полях поблизу шляху, кликали одні других з нахабними виразами, що посередно були звернені до Батіста; і хлопята здалека гукали: мацапура! чортяка! не додаючи нічого до сих лайок, як неначе їх тільки й можна приложи-

ти до ворога всього городу.

Ах! колиб він не мав своїх велитенських кулаків, дужих плечий та неприязного вигляду, хуткоб вколошкав увесь город! Але сподіваючись кожний, що тому, хто буде ближче, першому буде лихо, задовольняли ся ворогуванєм здалека.

Батіст серед того смутку, що давало йому таке осамотненє, дізнав деякого задоволеня. Вже недалеко від хати, як уже чув гавканє свого собаки, що вгадав свого хазяїна, він побачив парубка, хлопчину, що сидів на горбочку з серпом на колінах і з купками зжатої соломи поруч, який встав, щоб привитатись з ним.

— Добриденъ, пане Батісте!

І привитанє, тремтячий голос боязкого хлопця, яким він його вимовив, зробили на него любе вражінє.

Невелика річ приязнь того хлопця, а проте Батіст дізнав такого вражіня, як людина, що в час спеки почуе свіжість води.

Він ласкаво подивив ся в його сині очи, в усміхнуте обличе, поросле білявим пухом і шукав у своїй памяти — хтоб то був той хлопець. Нарешті нагадав, що то небіж дідька Томби, слїпого вівчара, якого поважав увесь город, добрий хлопець, що служив за наймита в Альборайського різника.

— Дякую, хлопче, дякую — тихень-

ко відказав Батіст, відповідаючи на привитанє.

І пішов далї; його зустріла собачка, стрибаючи перед ним і витираючи свою шерсть об його штани.

На порозї хати стояла жінка, оточена дітворою; вони нетерплячи дожидали його, бо вже минув час обіду.

Батіст поглянув на своє поле, і ввесь гнів що відчував він годину раніш перед Водяним Трібуналом, раптом до нього вернувсь і лютою хвилею вдарив його в голову.

Його пшениця прагне води. Досить тільки поглянути. Лист її зморщив ся і зелений тон, раніш такий блискучий, став жовтаво прозорий. Йому бракувало поливки, черги яку вкрав у його Піменто своїм лукавим підступом і яка припадає йому знов не раніш як за два тижнї, бо води стало менше. І до сего лиха ще цїла низка присуджених лїврів і су штрафу. Боже!

Попоїв без охоти, розповідаючи жінцї про свою пригоду в судї.

Бідолашна Тереса слухала свого чоловіка блїда, зі зворушенєм селянки, якій шшигає в серце, коли приходить ся розвязувати вузол панчохи, в котрій сховані гроші на днї скринї: Царице небесна! Завзяли ся їх зруйнувати! Добрий присмак до обіду!

І впустивши в миску з рижем свою ложку, заплакала вмиваючи ся слїзми.

А далї почервоніла раптом з гніву, поглянула на шматок рівнини, що виднів ся в двері, з своїми біленькими хатами і зеленим листєм, і простягнувши руки закричала: Грабіжники! грабіжники!

Дрібна дітвора налякана батьковим похмурим лицем і материним криком, не насмілювали ся їсти. Поглядали одно на одного з острахом і подивом, колупали в носї, аби робити що небудь і нарештї як і їх мати стали плакати над рижем.

Батіст роздратований хором стону, встав лютий, так що маленький стіл мало не впав від стусана ногою, і вибіг з хати.

Який страшний вечір!.. Спрага його пшениці й згадка про той страшенний штраф — наче два лютих пси гризли йому серце. Коли один, утомившись гризти його, йшов собі на спочинок, митю прибігав другий і вгороджував у його зуби.

Хотів розважити себе, забути про все в праці, й заходив ся з усією щирістю біля роботи, яка навернула ся в руки — став ліпити хлів у дворі.

Але робота не посувала ся. Йому тїсно було між стінами; йому все хотіло дивити ся, дивити ся на своє поле, як людинї що має потребу дивити ся на своє лихо, щоб утопили ся в заласї скорботи. І з руками замазаними глиною він знову вийшов з двору и прикипів над смушкою зівялої пшениції..

За кілька ступнів поза край дороги пробігав з дзюрчанєм канал, повний рудавої води.

Живодайна кров городу йшла далї, на инші поля, хазяїни яких не мали нещастя бути зненавиджені; а тут його бідна пшениця поморщила ся, повяла, зігнула свої зелені вершечки, неначе подаючи знаки щоб наблизила ся, й попестила її своїм свіжим поцїлунком.

Сердешному Батїстови здавало ся, що сонце пече дуще, нїж у инші днї. Воно вже спадало до краю неба, але бідний чоловік уявляє собі що його промінє падає сторч і все запалює.

Його земля перепала ся, порозкривала ся покривленими щілинами наче тисячами ротів, що даремно дожидали сербнути води.

Не витримає його пшениця тої спраги до найблизшого поливаня. Умре, впаде засохла; родина не матиме хлїба і до того всього лиха ще й штраф на додаток... А ще питають ся: як се люди гинуть?..

Він бігав лютий по своїй ниві. Ах Піменто. Розбишако!.. Колиб не було поліції!

І як розбиті на мори, що корчучись від голоду й спраги в своєму божевілї бачуть нескінчені столи зі стравами та жерела чистої води, Батїст як у тумані ввижав перед собою пшеницю з зеленим стрункім стеблом і воду що булькотить через жолобки бере-

гів та розмиваєть ся з блискучим тремтінєм, наче смієть ся почуваючи легенький доторк жадібної землї.

Як сонце сховало ся, Батіст відчув деяку полегкість як неначе сонце погасло навіки і його врожай був уратований.

Пішов геть від свого поля, від своєї хати й непомітно посунув шляхом у низ до корчми Копи. Вже не думав про полїцію бо прийшла з де-яким зодоволенєм можливість зустрінути ся з Піменто, що не повинен був відійти далеко від корчми.

Йому на зустріч ішли берегами шляху прудкі низки дївчат з кошиками на руцї, що маяли полами по вітру, вертаючи ся з міських фабрик.

Поле здавало ся синїм; вглиб над темними горами хмарки червонїли ся відлиском далекої пожежі; з боку моря тремтїли в безодньому блакитї перші зірки; смутно гавкали собаки і з однотонною піснею жаб та цвіркунів мішало ся рипінє невидимих возів, що котили ся всіма шляхами широкополої рівнини.

Батіст побачив що йде його дочка, відбивши ся від гурту дївчат ступаючи лїнивою ходою. Нї, вона не сама. Здалось йому що вона розмовляє з чоловіком, який ішов тою самою дорогою що й вона, хоч трошки оддалеки, як завше йдуть на городах наречені, для яких зближенє уважає ся грі-

хом.

Вгледївши Батіста посеред шляху, чоловік затримав свою ходу й зістав ся далеко, як Росета дійшла до свого батька.

А той станув нерухомо, бажаючи щоб невідомий перейшов попри нього, щоб пізнати його.

— Добрий вечер сіньйор Батісте!

Се був той сам несміливий голос, що повитав його в день. Дядьків Томбин небіж. Ледащо немає десь иншого діла, як блукати по шляхах та витати його й налазити перед очи з своєю ніжною ласкавістю.

Батіст глянув на свою дочку, що застидалась, опустивши очи до долу.

— До дому! до дому!.. Я тобі дам!

І з усею страшною величностю батька латиница, самовладного пана над своїми дітьми що мав більше охоту завдавати страху а ніж збуджувати любов, він пішов до дому а за ним налякана Росета, що наближаючи ся до хати була певна, що йде на неминучи хлосту.

Помиляла ся. Бідолашному батькови тепер не було в світї инших дітий, як його врожай, бідна квола пшениця, зморщена, жадібна, що криком кричить вимагаючи води щоб не вмерти.

І про се думав він, тим часом як жінка готувала вечерю. Росета тиняла ся з кутка в куток, удаючи якусь роботу щоб не викли-

кати до себе уваги, сподіваючи ся з хвилини на хвилину вубуху страшного гніву. А Батіст думав тай думав собі про своє поле, сидячи перед низеньким столиком, оточений усьою своєю дрібнотою, що при світлї лямпки голодними очима дивить ся, як парує миска риби з картофлею.

Жінка все ще зітхала думаючи про штраф, становлячи порівнаня між незлїченою сумою, яку в неї мали видерти і з щирістю з якою вся родина орудувала шелепами.

Батіст майже не їв, дивив ся тільки як жадібно їдять инші. Батістет, старший син, аж хапав шматки в дрібної дітвори, ніби з неуважности. Росеті страх нагнав лютого апепиту.

Ніколи так як тодї не розумів Батіст, який тягар має на плечах. Отсї роти, роти що розкривають ся, щоб поглинути скупі запаси родини, зістануть ся без хлїба, як що той, що на дворі, засхне.

І все те через віщо? Через неправду людську, через те що є закони на пригнїчене чесних робітників... Він не повинен погодитись на те. Його родина перш над усе. Хиба не почуває він себе здатним оборонити своїх від найбільшої небезпеки? Хиба не має обовязку годувати їх? Він такий чоловік що готовий стати злочинцем, аби дати їм попоїсти. І на що він мав скоряти ся,

коли штане не про те щоб красти, а тільки щоб дати жите врожаєви, тому що се є власне його добро?

Образ канала, що на невеликій віддеглости котив свій булькотливий скарб для инших, мордував його, обурював його, що жите проходило попри його хату не даючи йому користи, через те що так хочуть закони.

Раптом схопив ся як чоловік що наважив ся і ломить ся навпростець щоб справдити свою думку.

— Поливати! Поливати!

Жінка вжахнула ся, побачивши усю небезпечність тої нещасної думки: Бога ради, Батісте!.. на тебе накинуть ще більший штраф; а то ще ображені неслуханістю судії позбавлять води на віки. Треба поміркувати спершу... краще зачекати.

Але Батіст мав ту завзяту впертісь спокійних і смирних людий, котрі коли втратять спокій, то не швидко його знаходять знов.

— Поливати! Поливати!

І Батістет повтаряючи весело батькові слова, вхопив заступ і вискочив з хати, а за ним його сестра й дрібні діти.

Всі хотіли взяти участь в роботі, що здавала ся забавою.

Родина відчувала веселість люду, що повстаючи повертає собі свободу.

Попрямували всї до канала, що булькотїв у тїни. Широчезна рівнина губила ся в синій сутїнї, хвилювались очерети гомонливими темними масами і зірки тремтїли в небесному просторі.

Батіст увійшов у канал по колїна й відсунув заставку що затримувала воду, тим часом син, жінка й навіть мала дївчина напали ся з заступом на беріг, прокопуючи рівчаки, якими пішла вода з хлюпотїнєм.

Вся родина дізнала почутя свіжости й добробуту. Земля співала радісно з жадібним буль-буль і та пісня доходила всїм їм до серця. Напий ся, напий ся, бідолашна! І вони грузили свої ноги в грязюку ходячи зігнувшись по всьому полю та доглядаючи щоб вода всюди рівно розходила ся.

Батіст рикав від жорстокого задоволеня, яке справляє здобутє забороненого. Яка вага впала з него!.. Тепер нехай приходять судії, нехай собі роблять все, що хочуть. Його поле напоїло ся, се найголовнїйше.

І як його тонкий слух людини звиклої до самотности наче завважив де який непевний гомін у сусїдних очеретах, він побіг до хати й зараз же вернув ся тримаючи в руках свою нову рушницю.

Із збруєю в руцї, держачи палець на куркови, він зістав ся більш години біля заставу канала.

Вода не йшла далї, а розливала ся по

Батістовім поли, і воно пило й пило з жадобою хорого.

Може бути що ті, що були низше, нарікали; може бути що Піменто, повідомлений, як атандадор, блукав недалеко, обурений нахабним зломанєм закону.

Але тут був Батіст, як вартовий біля свого врожаю, безнадійний герой боротьби за свою родину, оберігаючи своїх, що рушали ся по полю розганяючи воду, готовий пальнути в першого хто навабить ся заложити заставку та вернути на старий шлях течію води.

Була така гордовита постать того чоловіка, що нерухомо виднів ся на середині канала; було видно в сій чорній тіни такий твердий намір приняти кулею того хто зявить ся, що ніхто не вийшов з поблизких очеретів, і його поле пило протягом цілої години без жадного протесту.

І що найбільш дивне — в найблизший четвер атандадор не потяг його перед Водяний Трибунал.

Городарство зрозуміло, що в давній Барретовій хатині одинокою цінною річию була рушниця на два набої, що недавно купив приблуда, що з африканською завзятістю валєнсійця охоче готовий був би недоїдати, аби тільки мати за дверима своєї хати нову зброю, що збуджує заздрощі та надає повагу.

V.

Що дня, як свитало, вставала з ліжка Росета, Батістова дочка, і з припухлими від сну очима, простягаючи руки та мило потягаючись, від чого здрігало ся все її тіло стрункої білявої дівчини, відчиняла двері хатини.

Скрипіло колїсцятко біля колодязя, стрибала гавкаючи з радощів біля її спідниці миршава собачка, що ночувала на дворі і Росета при світлї зірок, виплїскувала на лице й руки цїле ведро свіжої води, витягнутої з тієї круглої темної ями, оточеної в горі густими жмутами блюща.

Потім засвітивши свічку, вешталась по хатї, лагодячи ся до подорожі в Валєнсію.

Мати з ліжка стежила за нею не дивлячись, та роблючи всякі уваги. Може взяти собі те, що лишилось від вечері, а як ще до сього додасть на базари штук зо три сардинок, то й буде з неї. Та нехай стережеть ся розбити миску, як тими днями. Ага! Ще нехай не забуде купити ниток, голок і черевички для малого. Те створінячко страшенно швидко зношує! В шуфлядї в столику знайде гроші.

І тим часом як мати повертала ся на другий бік на ліжку, солодко приголублена теплом від печи та гадаючи поспати ще з

пів години поруч із здоровенним Батістом, що хропів на всї заставки, Росета справляла своє діло. Клала собі в кошик мізерний сніданок, проходила гребінцем по свойому волосю ясно рудого кольору, наче полинялого від сонця, завязувала під бородою хустку, і перш ніж вийти з хати повертала ся з ласкою старшої сестри, щоб подивила ся чи добре вкрита дїтвора, бо торбувала ся за той дрібний народ, що спав на долївцї на свойому ліжнику і лежачи покотом від найбільшого до найменшого, від здоровеного Батіста до того маленького, що ледви вчив ся говорити, нагадував рядок орґанних труб.

— Ну, прощайте, до ночи! кричала моторна дївчина, просуваючи руку в дужку кошика, і замикала двері хатини, підсуваючи ключ під двері.

Настав день. У синястому світлї поранку показували ся по стежках та доріжках низки робітниць, що йшли в одному напрямку, потягнені житєм міста.

Ішли гуртки струнких прях, простуючи рівною ходою та вільно вимахуючи правою рукою, що різала повітрє як дуже весло, і скрикували всї гуртом кождого разу як який небудь парубіка витав ся до їх із сусїдного поля з крутим жартом.

Росета йшла сама собі до самого міста. Бідолаха добре знала що її товаришки доч-

ки й сестри тих людий що так дуже ненавиділи її родину.

Чимало їх працювало на тій фабриці що й вона, і сердешна білявка нераз, ховаючи свій біль, мусїла боронити ся від їх причіпок. Користаючи ся з її недогляду, вони накидали їй у харчовий кошик усякого бруду а що розбивали їй миску, то вже й не згадає скільки разів, і не приходили попри неї в майстерню без того щоб пхнути її на горячий казан де вимочували ся кокони, та називали її ненажерою й докладали инші призвіща придатні до неї і для її родини.

У дорозї вона тїкала від них усїх, як зґраї чортиць і почувала себе спокійною єдине тодї, як бачила себе в фабричному помешканю, старому будинку недалеко Ринку, якого фасада замальована фресками в минулому віцї, все ще зберегла поміж облуплинами та щілинами де-кілька ґруп рожевих ніг та профілїв голів бронзового кольору, рештки медальонів і малюнків мітольоґічних.

Росета з усьої родини була найбільш подібна до свого батька: горяча до роботи, як казав Батіст про самого себе. Горяча пара з горшків, де вимочувано кокони, вступала їй у голову, припікала їй очи, але не вважаючи на те, вона завше міцно стояла на свойому місци, ловлячи в глубинї горячої води відплутані кінцї тих мішечків

блїдого шовку приємного карамелькового кольору, в серединї яких у кождому вмирав зварившись працьовитий робачок, куколка з дороцїнною слиною, за те злочинство, що випробив собі иншу схованку задля свого перетвореня на метелика.

В цїлому будинку панував гуркіт роботи, що глушив і втомляв дочок городу, звиклих до спокою безмежної рівнини, де голос лунає на величезному просторі. Зі споду ревла парова машина, випускаючи страшні подихи, що передавались численними трубками. Крутили ся блоки й колеса й гуркали як тисячі чортів і до того, як неначе було не досить ще того гуркоту, прядїльницї своїм стародавним звичаєм, співали гуртом тягнучи в ніс: Отченаш, Богородице Діво, та Слава Отцю, виводячи на церковний лад, як чуєть ся по всїх городах у недїлю вранцї.

Все те не перешкаджало тому, що співаючи сміяли ся і що потихеньку, між одною молитвою і другою лаяли ся і нахваляли ся дати одна однїй доброго щипанця, як розходитимуть ся до дому, бо тії дївчата з муринською кровю, поневолені суворою тиранією, яка панує в робучій родинї, і змушені з давних поколїнь дбати про те, щоб перед чоловіками стояти з спущеними до долу очима, тут були справжнїми демонами зібраними до купи, не стриманими, і тїши-

ли ся тим, що вертали з язика все те, що доводилось їм чути по шляхах від візників та робітників.

Росета була найбільш мовчазна й роботяща; щоб не відривати ся від роботи, вона не співала, ніколи не заводила ся ні з ким, і мала таку дотепність навчати ся всякої роботи, що за кілька тижнів стала заробляти по три реалї щоденно, майже максімум поденної плати, на велику заздрість иншим.

Тим часом як ті ватаги розпатланок виходили з фабрики під час обіду, щоб поковтати те що принесли в мисці, та сідали колом на тротоарі або в поблизких порталах, зачіпаючи чоловіків нахабними поглядами аби ті сказали що небудь, а тодї починали пищати, ніби засоромившись, та починали перекрикувати ся безсоромними словами, Росета зіставала ся в куточку в майстерни, сидячи з двома або трома добрими дївчатами, що були з иншого городу з правого берега річки і їх ні трохи не цікавила історія дядька Баррета і ненависть товаришок.

Перші тижнї Росета з деяким острахом дожидала того часу коли смеркає і коли треба виходити з фабрики.

Боячи ся товаришок, що мали йти тою самою дорогою що й вона, задержувала ся на деякий час на фабрицї, даючи їм прой-

ти по переду як вихор, з якого виривали ся безсоромні сміхи, тріпанє одежі, сміливе пащикуванє й дух здоровля, грубого й міцного.

Вона йшла помалу вулицями міста в свіжому зимовому смерку, купуючи те що наказувала мати та зупиняючи ся щоб подивити ся перед виставками в вікнах, що вже починали освітлювати ся, і нарешті перейшовши міст поринала в темні проулки передмістя щоб вийти на Альбарайський шлях.

До того часу все йшло гаразд. Але далї підходила до темних городів, з їхніми таємничими голосами, з їх темними страшними постатями, що проходили біля неї, витаючи її похмурим: „Добрий вечер”, і починав ся жах, цокотїнє зубів.

І не то щоб її лякали тиша й темність, як добра дочка поля, вона до них звикла. Певність що вона нікого не стріне в дорозї, дала-б їй почутя безпечности. В своєму страху вона ніколи не думала, як її товаришки, про мерців, відьом і примари, її непокоїли тільки живі люди.

Вона пригадувала собі з щораз більшим страхом деякі історії з городарського житя які вона чула на фабрицї: Страх дівчат до Піменто та инших гульвіс, що збирали ся в Копиній корчмі; бузовіри що хапали дївчат за що попало й штовхали їх на дно канала, або закидали за повітку. І Ро-

сета що не була вже невинняткoм від свого вступу до фабрики, давала летіти своїй уяві до крайних меж страшного і бачила себе зарізаною рукою одного з тих потвор, з розпоротим животом, вичиненою з середини як ті діти, про яких оповідали перекази городарства, і з яких таємничі злочинці витягали смалець, щоб приготувати чародійні ліки для богатирів.

В зимовому смеркаю, темному й часто дощевитому, Росета перебувала тремтячи більш половини дороги. Але небезпечність найбільш люта, найбільше страшна перешкода була майже на прикінці, вже недалеко від її хати, то була славетна корчма Копи.

Там була нюра звірини. То була найбільш людна й освітлена частина дороги. Гомін розмови, вибухи реготу, бренькане ґітари і вигукуване приспівок вирывали ся з тих дверий що палали вогнем як устє печи й кидали на чорний шлях картку червоного світла, в якім ворушили ся грубі тіни.

І от бідолашна пряха, доходячи до того місця, зупиняла ся в непевности, тремтячи як героїня з казки перед печерою людоїда, раднійша податі ся ланами щоб обійти по заду того будинку, пірнути в канал, що тяг ся побіч шляху, сховати ся зігнувши ся поміж високими берегами, все зробити, аби не йти перед тим червоним устєм, з

якого вирпвав ся гамір піянства й звірства.

На останку наважувала ся; примушувала свою волю, як людина що хоче кинути ся з високости, і берегом канала, легенькою ходою і з тою чудовою рівновагою, що її дає страх, прудко проходила коло таверни.

Як легка хмаринка, як біла тінь, вона не давала часу виразно зявити ся мутним очам гостий Копи.

І поминувши корчму дівчина бігла та бігла, і їй здавало ся що хтось біжить за нею наздогін, почувала що за її поли вчепили ся дужі пазурі.

І прояснювала ся тільки тоді, як чула гавканє собаки з свого двору, того незграбного сотворіня, що наче на глум звало ся Зіркою, яка зустрічала її серед шляху, підскакуючи й лижучи їй руки.

Дома ніхто не знав, яких страхів зазнавала Росета в дорозї. Бідолашна дівчина набувала спокійного виразу ввійшовши в хату і на запитанє неспокійної матері, відважно відповідала, запевнюючи що вернула ся з товаришками.

Пряха не хотіла щоб батько мусів виходити ввечері з хати на шлях та проводити її. Вона знала про ненависть сусїдів. Корчма Копи з її розбишаками завдавала їй великого страху.

І другого дня вона вертала ся на фа-

брику, щоб терпіти на повороті до дому ті самі страхи; єдина надія її підбадьорувала, що незадовго настане весна з її довшими вечерами, з ясним смерканєм, що дозволить їй вертати ся до хати ранїш нїж споночіє.

Одного вечера Росета відчула де-яку полегкість. Ще поблизу міста вийшов на шлях чоловік, що став іти тою самою ходою що й вона.

— Добрий вечір!

І тим часом як пряха пішла високим берегом, що межував з шляхом, чоловік ішов низом поміж глибокими коліями, вибитими колесами возів, спотикаючи ся на побиту цеглу, черепки, навіть й шклянні річи, якими дбайливі руки хотїли загатити вибої давнього походженя.

Росета показала ся спокійною. Вона пізнала свого товариша ледви він повитав ся з нею. То був Тонет, внук дядька Томби, вівчаря, добрий парубок, що служив за челядника в альбарайського різника і з якого глузували пряхи, зустрічаючи його на шляху, та тїшили ся з того, як він червонїв та відвертав вид, від найменшого слова.

Дуже боязкий хлопець!.. Не мав на світї иншої рідні окрім діда; працював навіть у неділю, і ще ходив у Валєнсію збирати гній на грядки свого хазяїна, крім того що помагав йому різати скотину, обробляв землю й розносив мясо по богатших хуторах,

і все тільки на те, щоб заробити на хліб собі й свому дідови, та ходити у старій одежі свого хазяїна. Він не палив тютюну; двічі а може й тричі за своє житє заходив до корчми Копи, а в неділю коли мав кілька вільних годин, замісць сидіти на альборайському пляцу підобравши ноги, як инші та дивити ся як жваві хлопці грають у мяча, ішов у поле, блукаючи навманки плутаною сіткою стежок і коли надибував дерево обсідане птацтвом, то зупиняв ся там приваблений пурханєм та цвіріньканєм городних приблуд.

Люди вбачали в йому де-яку чудерність діда його, пастуха. Всї дивились на него як на нещасного, боязкого й слухняного.

Пряха підбадьорила ся від компанії. Завше почувала себе більш безпечною побіч чоловіка, а найпаче з Тонетом, що збуджував довіре.

Заговорила до його, питаючи ся, відкіля він іде, і парубок не виразно відповів із своєю звичайною несміливістю: „Відтіля.. відтіля”. І замовк як неначеб сї слова коштували йому великої праці.

Ішли собі шляхом мовчки, і розійшли ся перед хатою.

— Добраніч — спасибі — промовила дївчина.

— Добраніч — і Тонет зник повернув-

ши до села.

Се був випадок без ваги, приємна зустріча його в дорозї і їй навіть здавало ся, що Тонет старав ся йти тою самою ходою що й вона, хоч трошки зістаючи по заду, щоб не звертати уваги гострих на язик прях... Здавало ся їй навіть, що часом, обернувши ся раптом назад, вона ловила, що його очи втуплені в неї!..

І дївчина, як неначе-б вона припрядала кокон, хапала ті вільні кінці своїх спогадів і витягала, пригадуючи собі все що в її істнуваню мало відношенє до Тонета: як вона побачила його вперше, і той рух спочутливої симпатії, що відчула бачучи як прхи кепкують з його, а він похнюпившись, соромливо приймає ті жарти немов та зґрая гарпій збуджувала в йому острах; потім часті спітканя на шляху і пильний погляд хлопця, що наче хотів їй щось сказати.

Другого дня як ішла до Валєнсії, то його не бачила, але пізно ввечері повертаючи ся до дому дївчина не почувала страху, хоч було темно й накрапав дощ. Вона передчувала, що зявить ся її товариш, котрий так її підбадьорував; і справдї він вийшов дорогою майже в тій самій містинї що попереднього вечера.

Був такий саме пречистий, як завше.

— Добрий вечер! — і пішов поруч із нею.

Росета була більше балакуча. Відкіля він іде? Який випадок, що вони здибали ся два дні поспіль! А він тремтячи наче слова коштували йому великого усилуваня, відповідав як завше: „Відтіля... відтіля”.

Дівчина, хоч і була так саме боязка як і він, про те почувала велику охоту засміяти ся з його збентеженя. Вона стала йому казати про свої страхи, про переляк що зазнавала в дорозї зимової пори, і Тонет заохочений тою підпорою що давав дївчині, розімкнув на решті уста, щоб сказати їй, що він часто проводитиме її. У його завше справи на городї для свого хазяїна.

Попрощали ся коротко, як і попереднього вечера, але сеї ночи дївчина неспокійно повертала ся на свойому ліжку, знервована, їй снилось усяке страхіттє: ніби вона йде шляхом чорним, дуже чорним, а за нею величезний собака, що лиже їй руки і має таке саме обличя, як Тонет, а потім вискочив вовк і вкусив її своєю мордою, що невиразно нагадувала осоружного Піменто, і обоє загризлись і взяли ся до зубів, і вийшов її батько з палицею, і вона плакала, як неначе на її спину падала та палиця, що молотила її бідну собаку і таке все верзло ся їй в уяві, але вона вважала в усіх раптових сценах свого сну внука дядька Томби, з його блакитними очима й дївочим обличєм, порослим білявим пухом, що був

першим обявом віку дорослої людини.

Вона встала як побита, наче очунявши від божевіля. Того дня була неділя і вона не йшла на фабрику. Сонце заглядало в віконце її кімнати і всї в хатї вже повставали Росета почала чепурити ся, щоб йти з матїрю до служби.

Від сього діявольського сну вона все ще була мов не своя. Почувала себе иншою з иншими думками як неначе минула ніч була стїною, що подїлила на дві половині її істнуванє.

Вона весело приспівувала, як пташка, добуваючи з скринї убраня та розкладаючи його на ліжку, ще теплому, що ще заховало відпечаток її тїла.

Їй дуже подобала ся неділя з її волею вставати пізнїйше, з вільними від роботи годинами і з маленькою подорожю до Альбораї, щоб послухати церковної відправи. Але ся неділя була краща за инші, яснїйше сіяло сонце, голоснїйше співали пташки; крізь віконце вривало ся повітрє, що дихало щастєм, і як його сказати!.. в сьому ранкови було щось нове й надзвичайне.

Вона дорікала собі, що до того часу зовсїм не дбала про свою вроду. В шіснайцять лїт уже час думати про те щоб прибрати ся. Яка вона була дурна, що вона сміяла ся, коли її мати звала її незґрабою.

І вона, наче нове убранє, що бачить у

перше, надягла через голову обережно, немов би вона була з тонких блонд, перкалеву сукню, що служила їй кождої неділї і наложила корсет, неначе її не досить ще стисла та арматура з високих дощечок, той справжній корсет валєнсійської робітниці що без жалю втовптує ще не розвинені груди, бо на городі вважаєть ся соромом дівчині, коли вона не ховає принадних прикрас природи, щоб ніхто не міг бачити з грішною думкою в дівчині майбутнього материнства.

У перше за своє житє пряха перебувала більш чверти години перед зеркальцем завбільшки з долоню, в сосновій лякерованій оправі, що подарував їй батько, зеркальце, в яке треба було роздивляти ся на своє лице частками.

Не велика з неї красуня, вона се знала, але на городі можна здибати десятки поганьших за неї. І сама, не знаючи чому, вона тїшила ся дивлячи ся на свої очи ясно зелені, на своє личко позначене руденькими плямками, що сонце випрощує на смаглому виду, на русяве ясне волосє, бліде й тонке як шовк, носик з тремтячими ніздрами, що підіймав ся над губою отіненою пухом як стиглий овоч і розкриваючись показував два разки міцних і рівних зубів, блискучих і білих як молоко, що своїм блис-

ком наче освітлювали обличє, злидарських зубів.

Її матері довело ся чекати; бідолаха підганяла її, метушила ся по хаті, наче її шпигав той дзвін що чув ся здалека. Ще спізнять ся на службу. А тим часом Росета спокійно чесала ся та знову перечісувала ся, мало задоволена; запинала ся мантилею та смикала її з досадою бо вона все не була їй до вподоби.

На альборайському пляцу, як ішли в церкву й виходили з неї, Росета ледви підводячи очи, зирнула на різникові двері, де люд товпив ся округ стола.

Там був він і помагав свойому хазяїнови, подаючи йому обблловані ягнята та відгонюючи хмари мух, що обсїдали мясо.

Як почервонїв парубіка побачивши її! Як вона пройшла в друге, він зістав ся, мов зачарований, з ягнячим стегном в руці, забувши що треба його подати череватому хазяїнови; той даремно дожидав ся і загнувши йому добру лайку посварив ся над його сїкачем.

Вечер минув смутно. Сидячи перед хатнїм порогом, вона нераз думала що бачить його як він блукає трохи віддаленими стежками, захиляючись у очерети, щоб подивити ся на неї. Пряха бажала щоб швидше прийшов понедїлок, щоб уже йти на фабрику й вертаючись до дому йти тим стра-

шним шляхом у двоїх із Тонетом.

Парубок не змилив другого дня у вечер.

Він вийшов на зустріч Росеті ще близше від міста, ніж попередні вечері.

— Добрий вечер!

Але по тім звичайнім привитаню він не замовк. Бісів хлопець поступив на перед за той день спочинку. І він висловлював ся незручно, пособляючи своїм словам мінами та чухаючи пітанину, хоч між словом і словом часом проходило мінут зо дві. Він радий, що бачить її здоровою (Усміх з боку Росети й тихенько промовлене „спасибі"). Чи добре вона бавила ся в неділю? (Мовчанка). А він перебув неділю досить кепсько. Нудив ся. Запевно звичка... от же здавало ся, що йому бракувало дещо. Видима річ: його вже тягне на шлях. Не на шлях, ні, а подобало ся йому провожати її.

От і достав ся до берега. Він мабуть аж укусив собі язик, щоб покарати його за сміливість і вщипнув себе за боки за те, що зайшов так далеко.

Чималий час ішли мовчки. Дівчина не відповідала . Вона йшла собі легкою ходою пряхи, з кошиком на лівім боці, й ростинала повітре правою рукою, махаючи нею як вагалом.

Вона думала про свій сон. Їй здавало ся що вона мріє і ввижає чудні річи, і

кілька разів вона повертала голову, гадаючи що бачить у пітьмі того собаку, що лизав її руки і мав Тонетове обличє, і від згадки тої їй стало смішно. Але ні, те що було побіч неї, був добрий парубіка, здатний обороняти її, трохи боязкий і вайлуватий се правда, з головою похиленою, наче ті слова що він промовив, нахилили її до грудий та й приткнули там.

Росета ще більше його засоромила. От бачите: Чому він се робить? Чому виходить на шлях провожати її? Що скажуть люди? Як що батько її довідаєть ся, от буде лихо!..

— Чому? чому? — питала дівчина.

І хлопець, щораз дужче ставав смутний, дужче несміливий, як доведений злочинець що чує свій присуд, нічого не відповів. Ішов тою-ж ходою що ішла дівчина, але відрізнивши ся від неї, спотикаючи ся на беріг шляху. Росеті здавало ся що він от-от заплаче.

Але вже близько хати, як мали вже розійти ся, на Тонета напав порив відваги несміливої людини і він заговорив так саме завзято, як раніш мовчав, і як неначеб не пройшло вже богато хвилин, він відповів на питанє дівчини:

— Чому?... Тому що люблю тебе.

Сказав се нахилившись до неї так, що дихав їй на вид, блискаючи очима немов з

їх вискакувала вся правда, а потому каючи ся що сказав, наляканий і прибитий своїми словами, кинув ся бігти як дитина.

Так він її кохав. Вже днів зо два дівчина дожидала того слова, а проте воно справило на неї вражінє несподіваного відкритя. Вона теж його любить, і цілу ніч навіть у снах вона вчувала, що над її ухом тихонько промовляють ся безліч разів ті самі слова:

— Тому що люблю тебе.

Тонет не діждав ся до другого вечера. Вранці рано Росета побачила його на дорозі; притаївшись під шовківницею, він дивив ся на неї з побоюванєм, як дитина що боїть ся нагінки і почуває каянє, готовий чкурнути на втікача від першого руху невдоволеня.

Але пряха всміхнула ся зачервонівши ся, і він уже не втік.

Все було сказане. Не вертали ся до розмови про те що кохають ся, але було признаною річю жениханє, і Тонет не змилив ні разу тай провожав її в дорозі.

Пузатий альборайський різник ревів зі злости, бачучи таку зміну свого наймита, що раніш був такий пильний, а тепер раз-у-раз шукає приключки щоб цілі години пробувати на городі, а найбільше у вечері.

Але з еґоїзмом свого щастя Тонет о

стільки звертав увагу на лайку й погрози свого хазяїна, як і пряха на свого батька, до якого почувала страху більш ніж поваги.

Росета завше держала в своїй кімнатї яке небудь гнїздо, що — казала — знаходила в дорозї. Її хлопець не приходив нїколи з порожними руками, і обнишпорював всї очерети й дерева на городї, аби повитати свою молоду кубельцем з соломи та хмизинок, на днї якого кілька штук пустунчиків з рожевою шкурою, вкритою тонесеньким пухом і з голим задком, страшенно пищали роззявляючи здоровий дзюб, який не можна було нїяк занадто напхати хлїбом. Росета берегла подарунок у своїй хатї, як немов би то була сама особа її коханця, і плакала коли її брати, дрібнота що мала хату за гнїздо, доти роздивляли ся на пташенят, поки скручували їм шийку.

Інколи Тонет з'являв ся з горбом на животї, з чересом повним вовчого бобу та земляних оріхів, куплених у корчмі Копи, і вони йдучи дорогою їли та все їли, дивлячись одно одному в очи, усміхаючись як дурненькі. самі не знаючи чого, і сїдали богато разів на березї дороги, не помічаючи того.

Вона була більш розсудлива з двох і робила йому вимови. Завше витрачає гро-

ші! Два реали або трохи менше лишив він у коршмі за тиждень на ласощі для неї. А він показував ся щедрим. Для кого-б він хотїв гроший, як би не для неї? Як поберуть ся — що колись же та станеть ся — то отодї вже берегти-ме гроші. Дїло буде за десять — двайцять років; нема чого хапати ся: звичайно жинихане на городї тягнеть ся довгий час.

Мова про одружене повертала Росету до дїйсности. У той день як батько про все те довідаєть ся... Пресвятая Дїво! поторощить її палицею. І вона говорила про сподїване лупцюванє спокійно, всміхаючись, як дужа дївчина, звична до тієї батьківської влади, жорстокої, суворої і поважної, що виявляє себе ляпасами та ломакою.

Їхні зносини були невинні. Ніколи не виявляло ся проміж їх палкого бажаня, збудженя тїла. Ішли собі шляхом майже порожним у сутїнї смерканя, і та самота неначе ще відганяла від думок кожде нечисте питанє.

Раз якось як Тонет ненавмисне зачепив Росетин стан, він почервонїв, неначе був сам дївчиною.

Обоє вони були далеко від тої думки, що своїми щоденними побаченями можуть дїйти до чого иншого, крім розмавляти та дивитись одно на одного. То було перше кохане, розцвіт молодого віку, що ледви

прокидаєть ся, без найменшої тіни побажання.

Пряха, що в часї страшних вечерів так бажала приходу весни, побачила з трівогою, що настали часи довгого й ясного смерканя.

Тодї стала зустрічати ся з своїм молодим за-видна і в дорозї завше здибались товаришки з фабрики або яка небудь сусїда, що бачивши їх у парі злосливо всміхала ся, догадуючи ся про все.

На фабрицї почалось глузованє з боку всїх дївчат-ворогів, що питали її, кепкуючи, коли вона побереть ся і прозивали її пастушкою за те, що вподобала собі внука дядька Томби.

Бідна Росета тремтїла від неспокою. Та й заробить же вона палицї. Кождого дня звістка може дійти до батька. І стало ся те тодї як Батіст у день свого присуду в Водяному Судї побачив її на дорозї в товаристві Тонета.

Але нїчого не стало ся. Щасливий випадок з полïванєм визволив її. Її батько, радий що вратував урожай, обмежив ся тим що кілька разів поглянув на неї зморщивши брови й поважним голосом обявив їй з притиском, піднявши палець у гору, щоб на далї вона вертала ся з фабрики сама, а в противнім разї вона знає, який він є.

І вона вертала сама цїлий тиждень.

Тонет почував повну повагу до пана Батіста і вдоволяв ся тим, що засїдав по біля шляху, щоб побачити як ітиме дївчина, або йшов за нею зовсїм здалека.

Днї стали значно довші і на шляху було більше людий.

Але се підозрінє не могло довго тягти ся для нетерплячих коханців і одної недїлї в вечері Росета, не маючи дїла та занудивши ся сновигати перед порогом своєї хати, ввиджаючи Тонета в кождій людинї що проходила далекими стежками, вхопила зелену поливяну тикву й сказала матери, що піде по воду до Царициної криницї.

Мати пустила її. Їй треба розважитись: бідна дївчина! в неї немає приятельок, а молодість вимагає свого.

Царицина криниця була гордощами всеї тої сторони городу, якій судилось задовольняти ся водою з колодязів та рудим каламутним пилном що протїкав каналами.

Вона була вперед покинута пусткою, була дуже стародавна й мала великі заслуги, як казали найбільше розумні з селян: робота Маврів, як казав Піменто, памятка того часу як апостоли ходили по землї та хрестили поганців, як обявляв з поважністю оракула дядько Томба.

Вечером можна було бачити, як проходять шляхом, облямованим тополями з неспокійним срібним листєм, гуртки дів-

чат з непорушними тиквами на голові, що своєю рівною ходою й стрункою постатю нагадували дівчат стародавних грецьких процесій.

Ся нізка дівчат надавала валєнсійському городови якийсь біблійний дух; нагадувала арабську поезію що виспівує дівчину біля криниці з глеком на голові, — зєднанє в одній картині двох найдужчих пристрастий східного люду: красу і воду.

Царицина криниця була квадратова сажалка з стінами з червоного каменю і з водою низше рівня землї. На дно треба було сходити на шість ступнів, завше слизьких і зелених від вогкости. На одній з стін чотирокутника, против східців було видно барелеф з забрудженими фіґурами, яких не можна було розібрати під корою вапна.

Здаєть ся, то була Діва оточена ангелами. Утвір грубої й наївної умілости середних віків; яканебудь обітниця з часів здобутя. Але поколїня довбали камінь, щоб краще позначити фіґури замазані роками, а инші шпарували його в пориві варварської цікавости, і так облупили камінь, що можна було тільки розібрати невиразну жіночу постать, царицю, що надала своє імя криниці: царицю Маврів, якою неодмінно повинна бути кожда в сільських переказах.

Там немало галасували й товпили ся

що-неділї у вечер. Більш трийцятка дївчат стовплювали ся з своїми тиквами, хапаючи ся кожда набрати води першою і, не поспішаючи йти собі, штовхали одна одну на вузких сходах, підобравши поли між колїна, щоб нахилитись і затопити свою тикву в малесенький ставочок, якого поверхня тремтїла надимаючи бульки води, що підіймала ся з ґлибини піску де росли жмути слизької трави, зелені чуприни що хвилювали ся в тюрмі кришталевої води, здрігаючи ся під натиском течії. Неспокійні ткачі скородили тоненькими лапками ясну поверхню.

Ті, що вже набрали в свої тикви, сідали на березї ставочка протягши ноги над водою і підбираючи їх, із криком засоромленя кождого разу, як хто з парубків нахиляв ся напитись води й зазирав у гору.

То була зграя голосливих воробців. Балакали всї разом; одні лаяли ся, инші судили відсутних, розповідаючи всї скандали на ґороді, і молодь вільна від суворого батьківського догляду, відкидала лицемірний вигляд вироблений задля дому, показуючи ся з настерливостю, властивою жорстокости позбавленій сердечного тепла. Сї муринські ангели, що так лагідненько співали радуваня й віршики в альборайській церкві, як обходило ся дївчаче свято, запалювали ся зістаючи ся самі і прикрашали

свою розмову виразами візників, балакаючи про інтімні річи з апломбом акушерки.

Туди впала Росета з своєю тиквою, не спіткавши в дорозї свого миленького, хоч ішла дуже помалу, часто повертаючи голову та кождої хвилини сподіваючи ся що він от-от вийде якою небудь стежкою.

Галаслива кумпанія біля криниці замовкла побачивши її. Росетина присутність спершу справила остовпінє в першу хвилину. Було так як коли-б зявив ся Мавр у альборайській церкві підчас великої служби Божої. Чого причвалала та голодранка?

Росета привитала двох чи трох дївчат, що були її товаришками на фабриці, і вони ледви відповіли їй підобгавши губи й з тоном зневаги.

Инші опамятались від здивованя, розмавляли далї, як нічого-б не трафилось, не бажаючи навіть пошанувати приблуду мовчанкою.

Росета пійшла до криниці і набравши в тикву води підвівши ся підняла голову через стїну й кинула жадібний погляд на всю рівнину.

— Дивись, дивись; не прийде.

Се сказала небога Піменто, дочка Пепетиної сестри, нервова чернушка з задраним і нахабним носом, що пишала ся тим, що вона єдина дочка і її батько не платив нікому чинша, бо ті чотири нивки що він

обробляв, були повною його власністю.

Еге-ж, може виглядати скільки хоче, та він не прийде. А инші хиба не знають кого вона виглядає? Та-ж свого миленького, дядькового Томбиного внука. Осе так парочка!

І трийцятеро ротів реготали ся й реготали ся наче кусали, не тому що в самій речі знаходило ся богато смішного. а тільки аби знівечити дочку осоружного Батиста.

— Пастушка! свята пастушка!

Росета байдужно здвигнула плечима. Вона сього сподівала ся; зрештою кепкуванє на фабриці притупило її вражливість.

Поставила на голову тикву й вийшла по східцях, але на останньому її спинив тоненький голосок Піментової небоги. Та гадина добре знала чим укусити!

Не побереть ся вона з внучком дядька Томби. Він хоч злидар, голодранець, але дуже чесний хлопець і не здатний порідняти ся з злодійською сімєю.

Росета мало не впустила своєї тикви. Почервоніла, як немовби сї слова, ростинаючи її серце, вигнали всю кров на обличе, а далї сполотнїла блїдостю мерця.

— Хто злодій? хто? — спитала вона тремтячим голосом, який розсмішив усю компанію біля криниці.

Хто? — її батько. Піменто, її дядько, добре се знає. і в корчмі у Копи тільки про

се й розмови. А вони гадали що минуле зістанеть ся сховане? Покинули своє село, бо там їх добре знали; тому й прийшли сюди, щоб заволодіти не своїм добром. Та відоме й те, що пан Батіст відсидів за лихі діла...

І так говорила й говорила гадюка, виголошуючи все те що чула в дома й на городі, брехні вигадувані гультаями Копиної корчми, цілу сітку обрехів, що виплїв Піменто, який що далї то все менше мав охоту напасти на Батіста очи в очи, а випукував способів воювати з ним знесилити й ранити обріхуванєм.

В Росеті зразу прокинулась батькова твердість; вона затремтіла й забелькотала від гніву; очи її налили ся кровю. Тиква впала й розбила ся на скалки, обливши дівчат що були близше, які запротестували хором назвавши її падлюкою. Але на такі дрібниці не варт було звертати увагу.

— Мій батько! — крикнула вона підступивши до нахаби. — Мій батько злодій! Скажи ще раз і я тобі розтовчу пику!

Але чорнявці не було потреби повторювати, бо перш ніж вона могла розкрити рота, дістала кулаком у самі губи, і пальці Росети вчепили ся в її волосє. Інстинктовно від болю, вона теж ухопила ся за біле волосє пряхи, і кілька хвилин можна було бачити, як вони тягали одна одну, зігнувши

ся, викрикуючи від болю й осатанілости, мало не дістаючи лобом до землї, сїпали одна одну, смикаючи люто за волосє. Попадали шпильки, розкудовчились кучері. Пишне волосє здавало ся військовими штандарами, не побідно маючими, а зібраними й пошматованими ворожою рукою.

Але Росета, більш дужа або більш розлючена, вирвучала ся й мала повалити свою неприятельку та й дати їй доброї прочуханки і вже вільною рукою хотїла ззути черевик, коли стала ся нечувано обурююча звіряча сцена.

Не змовляючись і не кажучи нї слова, як неначеб уся ненависть їх родин, розмови й проклони чуті в їхнїх хатах повстали в їх раптом, всї кинули ся разом на Батістову дочку.

— Злодійка! Злодійка!

І все змішало ся. Росета зникла під розлютованими руками. Її вид укрив ся дряпанцями; зігнувшись під численними ударами, вона не могла впасти бо вороги стиснули її й не дали впасти. Але поти штовхали то в оден, то в другий бік, поки нарешті покотила ся головою по слизьких сходах і вдарила ся лобом об острий камінь.

Кров! Як неначе-б хто шпурнув каменем у дерево обсїле і зграєю птацтва. Всї хутко розскочились і розбіглись у ріжні сторони, з тиквами на голові і за кілька

хвилин біля криниці не видно було нікого крім бідолашної Росети з розпатланим волосєм, роздертими фалдами, з обличєм замазаним пилом і кровю, яка плачучи пішла до дому.

Який крик счинила мати як її побачила! Як нарікала довідавшись про пригоду! Той нарід гірший за жидів. Боже! Боже! І таке злочинство може творити ся в християнській земли?

Далї не можна жити. Вже їм мало того, що чоловіки заводять ся з її бідним Батістом, переслїдують і оббріхують його перед трибуналом та накладають неправедні штрофи. Тепер і дївчата заповзяли ся до її бідолашної Росети, немов нещасна чим небудь винна. І через що се все? Через те, що вони хочуть жити працюючи, не кривдячи нікого, як Бог велить.

Батіст як побачив свою дочку, то зблїд. Він ступив кілька кроків до шляху, дивлячись на хату Піменто, якої стріха виднїла ся через очерети.

Але зупинив ся й скінчив тим, що легонько нагримав на свою дочку. Сей випадок навчить її не проходжувати ся городом. Їм треба уникати всяких зносин з иншими: жити в купі та зєднаними в хатї, не відходячи ніколи від тої землї, що їхнім житєм.

А прийти до них у хату — нехай добре постережуть ся.

VI.

Гудінє як з осячаго гнїзда, дзижчанє як з улія пчіл чули рано і в вечір селяни. проходячи проти млина Кадена шляхом, що веде до моря.

Рясний рядок тополь замикав невеличку площу яку творив шлях, що ставав ширшим перед нагромадженєм стародавних дахів, поколених стін і чорних вікон млина, давної й похилої фабрики, що стояла над каналом, сперши ся на два грубі підмурованя, між якими спадала вода пінявою каскадою.

Повільне й однотонне гудінє, що здавало ся виходить з-між дерев, ішло від школи дон Хоакіна урядженої в хатї, скритій за низкою тополь.

Нїколи наука не мала гіршого помешканя, хоч і звичайно живе вона не в палатах.

То була стара хата, без иншого освітленя, крім того, що йшло через двері та дірки в стрісї. Стіни непевної білости, далї панї господиня, товста жінка. що провадила житє сидячи в плетенім кріслї й цїлий день слухала та дивилась на свого чо-

ловіка; кілька ослонів, три засмальцовані таблиці з азбукою, обірваних по краях, приліплені до стіни жованим хлїбом, а в покою поруч із школою кілька меблїв, нечисленних і старих, що, здавало ся, обїздили половину Еспанії.

У цілій хатї була тільки одна річ нова: товста комишина, яку учитель держав за дверима і відновляв кождого другого дня в сусїдних комишах; превелике щастє, що ся порода була така дешева, бо дуже швидко трощила ся на твердих стрижених головах тих меленьких дикунів.

Книжок навряд чи можна було побачити зо три штуки в школї. Одна й та сама служила для всїх. А на що їх більше? Там панувала муринська метода: співати й повторювати, аж поки потрібна річ від безперестанного приплїшуваня втовкмачувала ся в тверді голови. І тому від ранку до вечера крізь двері старої хати гуло нудне співанє, з якого жартували всї пташки околиці.

— От... че... наш, иже... є... си... на. не... бе... сїх...

— Бого... ро... ди... це... дї... во...

— Двічі... по... два... чо... ти.. ри.

І воробцї, коноплянки, носаті жайворонки, що тїкали від хлопцїв як від чортів, побачивши їх гурток де небудь на дорозї, тут сїдали з найбільшою довірою на сусїд-

ні дерева, і навіть проходжувались підскакуючи на своїх тоненьких лапках перед дверима школи, сміючи ся безсоромним реготом із своїх запеклих ворогів, бо бачили їх у клїтці, під погрозою комишини, присуджених тільки поглядати на їх скоса, не маючи змоги ворухнутись та повторюючи таку нудну й осоружну приспівку.

Коли-неколи хор змовкав і лунав величний голос дон Хоакіна, що випускав струмок своєї вчености.

— Скільки є діл милосердя?..

— Скільки буде два рази по сїм?

І рідко коли був задоволений з відповіди.

— Ви, панове, падлюки. Слухайте мене так, неначе я до вас говорю по грецькому. І подумати тільки, що я з вами поводжу ся зі всею делїкатностю як у городянській колеґії, щоб ви навчили ся добрих форм і вміли розмовляти як люди!.. З рештою, маєте до кого бути подібними ви такі самі телепнї, як добродїї ваші батьки, що гавкають по собачому, їм завше є залишок гроший щоб піти до корчми, і знаходить ся тисяча виправдань, щоб не дати менї в суботу двох кварто*), що менї належить ся.

І походжав обурений, особливо як доходив до нарікання на забутливість про су-

*) Кварто — іспанська мідна монета, вартости около 5 сентімів.

боту. Та се було видно й з його убраня й цілої постати що наче була поділена на дві половині.

Зі споду пошарпані постоли, завше забруджені грязюкою; старі штани з бавовняної матерії; зашкарублі шорсткі руки, і в шпарах на їх шкурі земля з його городчика, грядочки городини, що він мав на проти хати і яка часто густо тільки й складала ся на його обід. Але від пояса в гору показувало ся панство, „гідність жерця науки" як він казав; те що відріжняло його від усіх мешканців инших хат, комашні прикутої до ріллї: шийна хусточка крикливих кольорів на брудній сорочцї, сиві й щетинкуваті вуси, що розділяли його круглий і червоний вид, і синій картуз із козирком з вощанки, памятка одної з численних служб, які він відбував у своїм повнім пригод житю.

Се розважало його в злиднях, найпаче хусточка, якої в околицї ніхто не носив і якою він пишав ся як прикметою найвисшої значности, чимсь на вигляд золотого руна городу.

Городнїй люд поважав дон Хоакіна; хоч у справі піддержаня його злиденного істнуваня поводив ся лїниво й лукаво. Чого тільки той чоловік не бачив!.. Де він тільки не бував по світу!... Раз якось служив на зелїзницї, иншими часами помагав збирати податки в найбільш далеких провінціях

Іспанії; навіть казали, що служив десь у Америці в цивільній ґвардії. Нарешті що був пишний птах, та змиршавів.

Дон Хоакін, — казала його товста жінка, що була першою в забезпечуваню йому належної поваги, — ніколи не бачив себе в такому становищу як тепер. Ми походимо з дуже доброго роду. Недоля привела нас сюди, але ми лопатою гребли гроші.

І сільські кумасі, що нівроку їм не були забутливі й забували тільки віддати в суботу два кварто за науку, поважали дон Хоакіна як висшої породи людину, тільки залишали собі приємність трошечки посміяти ся з його зеленого жупана з квадратовими полами, що він напинав на себе в свята, як співав у хорі альборайської церкви підчас великої служби.

Його закинули злидні, і впав він сюди з своєю неомірною й пухкою дружиною, як міг би впасти й де инде. Він помагав сільському писареви в надзвичайних роботах, готував йому тільки з відомого зіля де-які декохти, що дива творили по хатах, от же всі визнавали що він дуже тямуща людина, і він не маючи ні титула учителя, ні страху що хтось причепить ся до його й відбере від него школу, яка не давала навіть на хліб, він досягав за помочію втовкуваня й лупцюваня того, що почали силябізувати й сидіти нерухомо всі гульвіси від

пяти до десяти років, що в святочні днї шпурляли камінєм на пташок, крали овочі та ганяли собак на шляхах городу.

Відкіля походив учитель? Усї сусїдки се знали: дуже здалека, відтіля, з чужини, і на даремно було допитувати ся дальших пояснень, бо задля ґеоґрафічної науки городу, всяк, хто не говорив по валєнсійському, належав до чужини.

Не легкі були труди, які ніс дон Хоакін щоб змусити своїх учеників розуміти його, та щоби вони не відхиляли ся від кастильської мови. Він мав таких що пробули місяців зо два в школї й широко вирячували очи та чухали собі потилицю, не розуміючи того, що казав їм учитель такими нечуваними нїколи в їх хатї словами.

Як страждав бідний добродій! він, що вважав тріюмфами навчаня свою делїкатність, свою чемність, свою добру мову, про яку казала його дружина.

Кожде слово, що ученики його вимовляли погано, (а не промовляли вони добре нї одного) змушувало його харчати й підіймати з обуреня руки до вогкої стелї хати.. Він пишав ся ґречністю з якою поводив ся з своїми учнями.

— Ся вбога хата — казав він до трийцятка хлопят, що тисли ся й штовхали ся на вузеньких лавках, слухаючи його в занудї й страсї перед комишиною, — повин-

на бути, на ваші очи, якби храмом чемности й доброго хованя. Що я кажу храмом! Се є світло що осяює й розгонить темряву дикунства сього городу. Без мене чим ви були? Товарюками, і, вибачайте на сьому слові, тим самим що й панове батьки ваші, котрих я не хочу ображати. Але як Бог поможе, ви маєте вийти звідси докінченими особами й будете вміли показати ся де схочете, бо мали щасливу нагоду знайти такого учителя як я. Чи не так же?..

І хлопці на відповідь із запалом кивали головою, так, що де хто з них стукав аж в голову сусіда, і навіть його жінка зворушена храмом і світлом переставала вязати панчоху й відсувала свій плетений стілець, щоб обійняти закоханим поглядом свого чоловіка.

Він звертав ся з запитанями до всьої тої шолудивої компанії, босоногої й пошарпаної, з гнітючою ввічливістю.

— А нуте, сеньйор де-Льйопіс: устаньте.

І сеньйор де-Льйопіс пузунчик шести років, у штанцях до половини литок, на одній підвязці, злазив з лавки до долу і ставив ся перед учителем, поглядаючи з під лоба на страшну комишину.

— Я вже давно бачу, що ви колупаєте в носї та крутите галочки. Се гидка вада, сеньйор де Льйопіс; можете поняти віри ва-

шому вчителеви. На сей раз вибачаю бо ви пильно вчитесь і знаєте таблицю помноженя; але наука нічого не варта, коли бракує добре вихованє. Не забувайте сього, сеньйор де-Льйопіс.

І крутільник галочок згоджував ся зі всім, радий що відбув орацію без компшини; коли се другий хлопчисько, що сидів на лавці з ним поруч і десь таїв давнє незадоволенє, бачивши його на ногах і з відкритим задом, по зрадницькому добре його вщипнув.

—Ай! ай! сеньоре вчителю! — скрикнув хлопець, — Коняча Пика щипаєть ся!

Якеж було обуренє дон Хоакіна! Найбільше збуджувала його гнів завичка хлопців звати один одного вуличними прізвищами своїх батьків, а то й вигадувати нові.

— Хто се Коняча Пика? Ви хочете сказати: сеньйор де-Періс? Що за спосіб розмови! Боже мій! можна подумати що се шпнок... Хоч би ви принаймні були сказали коняча голова! От і присвячуй себе на навчанє таких дурнів! Телепні!..

І піднявши компшину, він почав роздавати гучні палї: одному за щипанє а другому за невластивість вислову, як говорив з хрипом дон Хоакін, не перестаючи шмагати. Він частував на осліп і инші хлопці тулили ся на лавках, згинали ся, хова-

ючи кождий голову за спину сусїда; а одному хлопчикови, маленькому Батістовому синови, з переляку від хвиськаня комишини, стало ся нещастє.

Се втихомирило вчителя і вернуло йому втрачену величавість, а тимчасом відшмагана авдіторія затикала носи.

Доня Пепа, — сказав він до своєї жінки. — Візьміть сеньйора де-Борруля, який зле себе почуває, й обчистьте його на дворі.

І жінка, що мала деяку увагу до трох Батістових синів за те, що платили що суботи, вхопила одною рукою сеньйора де-Борруля і він вийшов зі школи хитаючись на тоненьких ніжках, все ще плачучи з переляку й показуючи через задню розпірку в штанах ще де що крім сорочки.

По скінченю сих інцідентів знов затягали пісню-лекцію, і дерева здрігали ся від зануди, перепускаючи через своє гілє монотонне гудінє.

Часом чуло ся смутне теленькане дзвінків, і вся школа зворушувала ся від задоволеня. То йшла отара дядька Томби, що наближала ся. Всї знали що як прийде старий із своїми вівцями, то будуть мати пару годин відпочинку.

Коли вівчар був балакучий, то й учитель не зіставав ся по заду; оба починали нескінчену розмову, а тим самим учнї по-

кидали свої лавки, щоб послухати їх зблизька, або зникали потихеньку й ішли бавити ся з овечками що щипали травицю по сусідних берегах.

Дон Хоакін почув велику прихильність до старого. Він бував у світах, виявляв до його пошану тим, що розмовляв з ним по кастильському, розумів ся на лікарських зілях, не відбиваючи від його клієнтів; на останку був одинокою людиною на городах, що міг з ним рівняти ся.

Зявляли ся вони завше однаково. Перше приходили овечки до дверий школи, встромляли голову, нюхали з цікавістю й відходили собі геть, з де-якою зневагою, переконавши ся що тут не більше паші як і поживи для розуму і та не варт нічого; потім надходив дядько Томба, ступаючи з певністю по тій знайомій землї, але виставляючи перед себе ковіньку, єдину поміч напівмертвим очам.

Сїдали на цегляну лавку, що була біля самих дверий і учитель і пастух розмовляли, а на їх дивили ся мовчки доня Хосефа й більшенькі з школярів, що поволї наближали ся й ставали навколо.

Дядько Томба, що навіть ідучи шляхом завше розмовляв з своїми вівцями, з початку говорив не гладко, наче людина, що боїть ся виявити свою ваду, але балакучість учителя його запалювала і він не-

забаром кидав ся в безмежне море вічних своїх історій. Скаржив ся на те, що Еспанїя препогано ведеть ся, на те що говорили на городі ті, що приходили з Валєнсії, на лихих правителїв, які винні в тому, що стали погані врожаї а на останку завше додавав:

Ті часи. дон Хаакін, ті мої часи були не такі. Добродїй їх не зазнають, але й ваші часи все-ж були красші нїж сї. Що далї, то йдеть ся на гірше... А що побачить вся ся малеча, як повиростає!

Се, видимо, було вступом до його історії.

— Як би ви були бачили нас, що воювали в загонї ченчика! (пастух завше вимовляв flaire замість fraile). Ото були Еспанцї. Теперішні люди завзяті тільки в корчмі Копи. Я мав вісїмнайцять років; на голові кашкет з мідним орлом, що я здобув у вбитого, а рушниця довша за мене. А ченчик... Що за чоловік! Тепер от кажуть про такого або такого ґенерала. Брехня, все брехня! Де був отець Невот, инших наче не було. Любо глянути було як сидить на своєму конику підгорнувши поли, з кривою шаблею й пістолями. Як ми ганяли! Оден раз тут, инший у провінції Алїканте, потім поблизу Альбасета: за нами ганяли ся слїдом, але ми, де запопали Француза, то стирали його на порох. Наче ще

тепер їх бачу: мусью! пардон! а я його баґнетом штурх, штурх!

І зморщений дід запалював ся, підводив голову, його погаслі очи блищали слабими іскрами, він порушав ковеньку немов би все ще колов ворогів. А далї починав свої поради: З-за добродушного дїда виявляв ся жорстокий чоловік, невблаганий, вихований на війнї в чистому полї. Показували ся його дикі інстинкти, закаменїлі замолоду й байдужі до бігу часу. Він звертав ся по валєнсійському до хлопців, частуючи їх овочем свого досвіду. Вони повинні вірити йому, бо він богато дечого надивив ся. В житю треба терпеливости щоб помщати ся над ворогом; треба дивити ся, як летить мяч і коли летить саме до тебе, вдарити його з силою. І подаючи свої жорстокі поради, він прижмурював очи, що на днї глибоких ямок здавали ся примерклими зірками, готовими погаснути. Він із старечою злосливостю розповідав про сцени боротьби на городї, засїдки й хитрощі, про повну зневагу до життя собі подібних.

Учитель, боячи ся за моральність хлопців ,наводив розмову на инше, згадуючи про Францію, що лишила великі спогади дядькови Томбі.

Се давало йому тему на цїлу годину. Він, мовляв, знає ту країну так, неначе сам у їй родив ся. Як Валєнсія піддала ся марша-

лови Суше, то його взято в полон, як і кілька тисяч инших, і відпроваджено до великого міста, Тулузи французської. І він примішував до своєї мови страшенно покалічені францускі слова, які ще міг пригадати по скількох роках. Що за країна! Там чоловіки ходять у білих волохатих капелюхах, кольорових жупанах з комірцями по потилиці, в високих чоботах як у кінного війська; жінки в сукнях як похва на флейту, таких вузких, що позначаєть ся все що під ними; і так він все розповідав про убраня й звичаї часів Імперії, гадаючи, що все так само й зістало ся й що сьогочасна Франція така сама як була з початку віку.

А тим часом як він оповідав у подробиці свої згадки, учитель і його жінка уважно слухали, а де-хто з хлопців, користаючи з несподіваного відпочинку, відходили геть-геть від хати, й ганяли за вівцями, що тікали від них як від лихого ворога. Вони тягали їх за хвости, хапали їх за литки, примушуючи ходити на передних ногах, качали їх з берега, або пробували сідати на їх пелехате руно; і бідолашні сотворіня надаремно протестували ніжним меканєм, бо пастух їх не чув, занятий тим, що розповідав зі смаком про сконанє останнього Француза, котрого він вбив.

— І скільки ж їх погинуло? — питав учитель на при кінци оповіданя.

— Так щось сто двайцять, або сто трийцять, гаразд не пригадаю.

Чоловік і жінка поглянули одно на одного і всміхнули ся. Від останного разу він прибільшив на двайцять. У міру того як минали літа, збільшували ся його славетні подїї й число вбитих ворогів.

Скарги овечої отари звертали на себе увагу вчителя.

— Мої панове — крикнув він до смілких хлопців, у той же час кажучи подати собі комишину, — всї сюди! Чи не думаєте ви що ми тут маємо ще цїлий день бавитись? Тут треба працювати.

І показуючи се своїм прикладом, махав комишиною для заохоти, заганяючи лупцюванєм у кошару вчености всю отару жартливих пустунів.

— За вашим дозволом, дядьку Томбо; вже більш двох годин, як ми розмовляємо. Я маю продовжити лекцію.

І тим часом як пастух, ґречно відправлений, гнав своїх овечок до млина, щоб розповідати там знову свої історії, в школї починало ся знову виспівуванє таблицї множеня, що була для учнів дон Хоакіна великою ознакою вчености.

Як сїдало сонце, хлопцї вигукували свій останний спів, віддаючи подяку Господеви, „що просвітив їх світлом”, і кождий забирав свою торбинку з харчами, бо вважаючи

на те, що відлеглість на городї була чимала, хлопцї виходили в ранцї з дому з запасом щоб перебувати цїлий день у школї; навіть вороги дон Хоакіна казали що він був охочий карати їх тим що зменшав їхнї порції, щоб таким робом відшкодувати недостачу припасів донї Пепи.

Що пятницї, виходячи з школи, учнї вислухували неодмінно ту саму промову.

— Мої панове, завтра субота; нагадайте про се панїматкам вашим і повідомість що той, хто не принесе завтра двох кварто, не ввійде в школу.

Особливо нагадую про се вам, сеньйор... такий (тут він назвав з дванайцятку прізвищ). Три тижнї як ви не приносите обіцяної плати, а так не можна провадити науку, нї витворюваня знаня, нї поборювати природне дукунство на сих полях. Я вкладаю все: мою вченість, мої книжки (і поглядав на три книжки що його жінка обережно збирала щоб заховати в стару комоду) а ви не даєте нїчого. Кажу ж вам: хто завтра прийде з порожнїми руками, не переступить сього порога. Застерігаю добродійок маток ваших.

Хлопцї шикували ся парами, взявши ся за руки (так саме як у колеґії Валенсії, атож як би ви думали?) і виходили з хати, поцїлувавши спершу шорстку руку дон Хоакіна і всї повторювали пробігаючи біля йо-

го: Бувайте здорові! До завтра, як що Бог дасть!

Учитель проводжав їх до площі перед млином, відкіля розбігали ся шляхи й стежки, і там ряди розривали ся на маленькі гуртки й розходили ся по всіх пунктах рівнини.

— Вважайте, мої панове, я за вами стежитиму, — кричав дон Хоакін, як останню пересторогу, — стережіть ся красти садовину, шпурляти каміня й плигати через канали. Я маю пташку, що про все мені розказує, і як що завтра довідаю ся про що лихе, проворна комишина літатиме як чортяка.

І ставши на місци він довгий час проводив очима численнійший гурток, що віддалював ся Альборайським шляхом.

То були ті, що справнійше платили. Між ними йшли три сини Батістові, для котрих часто той шлях ставав дорогою плачу.

Побравшись всї три за руки, вони старали ся йти по заду инших хлопців, які, бувши з сусїдних хат з їхньою, почували таку саму ненависть як і батьки до дядька Батіста та його родини й не проминали нагоди допекти їм.

Двоє старшенькі вміли боронити ся і, більш або менш подряпані, в деяких випадках навіть виходили переможцями. Але наймений, Паскуалет, кругленький, пузатень-

кий хлопчик, що мав тільки пять років і якого мати кохала за його милу й смирну вдачу та гадала зробити попом, починав плакати, ледви бачив що його брати встряли в страшну бійку з иншими товаришами.

Богато разів двоє старших приходили до дому змокрілі, обсипані порохом, наче барложили ся на шляху, з обірваними штанами, з розпанаханою сорочкою. То були знаки бойовища; малий розповідав про його плачучи. І мати мусіла гоїти якого небудь із старших та прикладати йому мідну грошину, добре притискаючи до ґулї, що набігла йому від зрадницької каменюки.

Тереса збентежувала ся довідавши ся про замахи які зроблено на її синів, і як жінка груба й відважна, що народила ся в полї, заспокоювала ся тільки тодї, як чула що її дїти вміли боронити ся й дали доброго чосу ворогови.

На Бога! Колиб тільки над усе берегли Паскуалєта! І старший брат обурений, обіцяв хлосту кождій злій личинї яку тільки зустріне де на шляху.

Кождого вечера, коли дон Хоакін губив з очий той гурток, починало ся ворогуванє.

Вороги, сини та небожата тих, що в корчмі заприсягали ся звести з світа Батіста, починали задержувати ходу вкорочуючи відлеглість між собою й трома братами.

Ще бреніли в їх ухах слова учителя й погроза проклятою пташкою, що все бачить і все переказує. Дехто сміяв ся але нишком. Той дядько такого богато знає!..

Але відповідно тому як відходили далї, вчителева погроза ставала не така страшна.

Почали крутитись коло трох братів, ганяти ся одно за одним, регочучись, — хитра причепка натхнена несвідомим дитячим лицемірством, — щоб пхнути їх на бігу, з святим бажанєм вкинути їх у канал, що межував із шляхом.

Після того, коли сї штуки вичерпували ся без наслїдків, раптом починались потилишники й скубанцї.

— Злодії! злодії!

І кинувши їм сю образу, смикали їх за ухо й відбігали швидко, щоб там трохи далї повернути ся й крикнути знову ті самі слова.

Ся брехня, що вигадали вороги їхнього батька, дратувала до нестями хлопцїв. Двоє старших, покинувши Паскуалєта, що ховав ся плачучи за дерево, набирали каміня й починала ся баталїя посеред шляху.

Свистїли кремінцї між вітами дерев, сиплючи цїлий дощ листя й відскакуючі від пнїв та від косогорів; собаки вибігали люто гавкаючи, збігаючи ся на галас бійки, а жінки, стоячи на порозї своїх хат, здіймали до неба руки й кричали з обуренєм:

— Проклятущі! чорти!..

Такі бешкети дошкуляли дон Хоакіна до самісінького серця і на другий день змушували рушати ся його невблагану комишину. Що скажуть про його школу, про храм доброго вихованя!

Боротьба не кінчала ся доти, доки не проїздив який небудь візник, що замахував ся на їх батогом, або з якої небудь хати виходив дід з палюгою в руці, і напасники тікали, кидали ся у розтіч, каючи ся за своє завзяте, як опиняли ся на самоті, і їх гнітила думка, що наводила на їх легка мінливість дитячого настрою — про ту пташку що все знає, та про ту віддяку, що приготував їм на завтра дон Хоакін.

А тим часом три брати йшли собі далї своїм шляхом, чухаючи свої виразки здобуті в бою.

Одного вечера бідолашна Батістова жінка скрикнула аж до неба, побачивши в якому станї вернули ся її хлопята.

В той день баталїя була люта. Ах! розбишаки! Двоє старші були в синяках; се як завше, не було чого звертати увагу.

Але меншенький, архирей, як звала його милуючи мати, був мокрий від пят до голови, сердешне хлопя плакало й тремтїло від ляку, й холоду.

Люта ватага вкинула його в канал стоячої води; його витягли відтїля брати, всьо-

го в грязюці чорній та смердячій.

Мати положила його в своє ліжко, але бідолашний усе тремтів у неї на руках, чепляючи ся за її шию і белькотав голосом що здавав ся меканєм:

— Мамо! мамо!..

„Боже! дай нам терпеливости!" Ввесь той народ, великі й малі, наважили ся звести з світа всю родину.

VII.

Сумний і похмурий неначе йшов на похорони, пішов Батіст шляхом до Валєнсії, одного разу в четвер раненько. Того дня ставав скотський ярмарок у долині річки і він мав у чересі, наче велику ґулю, торбинку з рядна з залишками своєї ощадности.

Нещастя сипались на хату. Одного тільки бракувало, щоб покрівля впала їм на голову й подавила всіх... Що за нарід! Куди він устряв!

Хлопчикови що дня ставало гірше, він трусив ся від пропасниці на руках матері, що тужила кождої години; двічі на день довідував ся лікар; зрештою хороба мала його коштувати дванайцять чи пятнайцять дуро, мовляв, дрібничку.

Старший, Батістет, ледви міг відходити далї від свого поля. Мав ще її досї голову об-

вязану биндами і вид увесь подряпаний від часу огидного бою що одного поранку він витримав на шляху з иншими хлопцями його віку, які йшли, як і він, до Валенсії збирати гній. Всї гноєвози з околиції зєднали ся проти Батістета, і бідолашний хлопець не міг виткнутись на шлях.

Двоє малих не ходили вже до школи, боячи ся бійки, яку доводилось би видержувати, вертаючись до дому.

А Росета, бідна дївчина! Вона здавала ся найбільш сумною. Батько прибирав собі дома суворий вид, кидав на неї суворі погляди, щоб нагадати їй, що вона повинна вдавати з себе байдужу, і що її смуток є замах на батькове значінє. Але на самоті добрий Батіст журив ся над смутком бідної дївчини. Він і сам був молодий і знав, які тяжкі бувають муки від коханя.

Все виявило ся. Від часу славетної сварки біля Царициної криниції, ввесь город по цїлих днях розмовляв про коханє Росетине з внуком дядька Томби.

Череватий альборайський різник був лютий на свого наймита. А, ледащо. Тепер він знав, чому він забував свої обовязки, чого він тиняв ся вечерами по городу, як той циган. Панок дозволив собі мати молоду, неначе чоловік, що мав би чим її годувати. І яку молоду, Боже мій! Досить тільки послухати, що кажуть покупції, як зупинять ся по-

балакати перед його столом. Усї кажуть в одно: дивують ся, що такий чоловік як він — побожний, статочний і без жадної вади, хиба що любив де-що вкрасти на вазї, — дозволяє свому наймитови провожати дочку ворога всього городу, людини лихої, про якого кажуть що він навіть сидїв у тюрмі.

І як се все в розумінню пузатого хазяїна було неславою для його крамниць, то з кождим натуркуванєм цокотух ставав лютїйший, сварив ся сїкачем на смирного наймита або нападав на дядька Томбу, щоб той провчив свого ледачого внука.

Наслїдки такі: різник відправив хлопця, і його дїд знайшов йому роботу в Валенсії в иншого різника і просив його щоб не пускав хлопця на волю навіть у святні днї, щоб він знов не виходив на шлях виглядати Батістову дочку.

Тонет пішов покірно, з вогкими очима, як те ягня яких він тягав перед ножем свого хазяїна. Він більш не ходитиме. А там у хатї лишила ся бідна дївчина, ховала ся в своїй кімнатї, щоб поплакати, стараючи ся яко мога не показати своєї журби перед матїрю, що роздратована стількома неприємностями показувала ся неласкавою, та перед батьком, що нахваляв ся розірвати її на шматки, як що вона знов матиме молодого та дасть привід ворогам з околицї пащекувати.

Бідному Батістовп, такому суворому й грізному, найбільшою болячкою з усіх його нещасть була безнадійність дочки, що втратила охоту до їжп, стала жовта, з смугами під очима, силувала ся вдаватп себе байдужною, майже не спала, хоч се не перешкаджало їй що дня в свій час виходити на фабрику з затуманеними очима, що показували що її думки блукають десь далеко, що вона ввижає собі сни кождої години.

Чп можливі ще більші нещастя? Отже ще зістали ся инші. В тій хаті навіть скотина не була вільна від утруйного духу ненависти, що наче плавав над нею.

Те, чого не топтали ногами, псували лихим оком, і от через віщо його бідний Моррут, старий кінь, що наче належав до сімї, що тягав по шляхах його вбоге майно й дітий підчас зліденних мандрівок, занепав поволі в своїй новій стайні, найкращому помешканю за все його трудове житє.

Він поводив ся як чесна особа за гірших часів, тоді як родина оселила ся в хаті й треба було орати закляту землю, закамемілу за десять літ занедбаня; тоді як доводило ся їздити раз-у-раз до Валєнсії, збирати груз по руйновищах та старе дерево; тоді як паші було обмаль, а роботи до перерви. А от тепер, як перед віконцем стайні розгорнув ся чималий ланок свіжої трави, стрункої й хвилястої, що була вся для його;

тепер як він мав стіл застелений тою зеленою й соковитою скатертиною з чудовим духом; тепер як він став гладшати, як стали круглійші його гостроверхі стегна й вузловатий хребет, умер не знати від чого; може бути користаючи з свого певного права на відпочинок, як уже витяг на собі цілу родину.

Одного разу ліг на солому й відмовив ся вийти, дивлячись на Батіста скляними жовтими очима, й від того погляду вмерли на устах господаря лайки й погрози обуреня. Бідолашний Моррут був наче людина. Батіст, ізгадуючи його погляд, мало не плакав. Всї в хатї заметушили ся, і се лихо справило те, що родина раптом забула про бідного Паскуалєта, що трусив ся від пропасниції в ліжку.

Жінка Батістова плакала. Те сотворіне, що витягало свою лагідну морду, бачило появу на світ мало не всїх її дітий, і вона ще згадувала так, неначе се було вчера, як його купили на ярмарку в Саґунтї, малого, брудного, вкритого лепом і грязюкою, як нікчемне лоша. А тепер наче відходив хтось із родини. І коли гидкі добродії приїхали з возом, щоб забрати трупа ветерана праці до казана, де з його скелєта стануть блискучо білі кістки, а з його тїла поживний гній, плакали дїти, викрикуючи від дверий нескінчене „прощай" бідному Морругови, що відїздив з задубілими ногами й обвислою

головою, а тим часом мати, наче маючи страшне прочутє, обхопила руками слабу дитину.

Вона бачила свого сина тоді як він проходив у стайню, щоб потягти за гриву Моррута, який терпів з ласкавою покірністю всї дитячі штуки. Вона бачила малого як батько саджав на твердий хребет скотини, а він молотив маленькими ніжками блискучі боки й кричав: но! но! своїм дитячим язиком. І вони боялись ся, щоб смерть бідної скотинки не показала дорогу иншим смертям. Боже, дай щоб одурили її сї прочутя засмученої матери; нехай не понесе на своїй спинї бідного хлопчика шляхом до неба, як иншого часу носив стежками городу вчепленого за його гриву, тихою ходою, щоб не скинути.

І бідний Батіст, думаючи думки про всї ті нещастя та перевертаючи в своїй уяві то хоробу дитини, то смерть коня, то рану другого сина, то тяжке засмученє своєї дочки, дійшов до передмістя і перейшов міст Серранський.

В кінці мосту на еспланадї між двома садками проти восьмикутних башт, що витикали через дерева свої гостроребрі дуги, виставлені бойницї і благородний вінець зубців, Батіст зупинив ся й повів рукою по виду.

Треба було зайти до хазяїв, синів дон

Сальвадора, та попросити в їх у позику дещицею, щоб поповнити ту суму що буде коштувати кінь на заміну бідного Моррута. Охайність є розкіш бідних людий, і він сів на камянну лавку, дожидаючи поки прийде на него черга, щоб виголити бороду що за два тижні поросла колюча й шорстка, як колючки й зачорніла його вид.

Під накритєм високих платанів орудували цилюрні сільського люду, вандрівні голярі. Пара кріселцїв з плетеними денцями й поручками лискучими від довгого вжитя, грілка на якій кипів горщик води, рушники непевного кольору, і пощерблені бритви, що скребли міцну шкуру парахвіян з таким деркан̑єм, що аж моторошно ставало, складало ввесь скарб на вільному повітрі.

Грубі хлопчиська, що прагнули стати підручними в мійських голярнях, відбували тут свою першу науку, і тим часом як вони муштрували ся, роблячи виразки та зарізуючи й здираючи клапті шкури по всій голові, хазяїн розважав гостей розмовою, сидячи на улишній лавці, або вичитував у-голос ґазету громаді, що підперши щелепи обома руками незворушно слухала.

Тим, що сїдали на крісло муки, притуляли до щоки цеглину твердого мила і терли й терли, аж поки показала ся піна. А

тоді брав ся невблаганий ніж, і добродій, котрого голили твердо, терпів виразки, з крівавими плямами на виду. Трохи далї цокали здоровенні ножицї й безвпинно клацали, а ходячи то в оден то в другий бік над круглою головою якого-небудь парубіки-хорошуна якого обстригали як пуделя; найвисша елєґанція: широка кучма над чолом, і половина голови з потилицї старанно обчекрижена.

Батіста обголили досить щасливо, поки він слухав, пірнувши в плетене крісло й прижмуривши очи, читанє майстра, ґуґняве й одноманїтне, і його поясненя й уваги людини тямущої в громадських справах. Він дістав не більше трох дряпанцїв та одну виразку в ухо. Иншим разом траплялось більше. Він віддав свого пів реала і посунув у місто Серранською брамою.

Дві години перегодом він вернув ся й сїв на камяну лавку в гуртї селян послухати майстра, поки прийде година торгу.

Хазяїни отсе позичили йому невеличку суму, що бракувала йому на те щоб купити коня. Тепер найважнїйша річ мати добре око щоб вибрати, бути спокійним, щоб не дати себе одурити хитрим циганам, що проходили перед ним із своїми кіньми й сходили по узбочу до річища.

Одинайцята година. Торг саме повинен розпалитись. До Батіста доходив не вираз-

ний гомін невидимого клекотіня; підіймало ся ржанє й голоси з рівної долини. Він вагав ся, зіставав ся не рухомим, як людина що хоче відтягти хвилину великоважної постанови, і на решті наважив ся зійти вниз на ярмарок.

Ріка була, як завше, суха. Кілька смужок води, що виривались із заставок і гребель, що обводнюють рівнину, викручували ся, творячи криві лінії й острівці на порохнявому, горячому й нерівному ґрунті, що більше скидав ся на африканську пустиню, ніж на лоно річки.

В такий час те все було аж біле від сонця, без найменшої плями тіни.

Вози хліборобів з білими халабудами творили табор у середині ріки, а вздовж муру, витягшись низко, стояла скотина до продажу: чорні брикливі мули в червоних попонах, з лискучими крижами, що рушали ся від нервового неспокою, робочі коні міцні, але смутні, як раби сказані на вічну працю, що дивили ся на прохожий люд скляними очима, наче вгадуючи нового тирана, і маленькі жваві коники, що били землю копитами й сїпали обротьку що привязувала їх до муру.

Впоздовж косогору, де зїжджати, стояли всякі негодящі товаряки: безухі осли, з брудною шерстю, в гидких болячках, сумні шкапи, з шкурою наче подертою гостри-

ми безмясими кістками, сліпі мули з шиєю як у бусля, вся ярмаркова мізерія, покидьки праці, що з побитою шкурою, з підсохлим черевом, з болячками розїденими зеленими грубими мухами, дожидали щоб прийшов хтось їх торгувати, — для бою биків, або який старець, що вмів би ще їх скористати.

Понад течіями води, в середині ріки, по берегах, що вогкість покрила ріденьким килимом муріжка, гасали гуртками незануздані лошаки, пустивши по вітру довгу гриву, стелючи хвіст по землї. Трохи далї моста, через круглі камяні очи було видно гуртки биків, що підобгавши ноги спокійно жували траву, що підкидали їм пастухи, або ліниво ходили по спаленій землї, почуваючи тугу за свіжими пастівниками, й зупиняли ся в суворій поставі кождого разу як хлопці починали на їх свистїти з-за муру.

Ярмарок ставав що раз жвавійший. Округ кождого коня, що приготовував ся, збирала ся юрба рухливих і балакучих селян у жилетках з ясеновим ціпком у руцї. Цигани, сухорляві, смаглі, з широкими зігнутими лапами, в латаних чумарках і смушевих шапках, з під яких горіли чорні очи горячковим блиском, говорили без перестанку, дихаючи в лице покупцеви, наче бажаючи його загіпнотизувати.

— Але подиви ся, добродію, гаразд на кобилку. Приглянь ся, яка гарна.. Се не кобилка, а панночка!

І селянин, байдужий до солодкої циганської пісні, замкнувши ся сам у собі, задуманий і непевний, дивив ся в землю, дивив ся на кобилку, чухав потилицю,і нарешті мовив з упертою рішучістю:

— Добра... але більше не дам!

Щоб вирівнати рахунки та покрити продаж шукали захисту в холодочку, де баба продавала боханчики обсижені мухами, або наливала в липучі шклянки з пів дванайцятка фляшок, що стояли вряд на цинковім столї.

Батіст пройшов кілька разів туди й назад по між товаром, не звертаючи уваги на продавців, що чепляли ся його вгадуючи його замір.

Нїщо йому не подобало ся. Ай, сердешний Моррут! Як тяжко знайти йому заміну! Як би не так треба було, то вернув ся-б, не купивши. Йому здавало ся, що він ображає вмерлого тим, що зупиняє свою увагу на сих немилих конях.

На останку зупинив ся перед одним білим конем, не дуже ситим і блискучим, з трошки обідраними литками, з деяким виглядом утоми, робочою скотиною, що хоч показувала ся втомленою, але здавала ся дужою і жвавою.

Заледви він положив руку йому на крижі, як зявив ся коло його циган, облесливий, щиренький, і заговорив так, наче знав його ціле житє.

— Се перлина не коник. Зараз видно, що добродій вміє розбирати добрих коний... І дешевий. Я гадаю що ми не розійдемось... Моноте! ану проведи його, нехай пан побачить як він гарцює.

І згаданий Монот, циганчук з вишнутим задком і зашкарублим лицем, ухопив коня за обротьку і став бігти по нерівному піску, а за ним бідний кінь, що тюпав неохоче, неначе йому обридло пророблятп стільки разів ту саму операцію.

Збіг ся цікавий нарід і оточив Батіста й цигана, що слідкували очима за ходою коня. Як вернув ся Монот з конем, Батіст оглянув його уважно, устромив свої пальці між жовті зуби, помацав рукою по всьому тілу, підняв копита, щоб оглянути їх і старанно оглянув між литками.

— Диви ся, добродію, диви ся, — сказав циган — на те він і стоїть... Чистий, як свячена водиця. Тут не обдурюють нікого. Все натуральне. Не підправляють скотинку, як роблять инші, що переробляють тобі осла в один мент. Я його купив на тім тижні, і в думку менї не спало зчистити ті штучки, що в його на литках. А вже-ж бачив добродій як він вільно вимахує ногами. А що вже

до запряжки — то й слонъ не потягне так як він. Он тут на шиї, добродію, побачиш знаки.

Батіст не здавав ся не задоволеним оглядинами, але силував ся вдати з себе знеохоченого, і все було йому не влад. Його нефортуна, як візника, навчила його розпізнавати скотину, й він сам у собі сміяв ся з тих цікавих, що дивлячись на непоказну постать коня, балакали з циганом і казали що він годящий тільки на те, щоб відпровадити його до казана. — Його сумний і втомлений вигляд був такий, як звичайно в роботящої скотини, що покірно працює, поки здужає тягти.

Прийшла рішуча хвилина. Він його бере. Що за його?

— Для тебе, добродію, як ти мені приятель, — сказав циган, гладячи йому плече, — для тебе добродію, такого милого чоловіка, що вмітиме добре доглядати таку лялечку... я віддам його за сорок дуро, і ввесь тобі торг.

Батіст витримав удар спокійно, як людина звикла до такого роду розмов, і лукаво всміхнув ся.

— Добре. Так от для тебе я трохи скину. Хочеш двайцять і пять?

Циган простяг руки з театральним обуренем, відступив кілька кроків, зірвав собі з голови шапку, і втнув ще богато чу-

дернацьких штук, щоб виявити своє розгніване.

— Мати Божа! Двайцять пять дуро! Але чи придивив ся добродій до скотинки? Бодай я пропав коли можу віддати за таку ціну.

Але Батіст на всї його штуки відповів те саме:

Двайцять пять... нї шеляга більше.

І циган вичерпавши всі свої рації, яких було чимало, покликав найбільший доказ.

— Моноте! проведи коня... нехай добродій добре придивить ся.

І Монот вдруге тюпав і тяг коня, що, де далї, був дуще знуджений проходкою

— Який рух! Га? сказав циган — іде наче маркиза на прогулянцї. І таке добро варт для вас двайцять пять дуро?

— Нї шеляга більше, — знов сказав той уперто.

— Моноте, верни ся. Вже годї.

І циган, удаючи обурене, повернув ся спиною до купщя, наче додаючи зрозуміти, що всякий торг скінчено, але коли побачив що Батіст справдї пішов собі, то вся його поважність зникла.

— Ну, ну, добродію, яка буде твоя ласка?.. Ах подиви ся-ж, пане Батіста; тільки що люблю тебе й хочу щоб ся лялечка була твоя, зроблю для тебе те що для

нікого не зробив би. Чи згода на трийцять і пять дуро. Нехай буде так. Присягаю ся спасенєм твоєї душі, що не зробив би сього навіть для рідного батенька.

На сей раз був ще жвавійший і рухливійший його протест, коли він побачив що хлібороба не зворушило знижене, і що на превелику силу він накинув два дуро. То се так мало подобаєть ся йому ся делїкатна перлина? То він не має очий щоб бачити чого вона варт? А ну, Моноте, проведи ще раз.

Але вже Монот немав чого мучити ся знову, бо Батіст пішов собі геть, удаючи, що не хоче купувати.

Пішов ярмарком, дивлячи ся здалека на инші конї, але все поглядав крайком ока на цигана, який удаючи так само байдужність, стежив за ним, шпиґував очима.

Наблизив ся до одного коня, дужого, з лискучою шерстю, якого не мав думки купити, догадуючи ся про високу його цїну. Ледви положив руку йому на крижі, почув над своїм ухом горячий подих і бурмотане:

— Трийцять і три... На спасїнє твоїх дїток, не кажи що нї. Адже бачиш, що мене легко вмовити.

—Двайцять вісїм, — відповів Батіст не обертаючись.

Як надивив ся досить на того гарного

коня, то посунув далї і щоб робити що-небудь, став дивити ся, як стара селянка торгує ослика.

Циган повернув ся до свого коня і здалека дивив ся на його, махаючи кінцем оборотьки, немов прикликаючи його. Батіст став наближати ся поволї, удаючи з себе неуважного, дивлячись на мости, де проходили, як рухомі кольорові куполи, розкриті парасольки міських жінок.

Вже було о пів дня. Пісок річної долини пік огнем. Смуга взята між загати не рушала ся нї найлекшим подихом вітру. В тому горячому й густому повітрю сонце, падаючи плазом, кололо шкуру й смажило уста.

Циган приступив кілька кроків до Батіста, подаючи йому кінець обротьки, на знак володїня.

— Нехай нї по твоєму й не по моєму. Трийцять, і бачить святий Господь, що я нїчого не заробив. Трийцять!... не кажи менї що нї, бо здохну від пересердя. Гайда... Бий руку.

Батіст узяв за оборотьку і простяг руку циганови, який стиснув її горяче. Торг скінчив ся.

Хлїбороб витрусив з свого череса всї ті запаси, що надимали йому живіт: білєт що позичив йому хазяїн, кілька грошин по одному дуро, жменю дрібного срібла, загор-

нутого в папірову дудочку, і коли рахунок був повний, не міг уникнути від того щоб піти з циганом у холодок, і запросити його на шклянку та дати кілька сентімів Монотови за його біганину.

—Ти забрав, добродію, окрасу ярмарка. Сьогодні щасливий день для тебе, пане Батісто; мабуть перехрестив ся правою рукою і свята Діва зійшла до тебе.

Довело ся випити ще по другій — То вже могорич цигана, а далі Батіст перепинивши зразу течію його бажань і солодких слів, узяв ся за оборотьку свого нового коня, й сївши на його голий хребет за допомогою прислужного Монота, поїхав собі підтюпцем від галасливого ярмарку.

Він їхав задоволений з коня; день не пройшов для його марно. Про бідного Моррута він уже ледво згадував, і почував гордощі хазяїна, коли на мостї або на шляху хто небудь з огороду обертав ся подивити ся на білого коня.

Найбільше задовольнене він мав проїздячи попри корчму Копи. Він примусив свою коняку бігти гордовитим скоком, немов би то був кінь доброї породи, і побачив, що, скоро він поминув корчму, показали ся на дверех Піменто і всї гультяї городу з насупленими очима. Падлюки! Вже добре пересвідчили ся, що трудно їм його вкусити зубами, що він сам оден уміє боронити ся.

А що, бачиш: новий кінь. Коли-б ще й те що стало ся в дома, можна було так легко залагодити!

Його пшениця, висока й зелена, стояла наче озеро з неспокійними филями при самій дорозї; люцерна буйно розрослась і від її пахощів розкривали ся нїздри в коня. Він не міг ремствувати на свою землю; але в серединї в хатї бояв ся зустрінути біду, вічну товаришку його житя, вона чигала на його щоб застромити в його свої пазурі.

Почувши кінське тупанє, вийшов Батістет з обвязаною головою й підбіг ухопити обротьку, тим-часом як батько злазив з коня. Хлопець захопив ся новим конем. Гладив його, положив йому руки між губи, і хапаючи ся заволодїти його спиною поставив стопу на його ногу, вхопив ся за шию й сїв на круп як мурин.

Батіст увійшов у хату, білу й чепурну, як завше з її лискучими кахлями, з усіми меблями на своєму місцї, але наче оповиту в смуток чистого й блискучого похорону.

Жінка вийшла на поріг кімнати з припухлими й червоними очима, з розпатланим волосєм, виявляючи всїм своїм утомленим виглядом про довгі ночи без сну. Тільки зараз пішов лїкар. Те що й завше, мало надії. Був насуплений, говорив півсловами, і подививши ся тропки на малого, вийшов не записавши нїчого нового.

Тільки сідаючи на свою колибку сказав, що прийде ще на ніч. А дитина все однакова, в горячці, що виснажує її маленьке тіло, де далї то все худійше.

Було те, що кождого дня. Вже призвичаїлись до того лиха: мати плакала автоматично, а инші з смутним виразом брали ся до щоденної роботи.

Далї Тереса, жінка хазяйновита, запитала чоловіка про наслїдок його подорожі й схотіла подивити ся на коня, і навіть смутна Росета забула тяжке лихо свого кохання і стала розпитувати про покуп.

Всї, великі й малі, повиходили на подвірє щоб подивити ся на коня в стайнї, куди його запровадив нестямно радий Батістет. Хлопчик зістав ся покинутий на ліжку в кімнатї, де він ворушив ся з очима затьмареними хоробою, квилючи ледви чутно: Мамо! мамо!

Тереса з поважним виразом розглядала куплену коняку, довго вираховуючи чи вона варт трийцять дуро; дочка вишукувала ріжницї між новим конем і блаженної памяти Моррутом, а двоє малих, раптом з повним довірєм стали тягати його за хвіст, гладили по животї й даремно прохали старшого брата щоб висадив їх на його білу спину.

Рішучо сподобав ся всїм той новий член родини, що тикав носом у ясла зди-

вовано, наче знаходив там якийсь слїд, якийсь далекий дух від покійного товариша.

Вся родина сїла обідати, і мали такий запал до новини, такий захват до того набутку, що кілька разів Батістет і малі вискакували зза стола і бігли поглянути в стайню, неначе бояли ся що в коня виросли крила і його вже там нема.

Час по обідї минув без новини. Батістови треба було зорати клапоть землї, що досї він залишив не обробленим, готуючись до збору городини, і він і син запрягли коня, й радїли дивлячись як покірно він слухає ся й з якою силою тягне плуга.

У вечері, як уже мали кінчати, їх стала кликати, голосно кричучи від дверий хати, Тереса. Кричала так неначе просила ратунку.

Батісте! Батісте!.. йди мерщій!

І Батіст побіг через поле, наляканий тоном голосу й несамовитими рухами жінки, що рвала на собі волосє й стогнала.

Дитина вмирала. Досить було подивитись, щоб пересвідчити ся. Батіст увійшов в кімнату й нахилившись над ліжком, почув дріж холоду, як неначеб йому линули холодною водою за спину. Бідолашний архирейчик ледво вже ворушив ся: тільки груди його підіймали ся з важким хрипом; його уста набули синього кольору; очи майже замкнені показували свою опуклість

вигаслу й не рухому, то були очи, що вже не дивили ся; його смагле личко немов почорніло таємничою темністю, як неначе на його кинули свою тінь крила смерти. Єдине, що виблискувало на сїй головцї, було біляве волосє, що розкинулось на подушцї, як покручена куделя, об яке розбивалось із дивним одсвітом світло від лямпи.

Мати стогнала безнадійно, вила як розлючений звір. Її дочка, що плакала нишком, мусїла її вдержувати, щоб вона не кинула ся на дитину, або не розторощила собі голову об стїну. За порогом плакали малї ненаважуючи ся ввійти, немов настрашені криками своєї матери, а коло ліжка стояв Батіст обхоплений горем, стиснувши кулаки, кусаючи собі губи, і втупивши очи в те маленьке тїло, якому такі болї й дріжаня коштувало житє. Спокій сего велитня, його сухі очи, що мигали з нервовою дріжю, похилена над сином голова, мали вираз ще більшого горя, ніж крики матери.

Раптом він завважив що Батістет стоїть біля него; він прийшов наполоханий матерним криком. Батіст розсердив ся, побачивши що він покинув коня серед ниви, і хлопець утираючи сльози, побіг хутенько щоб привести скотину в стайню.

Кілька хвилин перегодом нові крики

збудили Батіста від його гіркого остовпіня.

— Тату!.. тату!..

То Батістет кликав його за дверима хати. Батько причуваючи нове лихо, побіг за ним, не розуміючи його заплутаної мови. Кінь... сердешний білий... на землї... кров...

І за кілька кроків він побачив його: кінь лежав підгорнувши під себе ноги, ще запряжений у плуг, але силкував ся звести ся, витягаючи шию і смутно ржав, а тим часом з його боку побіля одної з передних ніг текла поволї кров і напувала свіжо прорізані борозни.

Його ранено, і тепер може умре. Боже милий! скотина що потрібна йому так, як власне житє і ради якої він мусїв запозичати ся в хазяїна...

Поглянув навкруги, немов шукаючи винуватця. Нїкого на рівнинї, що синїла від смерканя, чув ся тільки далекий гуркіт возів, гомін з очеретів і голоси якими перекликали ся з хати до хати. На поблизьких шляхах, по доріжках нї душі.

Батістет силкував ся виправдати себе за таку необачність. Біжучи до хати, він бачив на шляху гурток людий, веселу кумпанію, що сміяла ся й співала, певно повертаючи з корчми. Може бути що то вони.

Батько не хотів слухати далї... Пімен-

то, хтож инший міг бути? Ненависть городу вбила йому сина, і тепер сей розбійник занапащає йому робочу скотину, знаючи о скільки вона йому потрібна. Господи! Чи не досить уже сього, щоб христіянин наважив ся загубити свою душу.

І не міркував більше. Сам не тямлючи, що робить, вернув ся до хати, зняв свою рушницю зза дверий, і швидко побіг; тим часом інстиктово відчинив камеру своєї зброї, щоб побачити чи обидва дула набиті.

Батістет зостав ся коло коня, стараючи ся зупинити йому кров хусткою, знятою з голови. Він відчув острах, бачивши як батько побіг шляхом з наготовленою рушницею й з бажанєм заспокоїти свою лютість убійством.

Був страшний вигляд того чоловіка спокійного й вайлуватого, в якому прокидав ся звір, обурений тим, що його дратують день-у-день. В його очах налитих кровю блищав запал убійства; все його тіло здрігало ся від гніву тихомирної людини, що як переходить межі терпеливого спокою, то вже впадає в розлютоване.

Як роздратований кабан він кинув ся через поле, топчучи рослини, плигаючи через рівчаки ламаючи очерети; збочив з шляху, щоб прийти навпростець до хати Піменто.

Хтось стояв на порозї. Засліплене від гніву й сутїнь смеркання не дали йому роздивити ся, чи то був чоловік, чи жінка, але він бачив як одним скоком воно ввійшло в хату й зразу замкнуло двері, налякане появою того чоловіка, готового нацїлитись рушницею.

Батіст зупинив ся перед замкненою хатою.

— Піменто!.. Розбійнику!.. Виходь!

І його голос йому самому здав ся дивним, неначе був чужим. Був то голос тремтячий і тонкий, гострий від задухи гніву.

Нїхто не озвав ся. Двері були замкнені: зачинені були вікна і три віконця в горі над фасадою, що давали світло горищу, де складали врожай.

Розбишака певно дивить на його в яку небудь дїрку, може наставляє рушницю, щоб стрельнути на його по зрадницькому, з якого небудь з горішних віконець, і несвідомо, з тією муринською обережністю, що готова завше сподївати ся від ворога всякої капостної штуки, він захилив ся тїлом за грубий стовбур інжирного дерева, що давало тїнь хатї Піменто.

Імя Піменто без упину дзвенїло в тишї смеркання, з проводом усякого роду лайки.

— Виходь, страхопуде!.. Покажи ся,

ледащо!

А хата зіставала ся мовчазна й замкнена, неначе її зовсім покинули.

Батістови здавало ся, що він чує задушені жіночі крики, шамотню боротьби, щось таке що давало йому думати що то сердешна Пепета борикаєть ся з Піменто, бажаючи вдержати його, а він певно намагаєть ся вийти з хати, щоб відповісти на лайку: але далї він не став чути нїчого, і його образливі вигуки дзвенїли в безнадійній тиші.

Се його розлючувало ще більше, ніж колиб ворог був зявив ся. Він почував що божеволїє, здавало ся йому, що німа хата глузує з його, і покинувши свій захисток, він кинув ся на двері й став гатити їх прикладом.

Дерево аж здрігало ся від грюканя несамовитого велетня. Він хотів зігнати свій гнів на житлї, коли вже не міг потрощити господаря, і він із запалом гатив у двері й так само молотив стіну, вибиваючи великі шматки вапна. Кілька разів він навіть притуляв рушницю до щоки, бажаючи пустити два набої у віконця на горищі, і його тільки вдержував страх зістати ся беззбройним.

Його розлютоване де далї зростало, налиті кровю очи ледви могли бачити; він хитав ся як пяний. Він мало не впав до до-

лу як пробитий, корчучись від гніву, задушений лютістю, але переміг себе, а далї раптом червоні хмари, що його сповивали розірвали ся й за лютістю прийшла кволість; він побачив усю свою недолю, почув себе виснаженим; його гнїв розбитий таким напруженєм, розійшов ся, і Батіст, посеред вичитуваня лайок, почув що голос його слабне, повертаючись на стогін, і на останку він прорвав ся плачем.

Він уже не лаяв більше Піменто. Пішов помалу назад, поки вийшов на шлях і сїв на горбочку з рушницею біля ніг. Там він плакав та й плакав почуваючи з сього велике полегшенє; його приголубила темна нічка, що неначе мала свою частку в його лихови, бо що разу ставала темнїйша, вкриваючи його плач, мов дитини.

Який він нещасний! Один проти всїх. Малого він знайде мертвого вернувшись до хати; кінь, що був його житєм, тепер нї до чого через тих розбійників; лихо насуваєть ся на його з усїх боків, підіймаєть ся з шляхів, з хатин, з очеретів, користаючи з кождої нагоди, щоб дошкулити його родинї, а він беззбройний, не може боронити ся від того ворога, що зникає, ледви він намірить ся побороти ся з ним, не можучи більше терпіти.

Господи! що він такого вдіяв, щоб стільки терпіти? Чи не був він чесною лю-

диною?

Він почував себе що-разу дужче прибитим горем. Сидів нерухомо на горбочку. Могли прийти його вороги: він мав навіть сили щоб підняти рушницю що лежала біля його ніг.

На шляху чуло ся не швидке теленькане й сповняло темряву таємничим тремтінєм. Батіст подумав про свого малого, про бідного архирейчика, що певно вже вмер. Може то дзвонять так любо ангели, що прилинули взяти його і літають над городом не знаходячи його вбогої хатини. Ох, колиб не инші... колиб їм не були потрібні його руки щоб жити! Бідолаха прагнув зникнути; думав яке то булоб щастє покинути тут долї на горбочку те тїло, що його піддержуванє так богато йому коштує, і припавши до душеньки свого сина, тої неповинної дитини, линути, линути, як ті блаженні, котрих несуть ангели, і яких він бачив на образах в церкві.

Теленькане чуло ся близько него і шляхом проходили невиразні постати, що він не міг розпізнати своїми очима, затуманеними сльозами. Він почув що його хтось торкнув кінцем палиці. Підвівши голову побачив, що вирізнилась якась постать, якийсь привид схилив ся над ним.

Він пізнав дядька Томбу, єдиного чоловіка з городу, що не заподіяв йому ні-

якого лиха.

Пастух, що вважав ся за ворожбита, мав дивну прозірливість сліпих. Заледви він пізнав Батіста, то вже здавало ся, зрозумів усю його недолю. Він торкнув палицею рушницю, що лежала біля його ніг, і повернув голову, наче шукаючи очима в пітьмі хату Піменто.

Почав говорити поволї, з спокійним смутком, як людина звична до лиха того світа, який він мав незабаром покинути. Він угадував Батістове горе.

— Сину мій... сину мій...

Він сподівав ся всього того, що стало ся. Він його остерігав ще в перший день, як він сїв на тій проклятій земли: завдасть йому лиха...

Проходячи попри його хату, він побачив світло крізь відчинені двері... він чув безнадійні крики; собака вила... Умер малий, адже правда? А він тут думає, що сидить на горбочку, коли справдї він тут одною ногою в тюрмі. От так і гублять себе люди і руйнують ся родини. Він готовий скінчити дурним убійством, як бідолах Баррет і вмерти як і він у тюрмі.

Се неминуча річ: сю землю прокляли бідні люди, і вона тільки й може давати овоч проклону.

І бурмочучи свої страшні пророкуваня, пастух пішов далї за своїми овечками шля-

хом до села, даючи пораду бідному Батістови, щоб ішов геть відтіля, але далеко дуже далеко, де недовелось би заробляти хліб борючи ся з ненавистю бідноти.

І вже як його не видно було і він пірнув у темряві, все ще чув Батіст його поважний і смутний голос, від якого йому ставало моторошно:

— Вір менї, мій сину... завдасть вона тобі лиха!

VIII.

Батіст і його родина не зрозуміли, як почала ся нечувана й несподївана річ: хтось перший наважив ся ступити на місток, що сполучав шлях із проклятим полем.

Не стали в хатї зупиняти ся над такими дурницями. Придавлені горем вони побачили, що город раптом іде до їх, вони не сперечали ся, бо нещастє потребує потїхи, тай не дякували за несподїване наближенє.

Смерть дитини рознесла ся по всїй околиці з надзвичайною швидкостю, з якою розголошують ся на городї новини, від хати до хати на крилах пащикуваня, найскоршого з телєґрафів.

Сеї ночи богато людий погано спали. Здавало ся, що дитина, відходячи, зіставила колючку в сумлїню сусїдів. Не одна жін-

ка перевертала ся на ліжку, турбуючи своїм неспокоєм сон свого чоловіка, який гримав незадоволено: та дитина турбовала її сон. Що воно розповість Богови, як злине на небо?...

На всїх потроху сягала відповідальність за ту смерть, але кождий з лицемірним еґоїзмом віддавав сусїдови найголовнїйшу вину того горячого переслїдуваня, наслїдки якого впали на малого. Кожда кума складала вину на иншу, ту, котру вважали своїм ворогом. Зрештою всї поснули з наміром другого-ж дня полагодити заподіяне лихо, піти вранцї прислужити ся родинї і поплакати над бідною дитиною і крізь хмари сну вони ввижали Паскуалєта білого й осяяного, як ангел, з докором у поглядї всїм тим, що були такі жорстокі до його й його родини.

Весь люд з околицї встав міркуючи про те, яким побитом приблизитись до Батістової хати й увійти в неї. То був іспит сумлїня, вибух каяня, що припливав до вбогої хати з усїх кінцїв рівнини.

Розвиднїлось, і в хатинї вже сидїли дві баби, що жили в сусїднїй хатцї. Родина, пригноблена, ледви чи й здивувалась, що сидять дві жінки там, куди нїхто не приходив уже більше пяти місяцїв. Вони хотїли бачити дитинку, бідну зіроньку поранню, і ввійшли до кімнати дивити ся на його, все

ще на ліжку, обгорнутого саваном по саму шию і його тіло ледви визначало ся під покровом, і білява головка нерухомо й важко лежала на подушці. Мати одна тільки плакала, сховавшись у куток, звившись у клубочок, маленька як дитина, і наче старала ся зменшитись і зникнути.

За тими жінками ввійшли инші й инші і ціла низка зажурених кумась, що сходили ся з усіх боків городу і оточували ліжко, цілували маленьке тіло й хапали ся за його так, неначе воно належало їм, залишаючи на боці Тересу й її дочку, що знеможені неспанєм і плачем здавали ся як дурні й сиділи похиливши на груди лице, червоне й наче ошпарене слізьми.

Батіст, сидячи серед хати на плетеному стільці, дивив ся з отуманілим виразом на процесію того люду, що так дуже його кривдив. Не почував ненависти, але також само і вдячности до їх. Зі вчорашного перелому він вийшов знищений і дивив ся на се все з байдужностю, як неначеб то була не його хата і той бідолашний малий, що лежав на ліжку, не був його син.

Тілько собака, що лежала звинувшись біля його ніг, неначе заховала спогади й почувала ненависть: вона тикала носом у всі ті спідниці що входили й глухо харчала, немов бажала кусати ся й тільки здержувала себе, щоб не зробити недогоди своїм хазя-

їнам.

Менший нарід поділяв незадоволенє собаки. Батістет дивив ся хилим оком на всїх тих тїток, що стільки разів глузували з його як проходив попри їхнї хати, і він тулив ся в стайнї, щоб непопускати з очей бідного коня, якого він гоїв згідно з наказами ветеринара, покликаного минулої ночи. Він дуже любив братїка, але смерть не має лїків і його тепер найбільш клопотало те, щоб кінь не зістав ся кривим.

Двоє малих, задоволені в глибинї з того нещастя, що стягало на їх хату увагу цїлої околиці, стерегли двері, не пускаючи дїтвору, що як ті зграї воробцїв налїтали всїма шляхами й стежками з негарною й підбудженою цїкавістю — подивити ся на небіщика. Тепер прийшов їхнїй час, тепер вони були панами. І з відважностю тих, хто в своїй хатї, вони на одних сварили ся й проганяли, инших пускали в хату, даруючи їм свою протекцію, відповідно тому, як вони поводили ся з ними підчас крівавих і непевних мандрівок по дорозї до школи... Паскуди! Знайшли ся ж такі, що намагали ся ввійти після того, як були дієвими особами в сварцї, в якій бідолашний Паскуалет упав в канал і схопив смертельну хоробу.

Поява кволої й блїдої молодички, здавало ся, ожпвила всю родину напливом важких спогадів. То була Пепета, жінка Пімен-

то. Навіть вона прийшла!

Батіст і його жінка мали бажанє протесту. Але їхня воля не мала сил... Навіщо? Нехай собі йде. І як що прийшла на те, щоб радіти з їхнього горя, може сміяти ся, скільки схоче. От вони тут безвладні, прибиті тугою. Бог, що все бачить, заплатить кождому своє.

Але Пепета пішла просто до ліжка, відсунувши инших жінок. Вона мала в руках здоровенну вязку цвітів і листя, які й розсипала над ліжком. Перші пахощі молодої весни розійшли ся по хаті, що пахла медікаментами і в важкім повітрі якої чув ся, здавало ся, дух безсонної ночи й безнадійного зітханя.

Пепета, бідна робоча скотина, що вже втратила надію бути матірю, а йшла заміж сподіваючи ся мати дітий, втратила спокій побачивши ту головку білу як слонева кість, облямовану навкруги волосєм як золотим сиянєм.

— Сину мій!... Бідолашний мій!...

І плакала від щирого серця, нахиливши ся над умерлим ледви доторкаючи ся губами до блідого й холодного чола, наче боячи ся його розбудити.

Почувши її хлипанє, Батіст і його жінка підвели голови, наче здивовані. Вже ж вони знали, що вона добра жінка. Він, був

лихий. І батьківська вдячність світила ся в їхніх очах.

Батіст аж затрусив ся, побачивши, як бідна Пепета обіймала Тересу й її дочку, мішаючи свої сльози з їхніми. Ні, тут не було лицемірства, вона сама жертва і тому вміє розуміти горе тих, що стали жертвами також.

Молодиця втерла сльози. Знову виявила ся в їй моторна й дужа жінка, звична працювати як віл, щоб удержати господу. Подивила ся дивуючи ся навкруги. Все те не може так зіставати ся. Дитина на ліжку і все не прибране! Треба прикрасити дитину до останньої подорожі, убрати в біле, чисте й осяйне як зоря порання, до якої він подібний.

І з інстинктом вищої істоти, що вродила ся для розпоруджуваня й уміє добути слухняности, вона почала нагадувати иншим жінкам, а ті наввипередки старали ся прислужити ся чимнебудь родині, раніш такій ненавидній.

Вона піде в Валєнсію з двома товаришками, щоб купити саван і домовину; инші підуть на село, або розійдуть ся по сусідних хатах, пошукати всяких річий, які наказала Пепета добути.

Навіть ненависний Піменто, що зіставав ся невидний, мав роботу в тому приготовані. Його жінка, зустрівши його на шля-

ху, звеліла йому, щоб наняв музики на вечер. Вони такі гулящі й пяниці як і він, то певно він їх здибає в Копиній корчмі. І хвалько, що в той день здавав ся заклопотаний, вислухав свою жінку не кажучи слова на відповідь і приняв велячий тон, яким вона йому говорила, похнюпившись у землю, як засоромлений.

Від попередної ночи він почував себе иншим. Той чоловік, що його викликав і лаяв примушуючи його сидіти замкнувшись у хаті, як курка, жінка що вперше заімпонувала йому відібравши в його рушницю; недостача сміливости в него, щоб стати перед жертвою що мала за собою справедливість все те було причиною того, щоб бути засоромленим і збентеженим.

Він вже не був той Піменто, що ранійш. Почав розглядати ся й навіть став підозрівати, що все заподіяне Батістови й його родині було злочинством. Був момент, що він почув до себе зневагу. Що він за людина!.. Все собаче поводженє його й инших сусїдів здалось тільки на те, щоб позбавити житя бідного хлопчика. І, як він мав за звичай у чорні дні, коли якийсь клопіт наморщував йому чоло, він подав ся до корчми шукати розваги, котру беріг Копа в знаменитім бурдюку, тому що в куточку.

В десять годин ранку, коли Пепета з двома товаришками повернула ся з міста,

хатина була повна людий.

Дехто з чоловіків, найбільш спокійні на вдачу, що брали малу участь у поході на чужинців, творили круг з Батістом на дверях хати, одні присївши по муринському, инші сидячи в плетених кріселках, курили й розмовляли повагом про городину та врожаї.

В середині жінки та ще жінки стовпили ся коло ліжка, затуркали матїр своїм пащикуванєм, одні розповідали про дїтий, яких вони втеряли, инші, росташувавши ся по куточках як у своїй власній хатї, плели всячину, судячи сусїдів. Сей день був надзвичайний, то-ж дарма що їх хати зістали ся не прибрані, а обід не зварений; можна вибачити. А сотворіня, що чепляли ся за їхнї спідницї плакали й глушили своїм криком, одні намагаючи ся вернути ся до дому, а инші просячи щоб показали їм дитинку.

Деякі баби захопили шахварство й кождої хвилини набовтували великі посудини води з вином і цукром, частуючи Гересу та її дочку, щоб їм лекше плакало ся, а коли бідолашні, вже налиті тією солодкою повідю, не хотїли більш пити, прислужливі кумасї по черзї пригублювали ті свіжі напої, бо вже-ж і їм треба було зігнати смагу.

Пепета почала кричати, бажаючи дати порядок тому натовпу. Гетьте на двір! Замість докучати тут, красше булоб забрати

відсіля двох бідолашних жінок виснажених горем, одурілих від гомону.

Тереса ніяк не хотіла покинути свого сина навіть хоч би на короткий час: хутко вона перестане його бачити; нехай не відбирають у неї того часу, що зіставав ся їй дивити ся їй на свій скарб. І прориваючись дужчим риданєм, вона кинула ся на холодне тіло, бажаючи його обняти.

Але проханя дочки й Пепетина воля перемогли, і Тереса в супроводі великого числа жінок вийшла з хати, закривши хвартушиною лице, стогнучи й хитаючись, не звертаючи уваги на тих жінок, що її вели й сперечали ся за те, кому забрати її до своєї хати.

Пепета почала впорядковувати погребову урочистість. Поставила проти входу біленький сосновий стіл, на якому обідала родина, й покрила його саваном, приколовши кінці шпильками. Поверху послали покрив з накрохмаленого плетива і на його поставили маленьку труну, привезену з Валєнсії, цяцьку, на яку дивували ся всі сусідки, білу скринку, ґалонована золотом і мягко підбиту з середини, як колисочка.

Пепета добула з вузла останні убори небіжчичка — ґазову сорочку на смерть, проткану срібними нитками, черевички, вінок з квітів, усе біле як сніг, як світло зірки поранної, чистоту якої символізувала чисто-

та бідолашного хлопчика.

Поволи, пестливо як мати, почала готувати Пепета тіло до погребу. Вона пригортала холодне тілце до своїх грудий з поривом неплідної ніжности, вкладала в рукави задубілі рученята з дбайливою обережностію немов уламки скла, які можуть розбити ся від найменшого потиску, і цілувала його холодні ніжки, перш ніж натягти на їх черевички.

На своїх руках, як білого голуба одубілого від морозу, вона перенесла бідного Паскуалета в труну, на той вівтар, зведений по середині хати, перед котрим мали пройти всї городарі, стягнені цікавостію.

Та ще було не по всьому: бракувало найкрасшого вінка, чеиця з білих квітів з підвісами, що висїли над ушками, дикунською прикрасою подібною до тих, що начеплюють Індійці в опері. Побожно прихильні руки Пепети, взявшись до страшної боротьби з смертію, покрасили блїді щоки в рожевий кольор, його ротик, почорнїлий від смерти, відживив ся від огнисто червоної фарби, та надаремно старала ся простодушна робітниця відкрити як найдужче його зівялі вії: вони опали знову, закриваючи померхлі очи, мов покриті серпанком, без блиску, повиті в смуток смерти.

Бідолашний Паскуалет!.. Нещасний

архирейчик! З своїм чудернацьким вінком і помальованим личком він зробив ся потворою. Більше жалібного почутя збуджувала його блїда головочка з зеленковатостію смерти, лежачи на материнній подушці без инших окрас, крім білявих кучерів.

Але все се не перешкаджало добрим городаркам захоплювати ся її роботою. Дивіть ся!.. він наче спить! Такий гарний! Такий усміхнутий!.. Ніколи не бачив ніхто такого гарного хлопчика.

І наповнювали квітами порожняву труну; квіти на білому убрані, квіти розкидані на столї, цілі купи їх на ріжках, у формі кетягів; ціла рівнина давала поцілунок тій дитині, що стільки разів бачили всі, як вона бігала по стежках немов пташка; рівнина поскидала на холодне тїло хвилї пахощів і кольорів.

Двойко маленьких братів дивили ся на Паскуалєта похмуро, поважно, як на вищу істоту, що має розправити крила з хвилини на хвилину, а собака ходила округ жалібного катафелька, витягаючи морду, бажаючи лизнути холодні рученята мов з воску, і в неї виривав ся немов людський плач. стогін безнадії, що дратував жінок і справляв те, що вони ганяли бідне створінє й штурхали його ногами.

О пів дня Тереса, вирвавшись мало не

живосилом із схованки, де її держали жінки, вернула ся до хати. Її матерня ніжність мала щире задоволенє з приборів малого; і вона його цілувала в помальовані уста й стала дужче голосити.

Була обідня пора. Батістет і малі, котрим горе не здужало задушити голод, порались коло окрайців по кутках. Тересї з дочкою не йшла їжа на думку. Батько, сидячи все в плетеному кріселку, під тичинами коло дверий, палив цигару за цигарою незворушний як східна людина, повернувши спину до своєї хати, як неначе-б бояв ся дивити ся на білий катафальк, що був вівтарем тїлови його сина.

По обідї стали одвідувати ще більш численні гостї. Жінки приходили в святковому убраню наложивши мантілї, щоб бути при погребі. Дївчата настирливо сперечали ся за те щоб бути з числа тих чотирох, що мають нести бідну дитину до цвинтаря.

Ідучи повагом узбочем шляху й остерігаючись від куряви як від смертної небезпеки, прийшли пишні гостї: дон Хоакін і, доня Пепа, учитель і його сеньйора. Того дня по обідї з нагоди нещасливого випадку (як він казав) не було школи. Се легко було зрозуміти: бачивши юрбу хлопців завзятих і тихеньких, що тисли ся в хату й занудивши ся дивити ся, колупаючи в носї, на тїло свого товариша, вихо-

дили бігати по сусідному шляху або стрибати через канали.

Доня Хосефа, в обшмульганій, шерстяній сукни й великій жовтавій мантилї, урочисто ввійшла в хату і сказавши кілька пишних фраз, перехоплених на льоту в свого чоловіка, всадовила свою дужу фіґуру на плетений мотузками столець і зісталась там сидїти нїма і як сонна, дивлячись на труну. Добра молодиця, звикла слухати й подивляти свого чоловіка, не вміла провадити розмови.

Учитель, що пишав ся в свойому зеленковатому жупанку великих свят і в здоровенній хустцї на шиї, остав на дворі, побіч батька. Його робітницькі ручища були засунені в чорні рукавицї, що посивіли від часу й набули кольору мушачого крила; він без перестанку ворушив ними, бажаючи притягти увагу на свої прикмети великої урочистости.

Для Батіста добув він теж найбільш цвітучий і голосний стиль. Батіст був кращим його клієнтом: нї одної суботи не забув він доручити своїм дітям два кварто за науку.

— На світї так, сеньйоре Батісто: треба корити ся. Нїколи ми не можемо знати Божих замірів: часто він повертає лихо на добро для людий.

І перебивши сам низку загальновідо-

мих фраз, виголошених піднеслим тоном, наче він був у школї, він додав тихим голосом, хитро прижмуривши очи:

— Чи звернули увагу, сеньйоре Батісто, на ввесь сей люд? Учора ще плели всяку гидоту про вас і вашу родину, і знає Бог що я їх дуже часто докоряв за ту злосливість, а сьогодня приходять у вашу хату з такою самою довірою як у свою і сиплять на вас докази своєї прихильности. Лихо змушує їх забувати; зближило їх до вас.

І по де-якій мовчанцї, впродовж якої він сидів схиливши голову, він додав з певностію, вдаривши себе в груди:

— Вірте менї, що я їх добре знаю: в глибинї своїй вони добрий нарід. Дуже грубі, се так; здатні до найбільшої жорстокости; але з серцем що зворушуєть ся нещастєм і примушує їх сховати пазурі... Бідні люди! Чим вони виннї, що народили ся щоб бути звірами і нїхто не виводить їх з дикого становища?

Мовчав чималий час, а тодї додав із запалом купця, що вихваляє свій крам.

Тут потрібна освіта, багато освіти. Храми знаня, що розливали-б світло науки на сю рівнину; лихтарі, що... що... Зрештою, колиб ходило більш дїтий до мого храму, я кажу, до моєї школи і колиб батьки замість напивати ся платили справно, як от ви се-

ньйор Батісто, то все повернулось би на инше. І не кажу більше, бо не хочу ображати.

В тому була небезпека, бо поблизу ходило богато з тих батьків, що посилали до його учнів без додатку двох кварто.

Инші землероби, з тих що показували більшу ворожнечу до родини, не насмілювались підходити до хати і зіставали ся на шляху, стоячи колом.

Що раз більше припливало народу до хати. Не було вільного місця в середині і жінки й діти сідали на ослонах з цегли під тичинами, або на горбках, дожидаючи часу погребу.

З середини чув ся плач, умолянє енерґічним голосом, гомін суперечки. То Пепета силкувала ся відібрати Тересу від тіла її сина. Ось годі бо... треба мати розум. Дитина не може тут зістати ся на завжди; вже не рано, і тяжкі хвилини минуть ся скоро.

І вона борола ся з Тересою щоб одірвати її від труни та завести силоміць у кімнату, щоб вона не була тут у страшну хвилину виносу, коли зіронька світовая, піднята на плечі полине росправивши свої білі крилця смертельної сорочки, щоб ніколи вже не вернути ся.

— Сину мій! царю своєї матери! — стогнала бідолашна Тереса.

Вона його більш не побачить... оден тільки поцілунок, ще оден; головка, що раз більше холодна й посиніла, не вважаючи на пофарбоване, рушала ся з одного боку подушки в другий, коливаючи свою діядему з квітів, на жадібних руках матери й сестри, що змагали ся за останий поцілунок.

При виході з села певно вже дожидають пан-отець із причетником і хлопцями; не годить ся примушувати їх чекати. Пепета не могла витерпіти. Гайда! рушайте! І за помочію инших жінок Тереса й її дочка були мало не живосилом запроваджені в кімнату і поверталп ся роскудовчені, з червоними від сліз очима, і груди їх тріпотали зрушені від скорботного змаганя і вже не було плачу, а тільки скиглене.

Четверо дївчат у довгих спідницях, з шовковою мантилею спущеною на очи, з соромливим виглядом, взяли ся за ніжки стола, підіймаючи ввесь білий катафал. І неначе салют на повитане прапора, що підносить ся, залунав дивний, протяглий, страшний стогін, від якого в декого похололо за спиною. То собака прощала ся з бідною дитиною, тягнучи нескінчений жалібний крик, з заплаканими очима і витягши лапи, неначе хотіла протягти своє тіло аж доки сягає її плач.

На дворі дон Хоакін плескав у долоні прикликаючи до уваги. „Ану, шикуй ся вся

школа!" Народ, що був на шляху, наблизив ся до хати. Піменто командував своїми приятелями; а ті наготовляли свої інструменти, щоб повитати дитину, скоро покажеть ся на дворі; і в безладї й гомонї, з якими шикувала ся процесія, пищав клярнет, вироблював ґамми корнет, а тромбон хекав як товстий задушливий дїд.

На чолї процесії пішли хлопцї підіймаючи в гору великі віти базілїки. Дон Хоакін умів добре все впорядкувати і за ними, протовплюючись крізь народ, показали ся чотири дївчині, піддержуючи білий і легкий вівтар, на якому бідна дитина положена в трунї, рушала головою, легонько хитаючи її в оден і в другий бік і наче прощаючи ся з своєю хатою.

Музики утяли жвавого й веселого вальса ставши за труною, й за ними посунули стежкою від хати, тїсними гуртками, всї цїкаві.

Хатина, викинувши з себе геть далеко ввесь тиск люду, зістала ся нїма, похмура, обвіяна тим сумним духом місця, яким пройшло нещастє.

Батіст, сам-оден під тичинами, не покидаючи своєї постави нечутливого мавра, гриз свою сигару і стежив за ходою процесії, що почала хвилювати ся великим шляхом і в їй вирізняла ся труна вбраня й зеленого гіля.

Гарно почала бідна дитина дорогу на небо невинних! Рівнина, потягаючи ся засно під поцілунком весняного сонця, обгортала небіщичка своїм запашним подихом, проводжала його до ями, вкриваючи його нечутною дотикови плащеницею пахощів. Старі дерева, що розвивали ся, напоєні соком відродженя, неначе витали маленьке тіло, коливаючи від вітру свої віти повні цвіту; ніколи ще смерть не проходила по земли в такому гарному передягненю.

Розпатлані, ревучи як божевільні, вимахуючи нестямно руками, зявили ся на порозї хатини обидві нещасні жінки. Їхні голоси протягали ся як нескінчений стогін у спокійному повітрі рівнини, напоєному лагідним світлом.

— Сину мій!.. Серденько моє!.. стогнали бідолашна Тереса та її дочка.

— Прощай, Паскуалєте! прощай! — кричали малі діти, ковтаючи сльози.

— Ауyу! ауyу! — вила собака, витягаючи голову з нескінченим скигленєм, що стискало нерви й проймало рівнину смертною дрїжю.

І здалека крізь гілє, котячись зеленими хвилями ланів, відбивала луна вальс, що провожав на вічний спочинок дитину, вона ж коливала ся в своєму білому човнику, ґальонованім золотом. Плутані перебо-

ри корнета, його дияволські вибрики здавали ся веселим реготом смерти, що з дитиною на руках бігла геть поміж пишнотами рівнини.

Як звечеріло, похід повернув ся назад.

Малі діти, що не мали сну через турботу попередної ночи, коли їх відвідала смерть, поснули на стільцях. Тереса та її дочка, знесилені від плачу, позбувши ся енерґії по стількох безсонних ночах, на останку мов здеревеніли й попадали на те саме ліжко, що заховало ще слід бідолашної дитини. Батістет хріп у стайні поблизу слабого коня.

Батько, все мовчазливий і нечутливий, приймав гостий, стискав руки, дякував рухом голови за вислови ґречности й слова потїхи.

Як настала ніч не лишило ся нїчого.

Хатина зістала ся темна, мовчазна. Крізь відчинені й похмурі двері чуло ся як далекий шепіт, утомлене дихане сїмї, що попадали всї як мертві, по тій боротьбі з горем.

Батіст, завше нерухомий, дивив ся як ідіот на зорі, що тремтїли в темному блакиті ночи.

Самостійність його відживляла. Починав вирозумівати своє становище.

Рівнина мала той самий вигляд що й завше, але йому вона здавала ся більш гар-

нюю, більше надихала спокою, неначе похмуре лице, що розгодинюєть ся й усміхаєть ся.

Люди, котрих крики чули ся з далека від дверий хат, уже не мають до його ненависти, вже не будуть переслїдувати його родину. Вони були в його під дахом, затираючи своїми ногами те закляте, що тяжило на землї дядька Баррета. Він має почати нове житє, але якою цїною!..

І раптом уявивши собі виразно всю недолю, подумавши про бідного Паскуалета, що саме в той час лежить придавлений шаром вогкої занечищеної землї, торкаючи ся своїми білими покровами до инших зітлїлих тїл, і що гидкий хробак чигає на його, такого гарного, з ніжною шкірою, яку гладила його шорстка рука, його білявими кучерями, які він так часто пестив — відчув немов тяжка хвиля підкочуєть ся йому від серця до горла.

Цвіркуни, що співали на сусїдному горбочку, замовкли злякавши ся дивного гикання, що розірвало тишу й чуло ся в пітьмі велику частину ночи, як хрипінє раненої звірини.

IX.

Прийшов святий Іван, найкрасший час у роцї; час жнив і достатку.

Простір тремтів від світла й тепла. Африканське сонце кидало струмки золота на землю, росколюючи її вогнем свого милування, і його золоті стріли пронизувались поміж тісним листєм — зеленим наметом, що під ним ховала рівнина свої балакучі канали й вогкі борозни, неначе боячи ся тієї спеки, що всюди розвивала житє.

Дерева простягали свої віти обвішані овочами, згинали ся віти кізіля під вагою жовтих кетягів прикритих лискучим кистєм, виглядали абрикоси з поміж листя як рожеві личка дитини, і хлопці оглядали нетерпляче грубі инжирні дерева, жадібно вишукуючи достиглих ягід, і з садочків через стіни дихали жасміни духом, і маґнолії, як кадила слоневої кости посилали хвилї пахощів у горяче повітрє, насичене духом жнив.

Блискучі серпи рушали ся, вистригаючи поле, скидаючи до долу руді чуприни пшениці, буйні колоски що надто повні житя прагнули лягти на землю згинаючи свої тонкі стеблини.

На токах нагромаджувалась солома золотими горами, що відбивали соняшне світло, відвіювала ся пшениця в вихрах куряви, а на пожатих нивах по всій стернї стрибали воробці, вишукуючи забуті зерна.

Всюди була радість, весела праця. Рипіли вози по всіх шляхах, ватаги хлопців

гасали по ланах або підскакували на токах, думаючи про пироги з нової пшениці, про житє в достатку й ситости, що почпнало ся від часу як наповняло ся горіще, і навіть старі шкапи дивили ся веселими очима, ступаючи більш певно, наче набравши сили від духу копиць соломи, що поволи, як золота річка, проплине через їхні ясна в протязї року.

Припасені в кімнатах гроші за зиму, приховані в скрини, або заложені в панчоху, починали кружляти по околиці. Як наставав вечер, корчми наповняли ся почервонілими й лискучими від сонця чоловіками в шорстких спітнілих сорочках, вони розмовляли про врожай і про виплату на святого Івана гроший за пів року, що треба нести хазяїнам землї.

І в Батістовій хатї достаток віджпвив веселість. За врожаєм забули про дитину. Тільки часом мати зненацька сльозами й глибоким зітханєм виявляє, що пригадала собі на якийсь час малого.

Але пшениця, ті повні мішки, що Батіст із сином тягали на гору і від яких здрігало ся горище, як падали з їх плїч, і тремтїла вся хата, — от що цїкавило всю родину.

Почала ся добра доба. Тепер прийшла до їх фортуна така велика, як ранійш була недоля. Днї плинули в святім спокою; роботи було чимало, але ніякий випадок не

турбував монотонности працьовитого житя.

Трохи охолонула прихильність, яку виявляли всї сусїди, як ховали малого. Разом з тим притушила ся згадка про те нещастє, люди наче стали каяти ся за свій щирий порив теплого почутя, і часом згадували про катастрофу з дядьком Барретом і прибутє приблуд.

Але спокій уложений вільно перед білою труною малого ради сього не каламутив ся. Люди стали трошки холодні й недовірливі, се правда; але всї міняли ся привитанєм з його родиною, дїти могли ходити по околицї не боячи ся ворожих нападів, і навіть Піменто зустрічаючи Батіста кивав головою наче приятель, миркаючи щось на подобу відповіди на його привитанє. Зрештою коли й не любили їх, то давали їм спокій, се було все, чого вони могли бажати.

А в самій хатї — який достаток! який спокій! Батіст був дуже урадований урожаєм. Земля відпочивши, неорана довгий час, неначе появила за одним разом усю житєву силу, що набрала ся в її лонї за десять лїт відпочинку. Зерно буйне й рясне. По околицї ходили чутки, що цїна має підскочити високо, і що було красше (про се думав Батіст усміхаючись), йому не треба було дїлити зиску та платити аренду, бо був вільний від плати на два роки. Він добре вже заплатив за сю вигоду кількома міся-

цями перестраху та смертию бідолашного Паскуалєта.

Здавало ся що добробут родини відбивав ся на всїй хатї, чистий, блискучий, як ніколи. Видна, з далека вона вирізняла ся з поміж инших осель, наче показуючи, що їй більше щастя й більше спокою. Нїхто не пізнав би в їй нещасливої халупи дядька Баррета. Червона цегла намощена перед дверима вилискувала ся, виполїрована від цілоденного човганя. Шпалєри базілїки й нічної краси, і кручені паничі творили намети зелені, понад якими вирізняв ся проти неба трикутний і гострий фронтон хатини білий без плями; в серединї можна було побачити як мають завіси, що закривали двері до кімнат, мисники зі стосами тарілок і плескатими полумисками припертими сторч до стїни, що показували намальовані на днї чудернацькі пташиська і квіти схожі на томати, а на полиції на глечики, що здавала ся вівтарем фаянсу, виглядали, мов божества проти спраги, пузаті поливані кухлї, і глечики з фаянсу й зеленкуватого скла, почеплені на рядку гаків.

Старі покалїчені меблї, що були вічним спогадом давнїйшого мандруваня по світу втікачів від злиднів, починали зникати, даючи вільне місце иншим, тим, що моторна Тереса набула як відвідувала місто. Гроші за врожай поверталась на те, щоб полатати дірки хатньої обстанови, що прорвали ся за

ті місяці дожиданя.

Часто усміхала ся сїмя, згадуючи слова погрози Піменто. Тією пшеницею, що, мовляв хвалько, нїхто не пожне, починала відгодовувати ся вся родина. Росета мала дві нових суknї, а Батістет і малі пишали ся в неділю в новій одежі з голови до пят.

Проходячи рівниною в годину соняшної спеки, коли палало повітрє і мухи та чмілї важко гули, відчувало ся почутє гаразду перед тією хатиною, такою чистою й свіжою. Загін виявляв через свої стіни з глини й кілків житє що в йому ховало ся. Кудкудакали кури, кукурікав півень, стрибали крілї по западинах великої гори хмизу і під доглядом двох менших Working Тересиних синів, плавали качки в сусїдньому каналї, і бігали купки курчат по стернї, з невгамонним писком, порушаючи своїми рожевими тїльцями, ледви порослим тонким пухом.

Мало ся все се, не лїчучи ще того, що Тереса не один раз зачиняла ся в своїй кімнатї і відсунувши шуфлядку комоди, розвязувала хустку за хусткою, щоб захоплюватись дивлячись на копичку срібних гроший, перших гроший що чоловік її випрацював з землї. На все треба почину, і як що час буде добрий, то до сих гроший набіжать ще та ще нові, і — хто знає — може як доростуть хлопцї до того віку, що ще треба буде тягти жеребок, вона матиме спро-

могу відкупити їх назбираними грошима.

Спокійна й тиха радість матері помічали ся також і в Батіста.

Треба було подивити ся на його в неділю по обіді, як він пихкає цигарку за цілого кварто на честь святкового спочинку, проходжуючись перед хатою та поглядаючи закоханими очима на свої грядки. Двома днями ранійш він посадив у їх кукурузу та боби, як і мало не всї сусїди; бо не требаж давати землї дурно вилежуватись.

Він на силу міг дати собі раду з двома ланками, що зорав і засїяв. Але, як і небіжчика дядька Баррета, земля його спяняла; що разу йому хотїло ся обняти більше свою працю і хоча трохи вже минув потрібний час, хотїв підняти другого дня частку необробленого поля, що лежало ззаду за хатою, щоб посадити динї, овочу що красшого й нетреба, з якого жінка його матиме добрий зиск, носячи їх на базар у Валєнсію, як і инші жінки.

Було за що дякувати Богови, що дозволив їм нарештї жити спокійно в тім раю. Які розкішні землї в тій рівнинї! Не дурно, як росповідаєть ся в переказах, собаки мурини плакали як треба було забирати ся відсїля.

Жнива розчистили краєвид, зваливши маси пшеницї прикрашеної маком, що заслоняла вигляд з усїх боків як стїни золота; тепер рівнина здавала ся далеко біль-

шою, безмежною, і геть-геть розлили ся, никнучи з очий у далині, великі квадрати рудої землї, покраяні стежками.

По всій рівнині свято додержували недільного відпочинку, і як жнива недавно відбули ся і гроший було чимало, то нїхто й недумав ламати звичай. Не видно було щоб хоч оден чоловік працював на поли, нї одної коняки на шляху. Проходили баби стежками з блискучими мантіями над очима й із стільчиком у руцї, неначе їх стягав дзвін, що бовкав далеко, дуже далеко над покрівлями села; на одному перехрестї пищала ганяючи ся численна ватага дітвори, на муріжку на горбках вирізняли ся червоні штани вояків, що користали з святого дня, щоб побути годинку в своїй хатї; тріскали далеко, наче полотно, що його роздирають , пострїли на зґраї ластівок, що лїтали сюди й туди, немов крутячись у капризному танку з приємним свистом, і наче різали своїми крилами блакитний кришталь неба; дзижчали над каналами хмари москитів, ледви помітних, а перед одною зеленою будівлею під старими лозами рушали ся мішаниною кольорів квітчасті спідницї, пишні хустки, і дзвенїли гитари сонною каденцією, заколисуючи корнет, що верещав на всї кінцї рівнини, заснулої під сонцем, муринський голос валенсійської хоти.

Сей спокійний краєвид уявляв ся ща-

сливою, процьовитою Аркадією. Тут не могло бути лихих людий. Батіст потягав ся заласно, опанований тим спокійним добробутом, яким здавало ся сповнене все навкруги. Росета з хлопцями пішли на селянський баль; жінка дрімала в холодочку, а він проходжував ся від хати до шляху по клаптю необробленої землї, зіставленому для проїзду.

Стоячи на містку він відповідав на привитаня сусїдів, що проходили сміючись, неначе йшли дивити ся на веселу комедію.

Ішли до Копиної корчми подивити ся з близька на знамениту боротьбу Піменто з братами Терреролями, з двома ледарями як і Пепетин чоловік, що так саме були заеклими ворогами праці й бавили ся цїлий день у корчмі. Між ними виникало безліч пересправок і закладів найпаче як наставав такий час як тепер, коли корчма мала численнїйших гостий. Троє гультаїв наддавали оден перед оден дикунства, прагнучи кождий переняти славу в инших.

Батіст уже чув про той заклад що стягав нарід до славетної корчми, наче на урочисте святкуване.

Ходило о те, щоб зіставати ся сидїти граючи в трук, і не пити нїчого иншого крім горівки, аж поки виявить ся, хто впаде останний.

Почали в пятницю в вечері і все ще

сиділи всї троє на своїх плетених стільцях у неділю по обіді, граючи соту партію в трук, з глеком горівки на цинковім столї, покидаючи карти тільки на те, щоб проковтнути смачну ковбасу, за які Копа здобув собі великої слави, що добре вмів зберігати їх у оливі.

І звістка, розійшовшись по всїй рівнинї, притягала ввесь нарід за милю навкруги, що йшов цїлою процесією. Три молодцї не лишили ся нї хвилини на самотї. Вони мали палких прихильників, що брали ся займати четверте місце в партії, і як настала ніч, коли маса глядачів ішла собі по своїх хатах, зіставали ся там дивити ся, як вони грають при світлї лямпки повішеної на вільшинї, бо Копа був чоловік без жартів, не здатний піддержати важкий заклад, і як тільки настав час лягати, замикав двері, залишаючи грачів на пляцику і відновивши їм запас горівки.

Дехто удавав, що обурений дикунським закладом, але в душі почували задоволенє, що мають таких людий сусїдами. От яких молодців виховує город! Горівка ллєть ся їм у горлянку як вода.

Вся околиця дивила ся пильними очима на корчму, і звістки про те як посуваєть ся виграш закладу росповсюджували ся надзвичайно швидко. Вже випили два глеки і нїчого собі. — Вже три... і держать ся таки... Копа лїчив випите. І люди закла-

дали ся за того чи иншого з трох спірників, до своєї вподоби.

Ся пригода, що в протязї двох днів так запалювала околицю і ще здавала ся далекою до кінця, дійшла до слуху Батіста. Він, людина твереза, не здатний випити без того, щоб його не занудило і заболїла голова, не міг уникнути певного здивованя близького до подиву перед тварюками, що, мовляв, повинні мати шлунки підшиті шерстю. Варт подивитись на видовище.

І стежив заздрими очима за тими всїма, що йшли до корчми. Чому-б не піти й йому туди, куди ідуть инші? Він нїколи не вступав до Копиної хати — ранїйш вертепу його ворогів, — але тепер виправдувала його присутність там незвичайність випадку, і — лихо його матері! — по такій тяжкій працї і гарному врожаю має ж право чесна людина дозволити собі трошки розгорнути ся.

І крикнувши сонній жінцї, що він іде з дому, він попрямував шляхом до корчми.

Здавала ся людським комашинником юрба людий, що сповняла пляцик перед Копиною хатою. Там видно було в самих сорочках, у плисових штанах, обмотані чорним поясом, з хусткою на голові повязаною на подобу мітри, всїх чоловіків з околицї. Старі спирали ся на грубі цїпки з жовтої лїрії з чорними визерунками; молодь виставляла заголені жиласті червоні руки і, як контраст,

вертїли тоненькі ясенові лїски в своїх здоровенних зашкарублих пальцях. Високі вільхи, що оточували корчму, кидали тїнь на рухливі гуртки людий.

Батіст у перше опинив ся нерішучо в знаменитій корчмі з її білими стїнами, з вікнами помальованими блакитною фарбою й одвірками обложеними гарними Манїсівськими кахлями.

Дверий було двоє: одні вели в склад і крізь відчинені половинки видно було дві низких здоровенних бочок, що досягали аж до стелї, гори міхів порожних і зморщених, великі воронки й здоровенні цинкові мірки почервонїлі від безперестанного наливаня вина; а там у глубинї помешканя важкий візок, що їздив до крайнїх меж провінції перевозячи закуплене вино. Се темне й вогке помешканє дихало алькогольною парою й духом мусту що спиняв понюх і туманив очи, так що здавало ся що повітрє й земля облиті вином.

Тут були Копинї скарби, про які говорили з урочистою повагою всї пяницї околицї. Тільки він сам знав таємницю кождої бочки; його погляд, переходячи старі клепки, вмів оцїнювати вартість того трунку, що був у серединї. Він був найвисшим жрецем того храму алькоголя, і бажаючи кого небудь почастувати, цїдив з такою побожністю, неначе держав у руках потір, у шклянку в якій жовте вино топазового ко-

льору блищало іскрами, і на йому по краях зявляв ся вінець ріжнобарвних діямантів.

Други двері були до самої корчми, що була відчинена за одну годину до свитаня, а в вечері до десятої години, і показувала над чорним шляхом великий червоний квадрат від світла нафтової лямпи почепленої над прилавком.

Стіни мали долішню частину з червоної цегли, наведеної поливою на високість людського зросту і закінченої рядками квітчастих кахлїв. Далї до самої стелї всї стіни було присвячено високій умілости малярства, бо Копа хоч здавав ся грубим чоловіком, дбайливим тільки про те щоб до ночі була повна його каса, — був правдивим меценатом. Він припровадив з міста маляра й держав його більш тижня, і ся примха маґната протектора вмілости коштувала його, як сам він казав, цїлих пять дуро, а то й більше.

Отже справдї там куди не повернеш очи, то наткнеш ся на якийсь майстерний твір, якого гарячі фарби немов веселили прихожих людий, заохочуючи їх до пиття. Блакитні дерева на фіялкових полях, жовте небо, хати висші від дерева і люди висші ніж хати; мисливці з рушницями схожими на мітли і Андалуські паничі з пістолями на литках, верхи на жвавих огирях, що зовсїм мали вигляд величезних пацюків. Диво оріґінальности, що захоплювало видців.

А над дверима до кімнат артиста, натякаючи скромно на корчму, понамальовував чудові овочі: гранати, схожі на розкриті закрівавлені серця, дині що здавали ся здоровенними стрюками перцю, клубки червоних ниток, що удавали, нїби вони ягоди шептали.

Богато дехто казав, що перемога корчми над иншими на городах завдячувала тим чудовим прикрасам, і Копа проклинав мух, що брудили таку красу чорними цятками, з повною безсоромністю.

Біля дверий був прилавок, засмальцьований, за ним потрійний рядок маленьких барилець, а над ними полички з фляшками, всякі незчисленні напої корчми; на сволоках, як чудернацькі падуги висїли пасмами сосіски й ковбаси, низки стрючків перцю, червоних і гострих як чортові пальцї, і, ламаючи одноманїтність декорації, червона шинка та товстющі кишки — начиняні специями.

Закуски про більш делїкатний смак були в шафі з мутного шкла коло стола: кружалця тїсточок, пиріжки з родзинками, стовпцї обсипані цукром, магдалинки, все се з якимсь темним кольором і підозрілими плямами, що зраджували давність; і сир з Мурвієдро, мягкий і свіжий, у грудках як буханцї, приємно біленькі, з яких ще капала сироватка.

Крім того мав ще корчмар закамарок,

де в діжках як монументи, були зелені маслини і ковбаси з цибулею намочені в оливі, дві річи що найбільш розходились.

У кінці корчми відчиняли ся двері на подвірє, величезне, просторе, з півдванайцятком печий до смаженя, білі пілястри піддержували шпалєри старих лоз, що давали тінь на ввесь широкий простір, а в подовж стїни були нагромаджені стільчики й цинкові столики в такім страшеннім числї, неначе Копа сподївав ся нападу цілої рівнини.

Батіст, роздивившп ся на корчму, переніс погляд на господаря, розхрістаного але в шапцї хоч було лїто, насуненій над лицем широким, товстим і синїм. Він сам був найпершим гостем своєї корчми: не лягав спати задоволений, як що не випивав за своїми трома їжами пів ведра вина.

Через те, певно він ледво звертав увагу на той спір що від його заметушила ся вся рівнина.

Його стіл був сторожевою вежою з якої він як досвідчений знавець, чував над піяцтвом своїх відвідувачів. І нїхто нехай не важить ся вчинити бешкет у його хатї, бо перш нїж сказати що небудь, він брав у руку кійок, що був у його під столом, на вигляд жирового аса, якого бояли ся Піменто й усї задираки з околиці. В його хатї жадних бешкетів. Бити ся — виходь на

шлях. І коли відкривали ся ножі й підіймали ся над головами стільчики у вечері в неділю, Копа, не кажучи й слова і не тратячи спокою, ставав між войовниками, схоплював у руки найбільш завзятих, виносив їх на шлях, і зачинивши двері, починав спокійно лічити гроші в касї, перш ніж лягти спати, тимчасом як на дворі лунала бійка й крики на ново розпочатої сварки. Тільки й того що доводило ся замкнути корчму на одну годину ранїш, але в самій корчмі ніколи юстіція незнайшлаб собі діла, поки він сидить собі за своїм столом.

Батіст, поглянувши крадькома від дверий на корчмаря, що з запомогою жінки й челядника задоволяв своїх питців, вернув ся на плящик і прилучив ся до гуртка дідів, що сперечали ся про те, котрий із трох спірників має тверезійший вигляд.

Богато з земляків, надививши ся до схочу на трох завзятців, грали для своєї втїхи, або закусували, примостивши ся округ столиків. Ходила навкруги носатка, цідячи з себе червоний струмок, що творив постійне булькане, вилваючись у роззявлені роти. Частували один одного жменями земляних фісташків і вовчого бобу; челядники корчемні подавали на глибоких манісівських тарілках чорні намочені в оливі ковбаски, свіжий сир, стиглі маслини, з підливою в якій плавали пахучі трави, і на столах лежав хліб з нової пшениці, булки

з червоною скоринкою, що показували в середині свою темну, спту мякушку з буйного городнього борошна.

Увесь той народ, що їв, пив і вимахував руками, підіймав такий галас, неначе пляцик був занятий величезним роєм, а в повітрі плавала алькогольна пара, важкий дух смаженої оливи, різкий дух мусту, що змішував ся з свіжими пахощами сусїдного поля.

Батіст наблизив ся до великого кола людий, що оточали спірників.

Спочатку він нїчого не побачив, але поволи, поштовхуваний тими цікавими, що стояли з заду, він протис ся в першій лїнїї. Деякі глядачі сидїли долї, підперши щелеп обома руками, уткнувшись носом у край стола і очима втупленими в питців, неначе не хотіли втеряти жадної дрібницї знаменитої подїї. Саме тут був найбільш нестерпучий алькогольний дух. Здавало ся, що ним просякли і дихане й одежа всього народу.

Батіст побачив, що Піменто і його товариші сидять на стільчиках з міцного ріжного дерева, з картами перед очима, з кухлем горівки на похватї, і з купкою кукурузяного зерна на цинковій дощцї стола, щоб вести рахунок гри. І за кождою грою оден з трох брав кухоль, пив поважно й подавав його товаришам, які вихиляли його з не меншою поважностію.

Глядачі що були найблизше, дивили ся їм у карти через плечі, щоб пересвідчити ся, що грають добре. Не було чого клопотати ся: голови зіставили ся міцні, неначе там пило ся не що инше як тільки вода. Ніхто не виявляв недбалости й не хибив у грі.

І гра тягла ся, і не вважаючи на те спірники не переставали розмавляти з приятелями та жартувати з поводу кінця переспірки.

Піменто, зобачивши Батіста, муркнув „голя!" що мало бути повитанєм, і знов уткнув очи в карти.

Він був може й не пяний, але мав очи почервонілі; в його зіницях блищала синя непевна іскра, подібна до спиртового вогню, а його твар часом ставала матово блїдою. Инші були не в кращому станї, але сміяли ся, жартували. Глядачі, неначе заразивши ся божевілєм, передавали з рук у руки кухлї, заплачені в складку, і то була наче справжня повінь горілки, що переливши ся через край корчми, вливала ся огненною хвилею в усї шлунки.

Навіть Батістови довело ся випити, бо його присилували дехто з гурту. Йому се не смакувало, але раз повинна людина спробувати всього, і він підміцнив себе тими самими міркуванями, що привели його до корчми. Коли людина напрацювала ся й має на горищі зерно з урожаю, то вжеж

може собі дозволити трошки подуріти.

Він відчував тепло в шлунку, а в голові приємну турбацію. Він починав призвичаювати ся до атмосфери корчми, і йому де далї здавала ся більш милою переспірка.

Навіть Піменто видавав ся йому чоловіком знаменитим... на свій лад.

Були скінчили партію числом... (ніхто не знав котру) і обговорювали з приятелями питаня про близьку вечерю. Один з Терреролів видимо тратив під собою ґрунт. Два днї питя горілки до кождої їжи, з двома ночами неспокою починали давити його. Очи його склепляли ся і голова важко падала на його брата, що підбадьорював його страшними стусанами під боки, якими він частував його нишком під столом.

Піменто лукаво всміхав ся. Вже мав одного лежачого. І він обговорював вечерю з своїми прихильниками. Вона повинна бути роскішна, без страху перед видатками: в усякім разї не йому доведеть ся платити. Та вечеря повинна бути достойним закінченєм знаменитої дїї. Певно сеї самої ночи скінчить ся заклад.

І як труба похвальна, що обявляла заздалегідь про перемогу Піменто, почало лунати хропінє малого Терреролї, що впав лицем на стіл і от-от був готовий гепнути ся з стільця, немов та вся горілка, що він

мав у животї притягала ся до землї по закону ваги.

Його брат говорив про те щоб розбудити його кулаками, але Піменто ступив ся ласкаво, як великодушний переможець: нехай, його розбудять як будуть вечеряти. Удаючи, що йому байдуже й переспірка, й його власна дужість, він почав говорити як про велике нещастє, про те що він не має апетиту, просидївши два днї на сему місцї, де він жер і пив люто.

Один приятель побіг у корчму й виніс велику низку струковатого перцю. Се мовляв додасть йому апетиту. Жарт викликав великий регіт; а Піменто щоб здивувати більше своїх поклонців, подав пекольні ласощі Террerолї, що ще держав ся міцно, і той теж і собі почав поїдати їх з такою байдужностю, неначеб то був хлїб.

Гомін здивуваня почав ся навкруги. На кожду стрючину, що зїдав другий, Пепетин чоловік уминав цїлих три, і так вони упорали цїлу низку, справжнїй вінок червоних діяволів. Тая тварюка певно мала шлунок озброєний панцирем.

І він був так само міцний, так саме байдужий, що далї більше блїдий, з припухлими й червоними очима; він запитував Копу, чи він зарізав пару курчат на вечерю, і навчав яким способом треба їх спекти.

Батіст дивив ся на його здивовано і по-

чув невиразне бажанє піти собі. Починало вечеріти; на пляцу ставали голоси хрипливійші, починав ся бешкет як звичайно в вечері що неділї, і Піменто поглядав на його надзвичайно часто своїми обважнілими й чудними очима пяниці, що ще держить ся. Але сам не знаючи чому, він зіставав ся там, як неначе-б те видовище, таке для його нове, було дуще нїж його воля.

Приятелї задираки жартували, що він поївши перець, опорожняв носатку, не пильнуючи того, щоб його подоланий спірник робив те саме. Йому мовляв, не треба стільки пити: програє заклад і тодї йому не вистане гроший, щоб заплатити. Тепер він уже не такий богатир, як давнїйші роки, коли властителька землї згожувалась не брати чинша.

Хтось необачний сказав се, нетямлючи гаразд що говорить, і настала смутна мовчанка, як у хатї хорого, коли відкриває ть ся очам розятрена рана.

Говорити про чинш і плату в такім місци й саме тодї коли й дієві особи й глядачі пили горілку глеками!

Батіст почув себе погано Йому здало ся, що в повітрі раптом промайнуло щось вороже, грозливе; без великої трудности він міг кинути ся бігти, але він зістав ся, гадаючи що всї на него дивлять ся крадькома. Він побояв ся, що втїкаючи прискорить на-

пад, буде затриманий образливим способом; і з надією пройти не поміченим, він зістав ся не рухомий, наче подоланий почутєм, що не було страхом, але всеж чимсь більшим ніж обережність.

І той люд у захваті від Піменто, примушував його розповісти ще раз про ті способи, яких він ужпвав що року, щоб не платити властительці його землї, і нагороджував його голосним реготом, тремтячи від злосливої веселости, як ті раби що радіють з нещастя своїх панів.

Хвалько розповідав скромно про свої славетні дїї. Кождого року на Різдво та на Святого Івана він виправляв ся до Валєнсії, тільки щоб побачити властительку. Инші приносили добру пару курчат, кошик пиріжків, або кіш садовини щоб задобрити хазяїнів, та щоб вони приняли не повну плату, плакали та обіцяли доплатити належну суму згодом. Він один приносив слова, та й їх не богато.

Властителька, велична панї, приймала його в столовім покою. Там же поблизу крутили ся дочки в гарячих кольорах і бантах.

Доня Мануеля простягала руку до книжки, щоб нагадати піврічча, які Піменто мав залеглими.

Він прийшов заплатити? Еге ж?.. А хитрун, чуючи запитанє панї де-Пахарес, зав-

ше відповідав те саме. Ні, пані. Він не міг заплатити, тому що не мав ні шага. Він мовляв, добре знає що через се його вважатимуть шахраєм. Вже ж казав йому й дід його, що був людина великого розуму: „На кого роблять ся кайдани? На людий. Коли ти платиш то добра є ти людина. Не платиш, то єси шахрай.” І слідом за сим коротким курсом фільософії він кликав на поміч другий доказ. Витягав з кишені чорну торбинку й здоровенного ножа, і починав кришити тютюн на цигарку.

Побачивши зброю, пані почувала себе моторошно, ставала нервовою і через те саме хитрун кришив тютюн не швидко й не поспішав заховати ножа. І все повторював ті самі дідові примовки, щоб пояснити запізнене з платою.

Дівчатка з бантиками прозвали його: „той що з кайданами”; мамуня почувала себе неспокійною перед тим варваром з лихою славою, що тхнув вином і розмовляв орудуючи ножем; і запевнивши ся, що нічого з його не витягне, давала йому знак щоб ішов собі, але він почував велике задоволенє від набриданя і старав ся продовжити свої відвідини. Навіть казано йому навпростець, що раз він не думає платити, то може не поспішати з своїми візитами й не приходити туди; раднійше забути, що мають таку землю... Ба, ні, пані! Піменто совісний виконавець своїх обовязків, і яко

арендатор повинен відвідувати землевластителя на Різдво й на Івана і показати, що хоч він і не платить, то всеж ради сього не перестав бути його найнизшим слугою.

І він приходив туди двічі на рік тхнути вином, бруднив підлогу черевиками, обліплеными грязюкою і примовляв що кайдани зроблено на людий, та крутив у руках ніж. То була пімста раба, гірка втіха жебрака, що зявляєть ся з своїм смердючим драньтєм серед бенкету богатирів.

Всї землероби сміяли ся, додаючи уваги про поводженє Піментове з своєю панею.

І хвалько стверджував доказами своє поводженє. За що-б, справді, він мав платити? скажіть, будь ласка, за що? Його землю обробляв ще його дїд; як умер батько, сини подїлили її як хотїли, по звичаю города, не питаючись нї в чому властителя. Се вони обробляли її, вони робили її врожайною, вони покладали поволї своє житє на ті лани.

Пімєнто, говорячи з силою про свою працю, виявив таку безсоромність, що дехто засміяв ся...

Добре, він не богато працює, бо не дурний і зрозумів нікчемність житя, але колись працював і сього досить, щоб земля з більшим правом належала йому, а не тій пишній пани з Валєнсії. Нехай прийде з у-

сїми своїми грошима й візметь ся за плуг, нехай запряжуть ся в його й тягнуть дівчатка її в стяжках, і тодї буде вона законною властителькою.

Від грубих вигадок хвалька зібрана компанія реготала ся аж ревла. Ввесь той люд, що ще відчував негарний смак від плати на святого Івана, був йому дуже вдячний, що він так немилосердно потрїпує хазяїнів. Га! се дуже мила вигадка про плуги і кождий уявляв собі свого пана, череватого й боязкого богатиря, або стару бундючу сеньйору, запряжених у плуги: вони тягнуть і тягнуть, а самі вони, злиденні хлїбороби, хвиськають батогом.

І всї підморгували оком, реготали ся, ляскали один одного долонею на знак задоволеня. О, добре бути в Копкній корчмі та слухати Піменто! Яких пригод йому не трафляло ся!...

Але Пепетин чоловік зразу став похмурий, і дехто завважив його погляд з під лоба, погляд убійця, добре знаний від давна у корчмі як нехибна ознака близького нападу. Його голос задзвенїв, як неначе ввесь спірт, що наповняв його черево, підступив йому горячою хвилею до горлянки.

Вони можуть сміяти ся хоч луснуть, але їх сміх чи не буде останнїм. Бо вже город не той став, що був в останнї десять років. Хазяїни, що були полохливими кроля-

ми, поробили ся лютими вовками. Вже часом і зуби вишкіряють. Он навіть і його пані набрала ся сміливости з ним, з ним що був грозою всїх власників землї! і як він прийшов на святого Ивана, посміяла ся з його мови про кайдани і навіть сказала навпростець, щоб або забирав ся з її землї, або заплатив належну суму не забуваючи й про залеглости.

А чого вони так впросли в гору? Того що вже не мають до їх страху... А чому не мають страху? Боже мій! тому що вже не лежить покинутою й неораною Барретова земля, страшна пустиня, що пригнїчувала власників та змушувала їх бути лагідними й не упертими. Чари зникли. Від того часу як злодїй, голодранець, зумів переважити всїх їх, хазяїни посміхають ся собі й бажаючи помстити ся за десять років смирного поводженя, зробили ся ще більше лихі, нїж славетний дон-Сальвадор.

— Правда... правда! — заговорили всї гуртом, притакуючи міркуваням Піменто й люто кивали головою.

Всї завважили що їх хазяїни змінили ся, коли згадати своє останнє побаченє: погроза веселити, незгода приймати не повну плату, глузливий тон, з якими вони говорили їм про землю дядька Баррета, що таки стала оброблятп ся, не вважаючи на злість усього городу. І от тепер за малим десятком років недбалости й перемоги, ко-

ли віжки були скинуті на спину, а самі хазяїни були біля їх ніг, — раптом їх так зануздано, повертають ся давні часи, що вже й хліб здасть ся гірким і вино терпкійшим, як тільки згадаєш прокляту піврокову плату. А все винний той чужинець, той нужденний, що навіть близько біля городу не родив ся, і впав між них, щоб зіпсувати їх справу та зробити важчим житє. І сей пройдисвіт ще живий? Чи вже не лишило ся на городах чоловіків?..

Прощай недавна прихильність, пошанова, що народила ся при домовині бідної дитини! Всяка оглядність, викликана недолею розсипалась як будинок з карт, розвіялась як тонка хмара, і разом виявила ся давна ненависть, одностайність цілого городу, що поборюючи приблуду боронить власне житє.

І в яку хвилину всї знов роздратували ся! Палали очи, встромлені в його, вогнем ненависти: голови затуманені спиртом, здавало ся, аж тїпали ся від бажаня вбивства, інстинктовно всї посунули до Батіста, що став почувати себе притисненим з усїх боків, як немаче коло зблизило ся, щоб його проковтнути.

Він став жалкувати що зістав ся. Не мав страху, але прокляв годину, в яку замануло ся йому піти в корчму, в те чудне місце, що неначе відбирало від него всю

бадьорість і той твердий дух, що живив його тоді як він почував під своїми рослинами землю оброблену коштом кількох жертв і в обороні якої він був радий наложити головою.

Піменто, покотившп ся з гори свого гніву, почув що на його мозок упала разом уся горівка випита за два дні. Він стратив свою ясність невтомного пяниці, підвів ся хитаючи ся і мусів напружити ся, щоб устояти на ногах. Очи його палали, неначе от-от бризнуть кровію; голос його був приглушений, неначе вчепили ся за него, не даючи вийти, горівка й гнів.

Іди собі, — сказав він до Батіста тоном веліня, простягши з погрозою руку під самісіньку твар. — Іди собі, а то я тебе вбю.

Піти!.. се саме хотів учинити Батіст, де далї все блїдійший, не радий що туди прийшов. Але він добре розумів значінє того грозливого „іди" підтриманого знаками згоди всіх.

Не того вимагають вони, щоб він пішов з корчми та визволив їх від своєї осоружної присутности; вони наказують йому під погрозою смерти, щоб покинув свою землю, що стала наче часткою його тїла; щоб утратила ся на віки та хата, де вмер його хлопчик і де кождий куточок заховав згадку про боротьбу й родинні радощі в бою проти злиднїв. І раптом він уявив собі

як він знову, зі всіми меблями на возї, блукає шляхами та шукає невідомого місця щоб утворити собі нове житє тягнучи за собою похмурого сторожа, огидний голод, що іде наступаючи йому на пяти.... Ні! Він уникає питаня; але нехай не зачіпають хлїба його родини.

Вже не почував неспокою. Образ голодної й безпритулної родини гнївав його; він навіть почував бажанє кинутись на тих людий, що вимагають від його такої нечуваної речі.

— Чи ти підеш? Підеш? — запитав Піменто, що раз більш лютий і грізний.

Ні, він не піде. Він сказав се рухом голови, зневажливим усміхом, поглядом твердим і докірливим, яким він кинув на весь гурт.

— Ледащо! крикнув задирака, і його рука впала на Батістове лице, гепнувши страшним ударом.

Неначе заохочені тим нападом, цїлий гурт кинув ся на ненависного приблуду, але по над рядом голов підняла ся жилава рука з заплетеним комишем стільцем у долонї, тим саме, може, що на йому сидів Піменто!

Для дужого Батіста був страшною зброєю той дзиґлик з грубими перехрестями й товстими ніжками з ріжного дерева, з краями обшмульганими від уживаня.

Впали шкереберть столик і посуда з горівкою, люди сахнули ся назад інстинктово, перелякані рухом того чоловіка, звичайно такого спокійного, що здавав ся велитнем від гніву і перш нїж можна було відступити ще на ступінь — Геп! почув ся тріск неначе горшка що розбиваєть ся і Піменто впав з головою пробитою ударом стільця.

На пляцику стало надзвичайне замішанє.

Копа, що з свого кутка наче-б то нї до чого не придивляв ся, а перший спостерігав сварку, ледви побачив стілець у повітру, вхопив свого кійка, що держав під столом, і цокнувши то того то иншого булавою опорожнив в одну мить корчму від парохіян та й замкнув зараз же двері, по своєму спасеному звичаю.

Нарід на пляцику заметушив ся, покотили ся столи, підняли ся ціпки й кійки; кождий озброїв ся проти свого сусіда, на всякий випадок; а тим часом винний у всьому тому шарварку. Батіст, стояв нерухомо, спустивши в низ руки, все ще держучи стілець із плямами крови, наляканий тим що і вчинив.

Піменто лежачи ниць на земли, стогнав з плачем, що здавав ся хрипінєм, і кров булькала з його розбитої голови.

Тереролья старший з прихильністю пяницї прийшов на поміч своєму спірникови,

поглядаючи ворожими очима на Батіста. Він став його лаяти, шукаючи в своєму чересі ножа, щоб його вдарити.

Найбільш смирні тїкали стежками, обертаючи назад голову з нездоровою цїкавостію, а инші стояли нерухомо, насторожившись, готові кождий розірвати в шматки сусїда сами не знаючи за що, але нїхто не хотїв нападати перший. Підіймались у гору палицї, в гуртку блищали ножі, але нїхто не наближав ся до Батіста, котрий відступав задом піднявши в гору закрівавлений стілець.

Так він вийшов з пляцика, все дивлячись поглядом визову на гурт що оточав лежачого Піменто, на той відважний нарід, але котрий здавав ся опанований силою того чоловіка.

Опинившись на шляху, геть далї від корчми, він став бігти, і поблизу своєї хати кинув у канал стілець, глянувши з жахом на чорну пляму засохлої крови.

X.

Батіст стратив усяку надію жити спокійно на своїй земли.

Ввесь город знову повстав на него. В друге довело ся йому осамотнитись у своїй хатинї з родиною, жити вічно осторонь від

людий, як зачумлений, як звірина в клїтцї, котрій кождий показує здалека кулака.

Жінка розповіла йому другого дня, як приведено задиру до дому. Сам Батіст від своєї хати чув крики й погрози всього люду, що дбайливо провожав понївеченого Піменто. То була справжня манїфестація. Жінки, що довідали ся про пригоду з дивовижною швидкостію, з якою на городї переносять ся звістки, виходили на шлях щоб подивити ся зблизька на відважного Пепетиного чоловіка та пожалувати його як лицаря, що потерпів за громаду.

Ті самі жіночки, що кілька годин ранїйш на всї заставки лихословили його, обурені пяницьким закладом, тепер жалкували його, розпитували чи рана тяжка, та кликали пімсту на того голодранця, того розбишаку, що не ситий тим, що заволодїв не своїм добром, ще й хоче завдати всїм страху та нападає на добрих людий.

Піменто був препишний. Дуже болїла в него рана, він ішов оперши ся на своїх приятелїв з обвязаною головою, нагадуючи Христа перед Пилатом, як запевняли ті самі обурені кумасї; але силкував ся всміхати ся і на кождий поклик до пімсти відповідав гордовитим рухом, немов запевняючи, що покарати ворога береть ся він.

Батіст не вагав ся, що ті люди пімстять ся. Він знав як звичайно ведеть ся

на городі. Для тої країни не істнують людські суди; тюрма зовсім дрібна річ, коли треба заспокоїти почуте гніву. Навіщо людині здали ся судії та поліція, коли має добре око й рушницю в хаті? Непорозуміня про-між людий повинні розплутувати самі люди.

І як цілий город думав так саме, то даремно на другий день по сварці вештали ся стежками дві блискучі поліцейські шапки, ходячи від Копиного дому до Піментової хати, та хитро розпитуючи людий що були на поли. Ніхто не бачив нічого. Ніхто не знав нічого; Піменто з диким реготом оповідав, як він сам собі розбив голову, вертаючи ся з корчми після питя на заклад, від якого він хитав ся на ногах і гупав ся головою об придорожні дерева, і поліціянти мусіли вернути ся до своєї касарні в Альбораю, нічого не виявивши з темних чуток про бійку й пролите крови, що до їх були дійшли.

Така великодушність жертви та її приятелів лякала Батіста і він поклав собі на далї пильно стерегти ся.

Родина його, як наполоханий слимак, заховала ся в свою шкаралущу, уникаючи зустрічати ся з сусїдами.

Малі вже не ходили до школи. Росета не стала ходити на фабрику, а Батістет не виходив на ступень за своє поле. Тільки

один батько виходив з дому й здавав ся таким докірливим і спокійним за свою безпечність, яким був дбайливим і обережним що до своїх.

Але ніколи не виправляв ся до міста не взявши з собою рушниці, котру й залишив на схованку в одного приятеля на передмісті. Завше була чиста, блискуча і яку він пестив з тією любовою кабіла,яку почуває до своєї рушниці валенсійський селянин.

Тереса була така смутна як тоді коли вмирав її хлопчик. Кождого разу як вона бачила що її чоловік чистить дві рурки рушниці, міняючи набої або пробуючи підвягу, щоб запевнити ся, що вона легко відкриваєть ся, вставав у її уяві образ тюрми, страшна історія з дядьком Баретом; вона ввижала кров і кляла ту годину, що привела їх оселити ся на тій проклятій землї. А тодї приходили години неспокою, що чоловіка нема дома, ті довгі вечері, що проводила вона, дожидаючи чоловіка що все не вертав ся, вибігаючи за ворота щоб поглянути на шлях, тремтячи кождого разу як чув ся здалека який небудь постріл мисливця на ластівок, гадаючи що то початок страшної події, постріл що має розторощити голову батькови родини або має привести його до вязниці. І коли вкінци зявляв ся Батіст, малі кричали з радощів, Тереса всміхала ся прояснивши очи, дочка виходила

поцілувати батька, і навіть собака стрибала коло його, обнюхуючи неспокійно, неначе чула від його особи дух небезпечности, на яку він наражав ся.

І Батіст ясний, твердий без зухвалости, сміяв ся з турботи своєї родини, кождого разу більше сміливий, з тим як минав час від знаменитої бійки...

Він себе вважав безпечним. Поки висіла в його на руці чудова двохголоса пташка, як звав він свою рушницю, він міг ходити безпечно по всьому городу. Як ішов він у такій добрій компанії, вороги удавали що його не знають. Часом він навіть бачив Піменто, що носив по городу як прапор помсти свою обмотану голову, і хвалько, хоч і одужав від удару, втікав боячи ся зустріти ще може більше ніж Батіст.

Всі дивили ся на його з-під лоба, але ні разу не почув він з суміжного з шляхом поля й одного слова образи. Повертали ся до його спиною зневажливо; нахиляли ся над землею й завзято робили, аж поки він зникав з очий.

Одинокий, хто з ним розмовляв. був дядько Томба, безумний вівчар, що впізнавав його своїми погаслими очима, неначе округ Батіста повітрє тхнуло страховиною. І завше казав те саме.. Він не хоче покинути закляту землю?

— Погано, робиш мій сину, завдасть

вона тобі лиха.

Батіст слухав усміхаючись приспівку старого.

Призвичаївшись до небезпечности, ніколи він не бояв ся так само, як тоді. Він навіть відчував якусь потайну приємність викликаючи її, йдучи просто їй на зустріч. Його вчинок у корчмі відмінив його вдачу, раніш таку спокійну і терпячу, і розбудив у йому чванливу грубість. Він схотів показати всім тим людям, що не боїть ся їх, що так саме як він провалив голову Піменто, він може пострілити кождого на городі. Вже коли його до того доводять, він стане на деякий час задирою й чваньком, аби його побоювали ся та дали йому жити спокійно.

І поклавши собі таке небезпечне завданє, він навіть залишив своє поле, і проводив вечері на стежках городу, ніби то полюючи, але справді на те, щоб показувати свою рушницю та свою заповзяту постать.

Якось по обіді полюючи на ластівок на Карайксейтськім болоті, він забарив ся до смерку.

Птахи снували, неспокійно літаючи, свій капризний танець і відбивали ся в тихих глибоких озерцях оточених високим осітнягом. Те болото, що перетинало як глибока щілина, темна з стоячою й глибокою водою, з мулуватими берегами де колихав ся який небудь на пів загрузлий,

струхлявілий човен, мало пустинний і дикий вид. Ніхтоб не догадав ся, що за високими косогорами по той бік осітнягів і очеретів лежить рівнина з її ласкавим повітрєм і зеленими краєвидами. Навіть соняшне світло здавало ся похмурим, падаючи в глиб болота, просіяне крізь дику рослинність і відбиваючи ся блїдо в мертвій воді.

Батіст увесь пообідний час стріляв метких ластівок. У його поясї лишило ся вже мало набоїв, і біля його ніг, купкою закрівавленого піря, лежало дванайцяткі зо два пташок. Богата вечеря!... Радїтимуть дома!

В глубокому болоті смеркало ся. З озерець ішов важкий дух, отрутний подих болотної пропасниці. Жаби співали тисячами, немов витаючи зорі, раді що вже не чують стріляня, що перебивало їхню пісню й змушувало кидати ся головою з переляку, розбиваючи гладкий кришталь гнилої води.

Батіст забрав свій оберемок птахів, почіпляв їх до пояса і в два скоки вийшов на узбереже та й почимчикував стежками назад до своєї хати.

Небо, ще полите слабим світлом смерканя, мало любий фіялковий тон; блищали зорі, а в широкополій городній рівнині гомоніли тисячі голосів житя на полі, перш ніж згаснути з приходом ночи. Проходили

стежками дівчата, вертаючи ся з міста, чоловіки вертали ся з поля, втомлені коняки тягли важкі вози, і Батіст відказував на привитаня всїх тих, що проходили попри його, людий з Альбораї, що його не знали або не мали тих причин, що його сусїди, щоб ненавидїти його.

Батіст проминув село, і що більше наближав ся він до своєї хати, то де далї все дужче позначало ся ворогуванє: люди зустрічали ся з ним по стежках й не давали йому доброї ночі.

Він увіходив у чужоземний край, і як вояк що готуєть ся до бою, ледви переступив кордон ворожої країни, Батіст пошукав за поясом свого військового приладу, виняв два набої з кулею й шротом, що він сам наготував, і набив свою рушницю.

Тодї він сам собі засміяв ся: добрий гостинець матиме той, хто наважить ся його перепинити.

Ішов не поспішаючи, спокійно, немов смакуючи свіжість тої лїтної ночи. Але той спокій не перешкаджав йому думати, що небезпечно ходити полем у таку добу та ще коли маєш ворогів.

Його чуткий слух польовика, здалось йому, помітив шелест за спиною.. Він раптом обернув ся і при слабому світлї зірок неначе побачив, що якась темна постать скочила з дороги мовчазним скоком і схо-

вала ся за пригорком.

Батіст узяв на руку свою рушницю і звівши курки пішов обережно до того місця. Нікого... Тільки на деякій відлеглости здалось йому що трава хвилюєть ся в пітьмі, немов щось плазувало між нею.

Значить за ним ідутьназирцем: хтось намагаєть ся заскочити його по зрадницькому ззаду. Але се підозрінє тревало не довго. Може то бродяча собака втекла як він наблизив ся.

Зрештою, річ певна, що від його втікав, хтоб то не був і хто не знав, що тут робити.

Він пішов далї темним шляхом, ідучи тихо, як людина що в темряві пізнає ґрунт і з обережности хоче не стягати на себе уваги. Як став наближати ся до своєї хати, почув де який неспокій. То була його околиця, але теж були тут і його найбільш запеклі вороги.

За кілька мінут ходу від його хати, біля синього будинку де молодь танцювала в неділю, шлях зникав, роблючи ріжні поворітки. З одного боку високий косогір з рядками старих шовковиць, з другого широкий канал, котрого береги на узбочах були порослі густим високим очеретом.

Здавало ся в темряві що то індійський ліс, склепінє бамбусів, що гнеть ся понад шляхом. Дорога була тут зовсім темна, ма-

са очеретів тремтіла від легкого вітру ночи й сумно шелестіла; здавало ся що пахне зрадою те місце, таке свіже й привітне в соняшну добу.

Батіст жартуючи з своєї трівоги, в думці прибільшував небезпеку. Чудове місце, щоб післати йому нехибну кулю! Якби Піменто йшов тут, то не втеряв би такої доброї оказії.

І ледви він сказав собі се, шибнула з проміж очерету пряма й прудка смужка вогню, червона стріла, що розійшла ся вибухнувши, і щось пролетіло з свистом понри ухо Батістове. Його стріляли.

Інстинктово він пригнув ся, бажаючи змішати ся з чорнотою землї, не підставляти ворогови прицїлу, і в ту саму мить блиснув другий стріл, змішавши ся з іще не стихлим відгомоном першого, і Батіст почув у лївім плечі, наче його щось рвануло, немов дрянуло по верху зелїзним кіхтем.

Але він навряд чи й звернув на те увагу. Він почув дику радість, два стріли... ворог зістав беззбройним.

— Слава Богови! Тепер я тебе піймав!

Він кинув ся в очерет, збіг, мало не скотив ся косогором, і опинив ся в воді по пояс, загрузнувши ногами в твань і піднявши руки до гори, щоб не дати замочити

ся рушниці; він жадібно беріг два набої до тої хвилини, коли випустить їх з усьою певністю.

Перед його очима перехрещував ся очерет і творив тїсне склепінє, мало не над самою водою. Перед ним у пітьмі чуло ся глухе хлюпотїнє, як непачеб собака втїкала вниз каналом. Там ворог. За ним!

І почали сь безумні гони в глибокому каналї; він ішов помацки в темряві, загубив черевики в грязюці, штани прилипли до тїла, натягли ся, стали важкі й утрудняли рухи, в лице йому бив ся ломаний очерет, дряпало цупке й гостре листє.

Була одна хвилина, коли Батістови здало ся, що він бачить, немов щось чорне хапаєть ся за очерет, силкуючи ся вилїзти в гору на берег, гадає втекти.

Паль! Його руки, що свербіли до убійства, притулили рушницю до лиця, впав курок... бахнув вистріл і впала темна постать у канал разом з дощем листя й перебитого очерету.

За ним! за ним! Знову Батіст почув те саме хлюпанє собаки, що втїкає, але тепер дуще, немов прискорювала втїканє й підгнала його безнадїя.

Було щось шалене в тих гонах через пітьму, очерети й води; підсковзали ся обоє на мулуватому днї, не маючи змоги

вчепити ся за очерет, щоб не впустити рушниці. Крутила ся вода, скаламучена скаженим бігом, і Батіст що кілька разів падав на коліна, дбав тільки про те, щоб простягати руки та вдержувати свою зброю над поверхнею води й зберегти того набоя що в його зістав ся.

І так тягло ся полюване на людину, помацки, в похмурій темряві, поки на однїй поворотці канала вийшли на вільнїйше місце з берегами чистими від очерету.

Батістові очи, звичні до темряви в гущавинї, побачили зовсїм виразно чоловіка, що спираючись на рушницю, виходив хитаючи ся з каналу, й тяжко переступав ногами, обважнїлими від грязюки.

То був він... він, як завше!

— Розбійнику... розбійнику! не втечеш — гримнув Батіст, випускаючи свій другий вистріл з середини канала з певностю стрільця, що вміє добре нацїлити ся й знає що влучить.

Він побачив що той упав важко ниць на горбок і поліз рачки, щоб не скотитись у воду. Батіст хотів його наздогнати, але так поспішав ся, що тепер уже він, підсковзнувши ся, впав плазом у середину каналу.

Голова його пірнула в твань, він захлиснув ся глинуватою червоною водою; вже думав що вмирає й зістанеть ся похований у тім болотянім кориті, але вкінци

могутним зусилєм спромів ся виправити ся й видобути з води очи засліплені грязюкою, й рота що прагнув дихнути повітрєм ночи.

Ледви протер очи, став шукати свого ворога. Він уже зник.

Стїкаючи грязюкою й водою він вилїз із каналу, вийшов на косогір на тім самім місцї що його ворог, але зійшовши на гору не побачив його.

На сухому позначали ся кілька темних плям, і він їх лапнув рукою: пахли кровю. Вжеж він знав що не схибив стріляючи. Але надаремно шукав він свого противника, бажаючи подивити ся на його тїло.

Той Піменто десь має міцну шкуру і бризькаючи кровю й грязюкою, поплазував до своєї хати. Чи не від його то неначе видно невиразний слїд через поблизьке поле, як би від великої гадини, що проповзла борозною; отож на його брешуть усї собаки скільки є на городї, гавкаючи до перерви. Він уже знає, що той Піменто перелїз таким саме робом за чверть години перед тим, коли наміряв ся нехибно вбити його зза спини, а побачивши що його викрито втїк плазуючи з шляху, щоб засїсти там далї в густім очеретї та й пристерегти його безпечно.

Батіст раптом відчув страх. Він був сам один серед поля, цїлком беззбройний, його рушниця без набоїв була тепер нїчим

иншим як простою палицею. Піменто не міг вернути ся, алеж мав приятелів.

І опанований раптовим страхом він кинув ся бігти, шукаючи через поле стежки що вела до його хати.

Рівнина здрігала ся сполохана. Чотири пострілп серед ночи розворушили цілу околицю. Собаки гавкали щораз лютійше; прочиняли ся двері будинків і хат, випускаючи темні постати, що певно не виходили з голими руками.

Свистом і криком сполохані сусіди перекликали ся на далеку віддалеглість. Стріляне в ночи могло бути ознакою пожежі, розбійників, і хто зна чого ще; і певно що нічого доброго; і люди виходили з хат готові до всього, з саможертвою й одностайностю тих, що живуть у малолюдній країні.

Батіст, наляканий тим рухом, біг до своєї хати, часто нахиляючи ся, щоб його не побачили, то під захист горбка, то під ожереди соломи.

І ось він уже побачив свою оселю з відчиненими й освітленими дверима і в центрі квадрата червоного світла темні постати його родини.

Собака його обнюхала і перша привитала ся до його. Тереса й Росета скрикнули від радощів.

— Батісте! се ти?

— Татко! татко!..

І всї кинули ся до його перед дверима

хати під старими лозами, крізь віти яких блищали зорі як світлячки.

Мати своїм тонким слухом стурбованої жінки, наляканої тим що чоловік забарив ся, чула здалека, дуже здалека чотири постріли, і серце в неї затремтіло, як вона казала. Вся родина кинула ся до дверий жадібно вдивляючись у темне крайнебо, в певности що те стріляне, що так наполохало околицю, має щось спільного з батьковим неприбутєм.

Божевільно раді, що бачуть його й чують його мову, не приглядали ся до його заляпаного грязюкою лиця, до його босих ніг, до заболоченої одежі, з якої капала грязюка.

Вони втягли його до хати. Росета вчепила ся йому за шию, з любовю зітхаючи, з мокрими ще очима.

— Тату! тату!

Але тато не міг здержати ся, щоб не скривитись від болю й не скрикнути приглушеним голосом. Росета одною рукою сперла ся йому на ліве плече в тім самім місці де він був почув що його вдряпнув зелізний пазур і в якім він тепер відчував біль де далї більш нестерпучий.

Як увійшли в хату й пустили повне світло в лямпі, жінка й діти скрикнули з жаху, побачивши закрівавлену сорочку... і до того його розбишацький вигляд гейби у чоловіка, що тепер тільки втік з вязниці

пролїзши крізь трубу з нечистотою.

Росета й її мати аж поривали ся від стогону. Царице небесна! Мати Божа! Його ранено на смерть!

Але Батіст, що почував у плечі біль, де далї дужче тяжкий, перепинив їх голосїнє, звелївши їм нетерпеливим рухом, щоб швидше подивили ся, що там у нього таке.

Росета, як сміливійша, розірвала грубу й зашкарублу сорочку та ще заголила плече... Стільки крови! Дївчина зблїдла, насилу вдержуючись щоб не зомлїти. Батістет і малі почали плакати, а Тереса все кричала, немов би чоловік її вже конав.

Але ранений не любив голосїня й суворо запротестував. Менше плачу; то дрібниця; доказом того є що він може орудувати рукою, (хоч він де далї почував тяжчий біль у плечі). Його тільки вдряпнуто, трошки зачеплено шкуру та й тільки. Він почував себе дуже міцним і ся рана зовсїм не тяжка. Нехай принесуть води, ганчірочку, ветошку, пляшечку з горицвітом, що Тереса береже в своїй кімнатї як чудове зілє. Швидче! Нема чого всїм стояти та дивити ся на його, роззявивши роти.

Тереса перекидала все в своїй хатї, риючись на днї скринь, рвучи полотно, розтягаючи бинди; тим часом дївчина мила й перемивала краї окрівавленої рани, що була на вигляд рубця розсїченого шаблею.

Дві жінки спинили кров, як уміли, за-

вязали рану й Батіст зітхнув з задоволенєм, як начеб уже вигоїв ся. Гірші удари падали вже на нього в житю.

І він заходив ся навчати малих, щоб були обережними. Про те, що вони бачили, щоб нікому не казали ані слова. Бувають такі речі, що їх краще не памятати.

Те саме він сказав і жінці, що зняла мову про те щоб покликати лікаря: се було все одно, що стягти на себе увагу суду. Він сам собі вигоїть ся; його шкіра на причуд міцна. Найбільш треба, щоб ніхто не мішав ся до того, що там трапило ся. Хто знає, що стало ся в сей час... із другим?

Поки жінка помагала йому замінити одежу й готувала постіль, Батіст розповів їй усе що стало ся. Добра жінка широко розкривала очи з жахом, зітхала, думаючи про ту небезпеку на яку наражав ся чоловік, і кидала неспокійний погляд на замкнені двері хати як неначе-б крізь їх могла пролізти поліція.

Тимчасом Батістет з зарана розвиненою обережністю, взяв рушницю і при світлї лямпи обтирав її рурки, стараючи ся зтерти з неї всі ознаки недавнього вживаня; про всякий випадок

Ніч була лиха для всьої родини. Батіст говорив непритомно, мав горячку, совав ся шалено, немов ще гонив коритом канала, полюючи на людину, і лякав своїм

криком малих, що не могли заснути, та обох жінок, щоб провели ніч не стуляючи очий, сидячи біля його ліжка, подаючи йому що хвилини підсолоджену воду, єдині домові ліки, які вони могли вигадати.

На другий день двері хати були зачинені цілий ранок. Поранений почував себе краще; діти з червоними очима від неспання сиділи нерухомо на купі гною в загоні й стежили з остовпілою увагою за всіми рухами скотини, що там годувалась.

Тереса визирала на рівнину крізь причинені двері, а далї ввійшла в хату, де був чоловік...

Скільки народу! Всї з околиції йдуть шляхом просто до хати Піменто; округ неї видно цілий комашинник людий. І всї з грізним сумним обличем, розмовляють з криком, жваво вимахуючи руками, кидаючи здалека погляди ненависти на давню Барретову хату.

Батіст кректав слухаючи сї новини. Щось йому скребло на серції, озивало ся докором. Рух людий з околиції показував що з Піментом кепська справа; може вже вмірає. Він був певний, що той обидві кулї його рушниції має в свойому тїлї.

І тепер що він має робити? Сконає в тюрмі, як бідолашний дядько Баррет?... Ні; може-ж таки виявлють повагу до звичаїв городу, віру в суд від своїх рук. Певно мовчатиме вмирущий, залишаючи своїм

приятелям, Терреролям або кому иншому обовязок пімсти. І Батіст не знав кого більше бояти ся, чи міського суду, чи суду городу.

Наближав ся вечер, коли ранений, нехтуючи протести й похмаря обох жінок, устав з ліжка.

Його тіло велетня занудило ся; звикнувши до роботи він не міг витерпіти стільки годин нерухомости. Тягар у плечі змушував його зміняти положенє, як неначе сим він міг визволитись від болю.

Не твердою ходою, обважнілий від лежаня, він вийшов з хати й сів під лозами на цегляному ослоні.

Година була неприємна, зривав ся вітер надто свіжий для тої пори, сині хмари закривали сонце і з під їх виривало ся світло, закриваючи обрії блідою завісою.

Батіст блудив поглядом у бік міста, повернувшись спиною до Піментової хати, що тепер видна була виразно, відколи поле стало вільне від завіси золотої пшениці що до жнив її заслоняла.

Раненого страшенно підбуджувала цікавість і разом нападав страх подивити ся; але вкінці його воля була переможена і він помалу повернув очи до хати свого ворога.

Так; богато народу метушило ся перед дверима; чоловіки, жінки, діти; вся рівнина, що збігла ся відвідати свого оборонця, що впав у боротьбі.

Як повинні ненавидіти його всі ті люди!.. Вони були далеко, і про те він угадував що його імя повинно бреніти в кождих устах: в гудіню в ушах, у стукотіню в висках, розпалених від горячки, він неначе вчував погрозливе дзижчане того рою.

А проте, відає Бог, що він тільки оборонив себе, що він тільки хотів мати чим годувати свою родину, не чинячи кривди нікому. Чи він винен, що довело ся йому воювати з людьми, що як мовляв дон Хоакін, були дуже добрі, але дуже дикі.

Пообідня пора кінчила ся. Смеркане кидало на рівнину сїре й похмуре світло. Вітер, що далї дущий, доносив до хати далекий відгомін лементу й грізних голосів.

Батіст бачив як закрутивсь нарід у дверех далекої хати; побачив теж піднесені руки з виразом болю, затиснуті долонї, що зривали хустку з голови й кидали її скажено об землю.

Ранений почув, що вся його кров підступила йому до серця, що воно зупинило ся як спаралїжоване на кілька хвилин, і далї забило ся з більшою силою, залявши його червоним горячим кольором.

Він догадав ся що стало ся там далеко: серце йому сказало. Піменто вже вмер.

Батістови стало холодно й страшно. Він ослаб, як неначеб його раптом покинули всї сили, і він побрав ся в хату, відітхнувши спокійно тільки тоді, як побачив

що двері замкнено й лямпу засвічено.

Вечер просиділи смутні. Сон змагав усіх, стомлених неспанєм попередньої ночи. Ледви повечеряли і раніш десятої години були вже всї в ліжку.

Батіст почував себе ліпше від своєї рани. Зменшилась вага в плечі, вже його не давила горячка, але тепер його мучив якийсь дивний біль у серцї.

В пітьмі кімнати, ще не заснувши, він побачив як підоймаєть ся бліда невиразна постать що помалу прибирає рисів і барви, аж поки стала таким Піменто, якого він бачив у останні днї, з обвязаною головою й погрозливими рухами запеклого местника.

Його давив той привид і він заплющив очи щоб заснути. Повна темрява. Сон починав його знемагати, але замкнені очи починали бачити в густій пітьмі незчислені червоні цятки, що ставали більшими творячи плями ріжних кольорів, і плями похвилювавшись капризно в повітрі, злучали ся, зтоплювали ся до купи, і от знову Піменто наближаєть ся до його не швидко, з лютою обережностю лихої звірини, що зачаровує свою жертву.

Батіст силкував ся визволити ся від примари.

Він не спав, ні, він чув хропінє жінки, що спала побіч його, і дітий знеможених утомою, але він чув їх, де далї, відкись з

більшої глибини, як неначе якась таємна сила заносить далї та все далї його хату, а він тут безвладний, не можучи порушити ся не вважаючи на все силкуванє, дивить ся на обличє Піментове, що наблизило ся до його лиця, і помічає на своєму носї горячий подих свого ворога.

То він не вмер?... Його притуплена думка ставила собі се запитанє і по довгім усилованю відповідала собі, що Піменто вже вмер. Він не мав уже, як ранїш, пробитої голови; тепер він показував тіло прорване двома ранами, яких Батіст не міг визначити в якому вони місцї, але дві рани були, вони роззіхали свої посинїлі губи, як невичерпанї жерела крови. То дві пострілянї рани; він уже се знав. Він не з тих стрільців що можуть схибити.

А привид, повернувши до його лице з горячим диханєм, кинув на його погляд, що пронизував йому очи й ішов глибше та глибше, аж до самих печінок.

— Пробач менї, Піменто! — стогнав ранений тремтячи як дитина, пригнїчений примарою.

А вжеж він повинен пробачити. Він його вбив, то правда; але-ж він повинен згадати, що він перший на його напав ся. Отже-ж відважний чоловік повинен бути розсудливим. Він сам таки винний.

Але мерцї не вміють міркувати, і при-

вид, поводячи ся як розбійник, усміхнув ся люто, і одним скоком опинив ся на ліжку, сів на його, придавивши йому рану в плечі всею своєю вагою.

Батіст стогнав від болю, не можучи порушити ся, щоб скинути з себе ту вагу. Він спробував розчулити його, називаючи його Тоні, ласкаво як рідний, замісць звати його по-уличному.

— Тоні, ти мені робиш боляче.

Сього саме хотів привид: завдати йому болю. Йому й того було ще за мало, і він одним поглядом очий зірвав з його рани всі ганчірки й повязки, які розлетїли ся й розвіялись, і вгородив свої гострі пазурі в розірване мясо, тягнучи за краї рани так, що він загарчав від болю.

— Ай! ай! Піменто пробач!

І такий біль він почував, що від стрясаня, що йшов від плеча до голови, його стрижене волосє наїжило ся, стало рости й завивати ся, скручуючи ся від страждання, аж поки повернуло ся на страшну куделю з гадюк.

Тоді стала ся страшна річ: привид, ухопивши його за ту дивну чуприну, нарешті озвав ся.

— Іди... йди, сказав він тягнучи його.

Підняв його з надлюдською легкістю й поніс летючи чи пливучи, Батіст сам того не знав, через якусь легку й слизьку рі-

дину і так вони оба линули шалено, посуваючи ся в темряві, до червоної плями що позначала ся далеко, дуже далеко.

Пляма збільшувала ся, мала форму подібну до дверий його кімнати, і від неї йшов густий дим, задушливий дух горілої соломи, що не давав дихати.

То повинно бути устє пекла; туди вкине його Піменто, в величезну піч, полумє якої обливає вогнем двері. Переляк поборов його безвладність. Він страшно скрикнув, поруши̑в таки руками й одним дужим рухом відкинув геть від себе Піменто й дивовижну чуприну.

Він мав очи зовсїм розкриті і вже не бачив примари.

То йому снилось; певно верзло ся від горячки. Тепер він знову бачив себе в ліжку з бідолашною Тересою, що вдягнена хропла від утоми побіч него.

Але-ж нї; марене не перестало. Що то за чудне світло осяває його кімнату? він ще бачить устє пекла, таке подібне до дверий його хати, що кидає дим і червоне світло. Чи він ще не спить?... Він протер очи поруши̑в руками, сїв на ліжку... Нї, він прокинув ся, зовсїм прокинув ся.

Двері стали де далї червонійшими, дим був густійший; він чув глухе тріщанє, як від очерету що тріщить, як його лиже вогонь, він навіть бачив як скачуть іскри, сїдаючи

як огненні мухи на китайкову завісу, що відділяла кімнату! Він чув безнадійне скавулїнє, нескінчене, як божевільний дзвін що бє на сполох.

Боже!.. Свідомість того що стало ся, вдарила його раптом і він ошалїв.

— Тересо! Тересо!.. вставай!

І одним стусаном він викинув її з ліжка. Тоді побіг у кімнату де спали діти, й кулаками й криком витяг їх у сорочках, як дурну перелякану отару, що біжить перед палицею, сама не знаючи куди іде. Вже палала стеля в хаті, кидаючи на ліжка пасма іскор.

Батіст, засліплений від диму, лічучи хвилини як цїлі віки, відчинив двері, й цїла родина, одуріла з перестраху, в одній білизні вискочила й побігла на шлях.

Там трошки заспокоївшись, вони полїчили себе.

Всї; були всї тут, навіть бідна собачка, що скавучала жалібно, дивлячись на хату в вогні.

Тереса обіймала дочку, що забуваючи про небезпеку трусила ся від сорому, бачивши себе в самій сорочці серед поля, й сиділа на горбочку зігнувши ся від соромливого страху, обперши підборідє на коліна та натягала білу сорочку, щоб закривала їй ноги.

Двоє малих, злякано сховали ся на

руки старшого брата, а батько кидав ся як божевільний викрикуючи проклони.

Прокляті! І як хитро зробили. Підпалили хату з чотирох боків, і вся вона палала разом; навіть подвірє з стайнею та повітками все було в вогні.

Відтак чуло ся шалене ржанє, перелякане кудкудаканє, люте рохканє; але хатина, байдужа до крику тих що пекли ся в їй, все викидала криві язики полумя крізь двері й вікна, а від її розгорілої покрівлї підіймав ся величезний стовп білого диму, що з блиском пожежі прибирав прозорого рожевого кольору.

Година змінила ся: ніч була тиха, вітер не подихав і блакитне небо було тільки оповите стовпом диму, і крізь його білі клубки виглядали з цівавостію зорі.

Тереса борола ся з чоловіком, що опамятавши ся від тяжкого остовпіня, підбуджений інтересом, що доводить до нерозсудности, намагав ся ввійти в те пекло. Тільки на одну хвилину та й годї, аби тільки вихопити з кімнати торбинку срібла, одинокий здобуток від урожаю.

Ах, добра Тереса! Вже не треба їй задержувати чоловіка, котрий грубо її відштовхує. Хатина горить швидко; солома й очерет люблять вогонь. Затріщала падаючи покрівля, на яку сусіди дивили ся як на образливу річ; з величезного огнища при-

снув у гору страшенний стовп іскор, і при їх непевному дрімаючому світлї, здавало ся, заскакав город фантастично викривляючись.

Стїни подвіря глухо гули, неначе за ними била ся й товкла ся зґрая демонів. Як жмути вогню вискакували пхати й палаючи живі пробували летїти.

Впала частина стїни з глини та кіля, і чорною щербиною вискочило як блискавка страшило, викидаючи дим нїздрами, трясучи іскренною гривою, шалено бючи хвостом як огненною мітлою, і навкруги йшов сморід обгорілої шерсти.

То був кінь. Він промайнув скаженим скоком над головами нещасної родини і побіг шалено через поле, інстинктово шукаючи канала, куди і впав, засичавши як зелїзо, яке гасять.

За ним, вирвавшись як спянілий демон, страшенно рохкаючи, вискочило друге огнене привидє, кабан, що гопнув ся серед поля, палаючи як свічка з лою.

Вже зіставили ся стояти тільки стїни й шпалєра винограду з покрученими від вогню лозами та стовпчиками, що вирізняли ся чорними смугами на червоному поли.

Батістет, прагнучи що небудь уратувати, бігав як ошалїлий стежками, кричав і гатив у двері сусїдних хат, що здавало ся підморгували в відблиску пожежі.

— Ратуйте! ратуйте!... Пожежа! пожежа!

Його голос губив ся, розбуджуючи сумний відгомін руїн і кладовищ.

Батько його гірко всміхнув ся. Даремно він кричить. Для їх город буде глухий. В тих біленьких хатах є очи що з цікавостію виглядають крізь щілини, може й уста що сміють ся з пекельною втїхою, але ні одного голосу, який би озвав ся: „я тут!”

Хлїб!.. Як тяжко його заробляти! І якими лихими робить він людий!

В одній хатині блищало блїде світло, жовте, смутне. Тереса, приголомшена лихом, хотїла йти до неї благати ратунку, з надією на чужу поміч, на щось чудодійне, чого так хочеть ся в лиху годину.

Чоловік спинив її, дивлячись на неї з жахом. Ні, не туди! У всяку иншу хату скорійш ніж туди.

І як чоловік, що впав так глибоко, так глибоко, що вже не може відчувати докорів сумлїня, він відвернув очи від пожежі, і втупив їх у те блїде, жовте, сумне світло від свічок, що горять без сяєва, як напоєні тим повітрєм, у якому чуєть ся слїд від крила смерти.

Прощай, Піменто! Ти ідеш із сього світа в гарній обставині. Хатина й добро ненавидного приблуди освітлюють веселим сяєвом твоє тїло краще, ніж свічки, що

купила невтішна Пепета, ті жовтаві сльози світла.

Батістет вернув ся безнадійний з своєї даремної біганини. Ніхто не озвав ся.

Рівнина, мовчазна й похмура, виганяла їх на завше.

Вони були більш самотні, ніж серед пустинї. Порожнява ненависти гірша в тисячу разів від порожняви природи.

І їм треба втікати відтіля, щоб розпочати знов инше житє, чуючи голод за собою, що наступатиме їм на пяти; покинуть вони позад себе занапащену працю, що наступатиме їм на пяти; покинуть вони позад себе занапащену працю й тїло одного з своїх, бідолашної дитини, що тлїє в лонї сеї землї, як безвинна жертва шаленої боротьби.

І всї з покорою людий Сходу посїдали на горбку та й стали дожидати дня, почуваючи холод у спинї, а з переду припікаючи ся від огнища, що кидало на їх отупілі облича барву крови, і стежили з непорушною байдужністю фаталїстів за роботою вогню, що жер всї їхнї намаганя й повертав на їх попіл, летючий і легкий, як їхнї давні мрії спокою й працї.

Свята Інквізиція і її Історія

Десятки тисяч людий без огляду на пол спалено на кострах. Спалено їх за те, що вони були таких поглядів які противили ся доґмам римської церкви. Тортуровано їх в нелюдський спосіб: вішано їх долів головою, припікано свічками, розривано кіньми і пр. і пр., а все те „на хвалу божу" — щоб навертати їх на лоно „правдивої католицької церкви. Ся історія є незвичайно великої ваги для кождого думаючого чоловіка. З ілюстраціями, що представляють ріжні знаряди до тортурованя і відбитки ріжних мучеників-реформаторів. — Ціна **50 ц.**

Лелія Ізраїля

Книжка написана на тлї святої історії. Книжка забирає 224 сторін друку, великого формату, в гарній оправі. — Ціна .... **75 ц.**

ЧОМУ ПОПИ НЕ ЖЕНЯТЬ СЯ?

Богато людий не знають чому католицькі попи не женять ся. Отся книжочка витолкує вам тайну целїбату. Ціна .... **15 ц.**

ПО КОТРІЙ СТОРОНІ ПРАВДА. — Ціна .... **15 ц.**
РЕЛЇҐІЯ РОЗУМУ. — Ціна .... **10 ц.**
РЕЛЇҐІЙНА ПОШЕСТЬ. — Ціна .... **25 ц.**
РЕЛЇҐІЙНІ ВІРУВАНЯ СТАРИННИХ НАРОДІВ. ... **20 ц.**

ПОЧАТКИ РЕЛЇҐІЇ

Науково-критична розвідка про се, як повстали ріжні релїґії на світї. — Ціна .... **25 ц.**

НАУКА, А НАРІД, або коли попи будуть сповідатись перед народом. — Ціна .... **10 ц.**

ЧУДО ЯКИХ МАЛО, або сила правди .... **05 ц.**

Висилайте замовленє враз з грішми на адресу:
UKRAINIAN VOICE, — Box 3626, — WINNIPEG, MAN.